

miljøpartiet
de grønne

Arbeidsprogram

2021 — 2025

Innledning	5
Våre hovedsatsninger	5
Del 1 - Natur og miljø	7
1. Livskvalitet fremfor overforbruk	8
2. Ny, ambisiøs naturpolitikk	10
3. Hav- og kystnatur	13
4. Forurensning og miljøgifter	14
5. Plast	15
DEL 2 - Klimapolitikk	17
6. Klimapolitikk i tråd med Parisavtalen	18
7. Fra olje til grønne jobber	20
8. Energipolitikk	21
9. Klimatilpasning	23
DEL 3 - Transport	25
10. Grønn samferdsel	26
11. Kollektivtransport	27
12. Jernbane	28
13. Veitrafikk	29
14. Sykkel og gange	31
15. Sjøtransport	32
16. Luftfart	33
17. Varetransport	34
DEL 4 - Økonomi	36
18. Grønn styring av økonomien	37
19. Skatter og avgifter	39
20. Oljefondet	41
21. Handel og internasjonal økonomi	42
DEL 5 - Næringsliv og omstilling	44
22. En framtidretta og modig næringspolitikk	45
23. Ressurser i kretsløp	47
24. Industri	48
25. Offentlige innkjøp	49
26. Gründere og småbedrifter	51
27. Forskning	52
28. Digitalisering	53

DEL 6 - Et bærekraftig matsystem og bioøkonomi	56
29. Jordbruk	57
30. Skogbruk	59
31. Fiskeri	61
32. Oppdrett og havbruk	62
DEL 7 - Dyr	65
33. Dyrevern og -velferd	66
DEL 8 - Lokalsamfunn	69
34. Bypolitikk	70
35. Levende, grønne distrikter	71
36. Boligpolitikk	73
DEL 9 - Arbeid og velferd	75
37. Arbeidsliv og arbeidsvilkår	76
38. Velferd og sosial rettferdighet	78
39. Seniorpolitikk	79
DEL 10 - Oppvekst og utdanning	81
40. En god start på livet	82
41. Barnehage	84
42. Grunnskole	85
43. Videregående opplæring	87
44. Høyere utdanning og studenter	89
DEL 11 - Helse og omsorg	92
45. Folkehelse	93
46. Nære helsetjenester	95
47. Spesialisthelsetjenesten	96
48. Omsorg og rehabilitering	98
49. Psykisk helse	100
50. Ruspolitikk	101
DEL 12 - Kultur	103
51. Kunst og kultur	104
52. Kulturarv	106
53. Språk	108
54. Idrett og fysisk aktivitet	109
55. Friluftsliv	110
56. Frivillighet	112

DEL 13 - Deltagelse, mangfold og likeverd	113
57. Likestilling i utdanning og arbeidsliv	114
58. Lik rett til helse og selvbestemmelse	115
59. Trygghet og rettssikkerhet for alle	117
60. Integrering	120
61. Personer med funksjonsnedsettelse	121
62. Urfolk og nasjonale minoriteter	123
63. Religion og livssyn	125
DEL 14 - Demokrati og rettsstat	127
64. Demokrati og inkludering	128
65. Medier og offentlighet	129
66. Rettsstat og menneskerettigheter	130
67. Digitale rettigheter	132
DEL 15 - Et trygt samfunn	133
68. Kriminalitet, straff og kriminalomsorg	134
69. Beredskap	135
70. Forsvar	137
DEL 16 - Norge i verden	140
71. Internasjonalt samarbeid, fred og sikkerhetspolitikk	141
72. Norge i nord	143
73. Europapolitikk	144
74. Asyl- og flyktningspolitikk	146
75. Global utvikling og humanitær bistand	148
76. Miljø- og klimabistand	151

INNLEDNING

Friheten, tryggheten og samholdet i samfunnet trues av miljødeleggelse, kortsiktig populisme og økende forskjeller. Motgiften er grønn politikk – og grønne politikere, som forstår at en bedre verden er mulig. Målet er et medmenneskelig samfunn i økologisk balanse. Det krever at vi våger å tenke nytt, tar fagkunnskap på alvor, samarbeider på tvers av grenser og fører en politikk for både mennesker og miljø.

Solidaritet er kjernen i Miljøpartiet De Grønnes politikk. Vi vil utvide solidariteten til å omfatte alle mennesker, dyr, natur og framtidige generasjoner. Den internasjonale, grønne bevegelsen er bygget på respekt for liv, mangfold, demokrati, likestilling, frihet og ansvar. De Grønne lager politikk basert på erkjennelsen av at alle er avhengige av naturen. Vi vil mobilisere menneskehetens viljestyrke, skaperkraft og optimisme for å ta vare på livsgrunnlaget på jorda, og fremme samhørighet med alt levende på planeten vår – nå, og i årtusenene som kommer.

Vi kan gjøre det lett å ta miljøvennlige valg i hverdagen. Vi kan stanse forurensning og skape en framtid med trygge jobber, der vi tar vare på naturen og barna. Vi kan utjevne forskjeller, utrydde fattigdom og løfte de mest sårbare. Vi kan produsere mer sunn og bærekraftig mat i Norge, samtidig som vi tar bedre vare på dyra. Vi kan redusere forbruket til et nivå som naturen tåler. Vi kan stresse ned, og få mer tid til familie og venner, kultur, friluftsliv og frivillighet, fordi vi kan jobbe litt mindre. Vi kan bidra til at verden når FNs bærekraftsmål, slik at alle kan leve gode liv innenfor naturens tålegrenser. For å få til dette, må all politikk være samstemt og trekke i samme retning i tråd med bærekraftsmålene og Parisavtalen.

I dette programmet finner du politikken som skal ta samfunnet i retning av denne visjonen. Vi kan ikke love at omstillingen blir bare lett, men Miljøpartiet De Grønne lover å samarbeide med alle som ønsker å ta Norge inn i den grønne framtida på en inkluderende, rettferdig og bærekraftig måte.

Dette programmet vedtas midt i en global koronapandemi som vil prege den kommende stortingsperioden. Pandemien har snudd samfunnet på hodet. Mange har blitt smittet, syke og dødd. Arbeidsplasser har forsvunnet, og mange sliter med ensomhet. Samtidig har koronapandemien også vist at vi som samfunn er i stand til å møte store utfordringer i fellesskap. Det gir håp for at vi kan løse natur- og klimakrisen.

VÅRE HOVEDSATSNINGER

- **Klimahandling, nå!** De Grønne vil gjøre Norge til en ledestjerne i den internasjonale klimadugnaden og føre en klimapolitikk som er i tråd med Parisavtalen, med mål om 95 prosent utslippskutt innen 2035. (Les mer i [Del 2 - Klimapolitikk](#).)
- **Vi vil bidra til utvikling av bygder og distriktsområder**, redusere presset på matjord, natur og annet areal, og legge til rette for gode liv, tradisjonell og ny grønn næringsutvikling, klimavennlige valg og grønne lokalsamfunn over hele landet.

- **Revolusjonerende naturpolitikk.** De Grønne vil stanse utryddelsen av arter og bidra til vekst i natur og biomangfold. Målet er minst tjue prosent forbedring i naturens tilstand og utbredelse innen 2050. Plast, forurensing, miljøgifter og søppel skal ryddes opp så fort som mulig. (Les mer i [Del 1 - Natur og miljø.](#))
- **Enklere, grønn hverdag.** Vi vil gjøre det lett og billig å ta miljøvennlige valg. Det skal bli enkelt å reise, bo og handle med lavest mulig utslipp. De som forurenser mye skal betale mer, mens de som tar miljøvennlige valg skal belønnes. (Les mer i [kap. 1 - Livskvalitet fremfor overforbruk](#), [kap. 10 - Grønn samferdsel](#), [Del 8 - Lokalsamfunn](#) og [kap. 19 - Skatter og avgifter.](#))
- **Trygge, grønne jobber.** Vi vil mobilisere fellesskapets ressurser for å skape tusenvis av nye, grønne jobber og bygge opp ny eksportrettet industri, med mål om å øke eksporten fra andre sektorer enn petroleum med 50 prosent innen 2030. (Les mer i [Del 5 - Næringsliv og omstilling.](#))
- **Kretsløpsøkonomi.** Vi sikrer at Norge raskt kan bevege seg mot en sirkulær økonomi nesten uten forurensning og avfall. Vi satser på gjenbruk og reparasjon, ny nærings- og teknologitvilling, forskning og skattepolitikk som belønner grønne løsninger. (Les mer i [kap. 23 - Ressurser i kretsløp](#) og [kap. 1 - Livskvalitet fremfor overforbruk.](#))
- **Omfordeling.** Vi bekjemper økende forskjeller med mer progressiv skatte- og avgifts-politikk, slik at de rikeste bidrar mer til fellesskapet. (Les mer i [Del 4 - Økonomi](#) og [kap. 38 - Velferd og sosial rettferdighet.](#))
- **Ut av oljealderen.** I tråd med vårt klimaansvar vil vi gjennomføre en planmessig, kontrollert omstilling vekk fra petroleumsvirksomhet innen 2035, samtidig som vi ivaretar sysselsetting, bidrar til omskolering av oljearbeidere og skaper nye arbeidsplasser, i samråd med myndigheter, organisasjoner, arbeidstakere og industri. (Les mer i [kap. 7 - Fra olje til grønne jobber](#) og [kap. 22 - En framtidsetta og modig næringspolitikk.](#))
- **Et bærekraftig matsystem.** De Grønne står for en helhetlig matpolitikk som kobler sammen helse, miljø og verdiskaping. Et bærekraftig matsystem gir økt konkurransekraft for produkter som produseres i samsvar med planetens tåleevne og styrker folkehelsen. Vi vil styrke global og nasjonal matsikkerhet ved å produsere mer på egne ressurser, og selvforsyningsgraden skal overstige 60 prosent innen 2030. Bøndene og fiskerne er en sentral del av løsningen, og de skal tjene godt på sitt samfunnsoppdrag. For å få til det vil vi blant annet fase ut import av kraftfor og tilpasse kjøttproduksjonen til det lokale ressursgrunnlaget. Samtidig bør vi øke produksjonen av matkorn, frukt, bær, grønnsaker og belgvekster. (Les mer i [Del 6 - Bærekraftig matsystem.](#))
- **Mer internasjonalt samarbeid og samstemt politikk for bærekraft.** Vi forsterker innsatsen for å nå FNs bærekraftsmål innenfor naturens tålegrenser, fører en aktiv politikk for mer globalt samarbeid og demokrati, og knytter tettere bånd til Europa. Bærekraftsmålene skal ligge til grunn for all norsk politikk, og Norge skal trekke i bærekraftig retning i alle sektorer, på alle politikkområder. (Les mer i [Del 16 - Norge i verden.](#))
- **Et mangfoldig samfunn for og med alle.** Vi ønsker et samfunn der alle uavhengig av de forutsetningene man har i livet skal kunne delta i arbeidslivet, samfunnslivet, det frivillige og på sosiale arenaer. Derfor må vi tilrettelegge for at alle uavhengig av funksjonsnedsettelse, legning, kjønn, seksualitet, etnisitet, alder, tilhørighet til religion eller livssyn, språk og kulturell bakgrunn skal få denne muligheten. (Les mer i [Del 13 - Deltagelse, mangfold og likeverd.](#))

DEL 1

NATUR OG MILJØ

1. LIVSKVALITET FREMFOR OVERFORBRUK

Vi har altfor lenge tatt det som en selvfølge at vi kan – og skal – forsyne oss av naturen for å skape velferd og framgang. Nå vet vi at vi bruker for mye. Mange i verden har rett til økt materiell levestandard, men hvis alle skulle hatt det samme forbruket som nordmenn, ville vi trenge over tre jordkloder. Derfor må rike land som vårt redusere forbruket og øke ressurseffektiviteten.

De Grønne vil gi folk bedre liv, samtidig som vi reduserer presset på naturen. Vi må gjøre bruk-og-kast-samfunnet til historie. I stedet for å legge opp til at folk skal jobbe stadig mer, for å kjøpe stadig flere ting som vi ikke trenger, vil De Grønne gjøre det enklere å velge mer fritid fremfor høyere lønn. Da kan vi redusere forbruksveksten og tidsklemma, samtidig som vi skaper et mer inkluderende samfunn, med bedre tid til barn, familie, venner, kultur- og naturopplevelser, demokratisk engasjement og frivillighet.

De Grønne vil vri forbruket fra miljøbelastende varer og tjenester til kultur og opplevelser, og komme sløsning til livs gjennom forbruksavgifter og progressiv skatt. Vi vil legge til rette for deling, gjenbruk og reparasjoner, slik at vi i større grad kan klare oss med det vi har. Prisene må reflektere miljøavtrykket på varer og tjenester og det må stilles strengere miljø- og kvalitetskrav. Det må bli lettere å bruke forbrukermakten til å velge bærekraftige produkter ved hjelp av tydeligere og bedre merking.

De Grønne vil:

1. Redusere Norges økologiske fotavtrykk til et bærekraftig og rettferdig nivå innen 2040, og sette forpliktende delmål som sikrer en slik utvikling fra og med stortingsperioden 2021-2025.
2. Samarbeide med partene i arbeidslivet om å redusere normalarbeidstiden, med stor fleksibilitet for den enkelte arbeidsplass for hvordan arbeidstid og arbeidstidsreduksjon skal organiseres. (Likelydende punkt i kap. 37 og 18.)
3. Fjerne merverdiavgiften på reparasjon, gjenbruk, kollektivtransport og kulturopplevelser.
4. Lovfeste "retten til å reparere" for alle produkter. Stille krav til produsenter om reparerbarhet og tilgang på nødvendige deler og bruksanvisninger i produktets forventede levetid.
5. Innføre en nasjonal merkeordning for informasjon om klima- og miljøavtrykket til produkter og tjenester som selges i Norge.
6. Utvide produsentansvaret, slik at produsenter og importører har ansvar for produktene sine helt til de er ferdig gjenvunnet og må ta hensyn til gjenvinningsprosessen i design og produksjon.
7. Stille krav til gjenbruksvennlig design og materialvalg og at nødvendige opplysninger om gjenbruksmuligheter følger produktet.
8. Stille strengere minstekrav til levetid for at varer skal kunne markedsføres i Norge, og styrke reklamasjonsretten i forbrukerkjøpsloven.

9. Heve reklamasjonstiden til 10 år for egnede elektriske artikler, for å oppmuntre til bedre holdbarhet og økt levetid.
10. Utrede obligatorisk merking av antatt levetid for produkter, samtidig som reklamasjonstiden for produktene knyttes til antatt levetid og produktets pris over levetiden skal fremkomme av prislappen.
11. Legge til rette for flere dele-, utleie- og utlånsordninger etter modell av dagens bildeleringer og biblioteker.
12. Redusere matsvinnet i hele verdikjeden med 70 prosent innen 2030, gjennom å innføre matkastelov med tydelige krav og støtte løsninger mot matsvinn.
13. Innføre en avgift for varer som kastes fra butikk eller produksjonssted.
14. Stimulere til at butikker skal tilby flere forbruksvarer (f.eks. såpe og vaskemiddel) via dispenser, i løsvekt eller på andre måter som reduserer emballasjebruk.
15. Regulere reklame i det offentlige rom strengere, stramme inn regelverket mot oppsøkende reklame, samt utrede en egen skatt på reklame og hvordan fradragsretten for utgifter til reklame kan fases ut på en måte som ikke fører til omfattende digital lekkasje til utlandet.
16. Begrense overforbruk ved å forby "3 for 2"-kampanjer og andre rabatter eller konkurranser som binder kunden til kjøp av flere produkter, med mindre produktene er forbruksvarer med lang holdbarhet.
17. Innføre panteordninger for flere typer produkter og stimulere til bruk av emballasje som kan gjenbrukes mange ganger før gjenvinning.
18. Beskytte folk mot gjeldsfeller ved å fjerne retten til fradrag for renter på forbrukslån, innføre et tak for renter på forbrukslån og forby markedsføring av forbrukslån og kredittkort, samt å vurdere endringer i ordningen med at namsmannen må tvangsinn drive småbeløp. (Likelydende punkt i kap. 18.)
19. Ha som langsiktig mål å halvere det norske kjøttforbruket, slik at forbruket ikke overstiger det vi kan produsere selv på egne arealer og ressurser. Ha som langsiktig mål å fase ut import av kraftfor og tilpasse kjøttproduksjonen til det lokale ressursgrunnlaget. (Se også kap. 6 og 33.)
20. Avvikle dagens finansiering av opplysningskontorene for animalske produkter til fordel for næringsuavhengig opplysning om bærekraftig mat og sunt kosthold.
21. At offentlige kantiner minst én dag i uka skal servere kun plantebasert mat, og alltid skal ha et fristende vegetar- og vegansk tilbud.

2. NY, AMBISIØS NATURPOLITIKK

Å ta vare på naturen er å opprettholde grunnlaget for gode samfunn: materiell trygghet og velferd, god helse og høy livskvalitet. Naturen er dessuten umistelig for mange flere arter enn oss mennesker, med verdi langt utover den nytte vi drar av den. Menneskelig aktivitet forårsaker i dag en masseutryddelse, som følge av blant annet hurtig nedbygging, oppstykkning og ødeleggelse av natur. FNs naturpanel har oppsummert konsekvensene av denne politikken med full vitenskapelig tyngde: Naturen tåler det ikke, og vi tåler ikke at naturen blir ødelagt.

De Grønne tar Naturpanelet og vitenskapen på alvor. Vi krever en grunnleggende endring av norsk naturforvaltning. Naturvern kan ikke lenger være bevaring av småflekker i et voksende hav av skadet natur. Vi må slutte å bygge ned natur, og i stedet reparere ødelagt natur. Opp mot halvparten av verdens gjenværende natur må på lang sikt vernes, gjennom store og sammenhengende områder. Dette må også ligge til grunn for norsk politikk.

De Grønne vil:

1. Endre rutinene knyttet til kartlegging av naturtyper og arter slik at kommunene gis ansvaret for å bestille utredninger på tiltakshavers regning.
2. Vedta en overordnet lov som skal sikre gjennomføring av Norges mål for naturmangfold, etter modell fra klimaloven. Målene skal være null netto tap av natur (målt i tilstand og utbredelse) innen 2025, naturpositivitet innen 2030 og 20 prosent forbedring innen 2050.
3. Lovfeste flere absolutte grenser for naturinngrep, og lage regler som sikrer at samlede, langsiktige konsekvenser for naturen vektlegges mer i offentlige og private beslutninger.
4. Kreve at den som bygger ned natur skal betale for restaurering av påvirkede eller tilsvarende områder. Alle inngrep i natur skal kreve eksplisitt tillatelse, ikke bare bygging i verneområder.
5. Sette ned et utvalg som skal foreslå endringer i plan-, miljø- og naturressurslovgivningen som bedre fremmer en samfunnsutvikling innenfor naturens tålegrenser.
6. Lage en nasjonal plan for storskala gjenoppbygging av inngrepfri natur og intakte økosystemer.
7. Gi fylkeskommunene ansvar for å, i løpet av stortingsperioden, utarbeide helhetlige, økosystembaserte forvaltningsplaner som skal være juridisk bindende.
8. Forplikte kommunene og fylkeskommunene til å føre areal- og naturpolitikk i samsvar med nasjonale mål og inkludere areal- og naturbudsjett i den årlige budsjettbehandlingen.
9. Opprette et nasjonalt kompetansesenter for areal- og naturbudsjettering og -regnskap for å gi veiledning og støtte til kommunene.
10. Styrke kommunenes tilgang på miljø- og planfaglig kompetanse ved å øke tilskuddene til å engasjere miljørådgivere.

11. Opprette en natursatsordning som belønner kommunene for å bevare naturmangfold, etter modell fra dagens klimasatsordning.
12. Styrke naturens rettsvern ved å opprette et uavhengig, nasjonalt klageorgan for miljøsaker og naturinngrep.
13. Fjerne natur- og miljøskadelige subsidier og avgiftslettelser.
14. Innføre en naturavgift for å stanse skadelige og unødvendige naturinngrep i norsk natur og sørge for at løsninger og teknologier som innebærer lav naturskade blir mer konkurransedyktige. (Likelydende punkt i kap. 19.)
15. Styrke naturhensyn i arealforvaltningen ved å flytte forvaltningen av plan- og bygningsloven og forvaltningen av jaktbart vilt tilbake til Klima- og miljødepartementet.
16. Innføre en nærnaturlov for varig vern av områder for friluftsliv og naturopplevelser der folk bor. (Likelydende punkt i kap. 55.)
17. Sikre allemannsretten, bevare kystlandskapet og stanse nedbyggingen av strandsonen, blant annet ved å fjerne kommunenes mulighet til å gi dispensasjon for arealkrevende inngrep i strandsonen, lovfeste at bygging kun kan skje i henhold til reguleringsplan, begrense kommunenes mulighet til å omgå byggeforbudet i 100-metersbeltet gjennom reguleringsplaner, og stille strenge krav til bevaring av landskap og vegetasjon ved eventuell ny utbygging eller inngrep i strandsonen. (Likelydende punkt i kap. 55.)
18. Verne 30 prosent av Norges landområder mot skadelige naturinngrep, i samsvar med anbefalte internasjonale mål.
19. Ivareta naturhensyn bedre i all saksbehandling ved å fjerne begrensninger på innsigelser i natur-, miljø- og arealsaker.
20. Gi villreinen større leveområder ved å koble sammen eksisterende oppdelte områder med vernede og tilrettelagte korridorer.
21. Legge bedre til rette for pollinerende insekter i areal- og transportplanlegging og i landbruket.
22. Etablere en rekke nye nasjonalparker og verneområder, blant annet Østmarka, Søre Bjørnafjorden og Preikestolen nasjonalpark, samt utvide Jotunheimen nasjonalpark.
23. Utrede Norges første nasjonalpark med et helhetlig økosystem med permanente bestander av store rovdyr, og etablere et verneområde hvor jakt og fiske ikke er tillatt.
24. Opprette en ordning for frivillig vern og restaurering av myr, gammelskog og andre naturtyper med store naturlige karbonlagre, inkludert karbon lagret i bakken, tilsvarende eksisterende ordning for frivillig vern av skog.
25. Lage et nasjonalt regnskap for naturområders tilstand og grad av forringelse, som kan brukes som utgangspunkt for arbeid med naturrestaurering.
26. Kun tillate hyttebygging innenfor allerede utbygde områder og innføre en nasjo-

nal maksgrense for hyttestørrelse. Infrastruktur som vann, strøm, kloakk og vei skal ikke tillates anlagt til hytteområder hvor dette vil kreve nye, skadelige naturinngrep, eller gå på bekostning av viktig beitemark.

27. Føre en aktiv, kunnskapsbasert rovviltforvaltning, som utover faglig funderte bestandsmål og rovdyrs økologiske funksjon også tar hensyn til beitenæring, bosetting og bruk av naturen. Bestandsmålet for ulv skal økes til minimum 8-10 helnorske ynglinger.
28. Avvikle rovviltnemndene slik de er organisert i dag.
29. Stramme inn regelverk og praksis med å tillate motorferdsel i norsk natur, også for nyttekjøring, slik at hensyn til plante-, dyre- og friluftslivet settes først. Ikke tillate fornøyleskjøring med vannscooter eller motoriserte kjøretøy, inkludert snøscooter, utenfor vei og sti. (Likelydende punkt i kap. 55.)
30. Ta naturvern, i tillegg til friluftsliv, inn i markalovens formålsparagraf, styrke naturvernet ved å ta regulering av skogbruk inn i markaloven og gjøre Oslomarka til et internasjonalt pionérområde for restaurering av natur.
31. Innføre krav om økologisk kompensasjon når samfunnshensyn tilsier at naturområder bør bygges ut, og det ikke er mulig å unngå, eller tilstrekkelig avbøte, inngrep i leveområder og naturmangfold.
32. Styrke forskningen på metoder for verdsetting av natur for å ivareta naturhensyn bedre i økonomiske beslutninger, slik som naturkapitalregnskap.
33. Styrke den faglige tyngden i innenlands naturforvaltning ved å etablere et statlig naturforskningsinstitutt med tilsvarende posisjon og finansiering som Havforskningsinstituttet og NIBIO, for eksempel med utgangspunkt i Norsk institutt for naturforskning.
34. Pålegge relevante kommuner å kartlegge og verdsette raviner, og kreve særskilt godkjenning fra statsforvalteren (tidligere: "fylkesmannen") før eventuelle inngrep i raviner.
35. Sikre at bruk av biodrivstoff ikke bidrar til økt press på klodens gjenværende naturområder. De Grønne ønsker ikke bruk av biodrivstoff som er dyrket på matjord, eller som bidrar til å ødelegge regnskog og andre viktige og verdifulle økosystemer.
36. Opprettholde forbudet mot nydyrking av myr av hensyn til klima og artsmangfold og jobbe for å utvide forbudet til et totalforbud mot nedbygging av myr.
37. Vedta 20 utvalgte naturtyper og 200 prioriterte arter innen 2025, og 400 prioriterte arter innen 2030.
38. Innføre strengere restriksjoner for innførsel av planter og jord for å begrense importen av fremmedarter som følger med som blindpassasjerer.

3. HAV- OG KYSTNATUR

Norge består av sju ganger så mye hav som land. Mesteparten av naturmangfoldet og den biologiske produksjonen er i havet og på kysten. Våre største inntekter kommer fra havet og våre største framtidsmuligheter ligger trolig i havet. Norske havområder er relativt godt forvaltet sammenlignet med mange andre havområder, men også utsatt for hardt press, både i form av klimaendringer og havforsuring, plastforurensning og næringsvirksomhet til havs.

De Grønne vil bygge videre på og styrke Norges kunnskapsbaserte og helhetlige havforvaltning. Samtidig må naturens tålegrenser og naturverdiene til havs legges til grunn for forvaltningen av havområdene. Et representativt utvalg natur, samt sårbar og verdifull natur, må vernes mot alle relevante trusler. Vi må beskytte områder med korallrev, urørt tareskog, ålegrasenger og andre viktige bunnhabitat, og restaurere forringende områder. Miljøkravene til næringsvirksomhet må skjerpes. Forvaltningsplanene må videreutvikles, blant annet med tydeligere mål for miljøtilstanden. Vi må styrke kunnskapen om havøkosystemene og vår påvirkning på dem.

De Grønne vil:

1. Verne minst 30 prosent av Norges havområder (inkludert den økonomiske sonen og kontinentalsokkelen) etter et tverrsektorielt regelverk, i samsvar med anbefalte internasjonale mål.
2. Gjøre hele naturmangfoldloven gjeldende for norske havområder, inkludert bestemmelsene om områdevern, utvalgte naturtyper og prioriterte arter.
3. Gjøre forvaltningsplanene for havområdene rettslig bindende, inkludere kyst- og fjordområdene og fastsette mål for miljøtilstanden.
4. Videreføre og styrke kartleggingen av naturmangfold til havs og på kysten, på grunnlag av Mareano og andre programmer, og omsette denne kunnskapen til relevante vernetiltak.
5. Styrke kunnskapen om påvirkning fra havvind på marine økosystemer, marine næringer, sjøfugl og trekkveier, og sikre at denne blir tatt hensyn til i all havvindutbygging.
6. Garantere at sårbare og verdifulle områder som Lofoten, Vesterålen og Senja, iskantsonen, polarfronten i Barentshavet og Norskehavet, havområdene rundt Jan Mayen, Mørebankene, Iverryggen og Skagerrak aldri åpnes for oljevirkosomhet, fordi ingen nye områder skal åpnes for oljevirkosomhet. (Likelydende punkt i kap. 7.)
7. Kun gi nye konsesjoner til lukkede oppdrettsanlegg og kreve lukket teknologi på alle eksisterende anlegg innen 2025. Vekst på eksisterende anlegg før 2025 skal ikke tillates, med mindre de har null utslipp, null lus, null rømming og lav dødelighet. (Likelydende punkt i kap. 32.)
8. At bare oppdrettskonsesjoner med høy rømmingssikkerhet og god dyrevelferd skal utløse utbetaling fra Havbruksfondet, og at utbetaling til eksisterende konsesjoner trappes ned i tråd med målet om lukkede anlegg innen 2025.
9. Ikke tillate fiske av plankton (f.eks. raudåte) og saktevoksende arter på store dyp,

havbaserte oppdrettsanlegg eller andre nye marine næringer før vi har et tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag. (Likelydende punkt i kap. 31.)

10. Ikke åpne områder for utvinning av havbunnsmineraler med mindre det foreligger fullgode avklaringer av effekter på naturmangfoldet.
11. Sørge for en miljøforsvarlig opprydning i giftige bunnmasser og forurensning i havner, elvemunninger og fjorder.
12. Si nei til all deponering av gruveavfall i sjø, inklusive i Førdefjorden og Repparfjorden, og legge til rette for alternativ bruk av restmasser fra gruver og tunneler.
13. Bedre situasjonen for sjøfugl ved å legge sårbare bestanders næringsbehov inn i modeller for fiskeri- og økosystemforvaltning.
14. Utvide grensene for nasjonale laksefjorder til alle områder som er viktige for villaksen og regulere næringsvirksomhet, utbygging og andre trusler mot villaksen langt strengere.
15. Støtte utvikling av småbåtvaskerier og skjerpe inn regelverket for miljøgifter og bunnstoff.
16. Innføre obligatorisk båtførerbevis for alle motoriserte fritidsbåter og inkludere miljø- og naturhensyn i opplæringen.
17. Kreve lukket septiksystem i fritidsbåter over 30 fot.

4. FORURENSNING OG MILJØGIFTER

Miljøgifter, forurensning og forsøpling spres i dag over hele jordkloden og kan føre til irreversible skader på miljø og helse. Hverken mennesker, dyr eller økosystemer er tilpasset en verden der plastforurensning og mikroplast fyller havene. Skadelige stoffer kan spre seg til jord, vann og mat. Nye miljøgifter tas stadig i bruk, selv om vi fortsatt har begrenset kunnskap om langtidsvirkningene. Vi vet likevel at barn er spesielt sårbare for miljøgifter. Det offentlige og næringslivet må ta langt større ansvar for å beskytte mennesker, natur og dyreliv mot farlige stoffer, og rydde opp i og hindre ny skadelig forsøpling og forurensning. Førre-var-prinsippet bør ligge til grunn.

De Grønnes strategi for å stanse forsøpling, forurensning og spredning av miljøgifter er å erstatte dagens bruk og kast-økonomi med en kretsløpsøkonomi der materialer, avfall og søppel gjenbrukes og gjenvinnes. I kyst- og havlandet Norge må kampen mot marin forsøpling stå sentralt. I byene er kampen mot helsefarlig luftforurensning en hovedsak for De Grønne. I tillegg er nye og gamle utslipp fra industri, gruveavfall, landbruk og oppdrettsvirksomhet også kilder til forurensning som må ryddes opp i.

De Grønne vil:

1. Jobbe for å sikre at klær, mat, leker, emballasje og andre forbrukerprodukter som selges i Norge skal være trygge og giftfrie.
2. Sørge for ren luft i norske byer og lokalsamfunn. De Grønne vil blant annet satse

- på kollektivtransport, sykkel og gange, stimulere til utskiftning til rentbrennende vedovner samt gi lokalpolitikere bedre muligheter til å innføre miljødifferensiering i biltrafikken. (Likelydende punkt i kap. 45.)
3. Skjerpe kravene til luftkvalitet slik at de er i tråd med Folkehelseinstituttets anbefalinger.
 4. Bruke offentlige innkjøp aktivt til å etterspørre miljømerkede produkter, for å begrense bruk av miljøgifter og andre skadelige kjemikalier. (Likelydende punkt i kap. 25.)
 5. Få på plass trygge løsninger for lagring av alle typer farlig avfall, inkludert det norske atomavfallet.
 6. Innføre en avgift på deponering av gruveavfall og restmasser for å stimulere til økt gjenfylling og gjenbruk av avfallet.
 7. Styrke merkeordninger som gjør det enkelt å finne ut om produkter inneholder stoffer som kan skade helse og miljø.
 8. Stoppe lysforurensingen. Pålegge kommunene å utarbeide en handlingsplan for å redusere bruken av kunstig lys. Jobbe for å sertifisere norske nasjonalparker som "International Dark Sky Park".
 9. Ta støyforurensing på alvor i all samfunnsplanlegging og begrense støy som skader livskvalitet, helse og dyr. Forby all privat oppskyting av fyrverkeri.
 10. Gjeninnføre forbudet mot bruk av blyhagl til jakt.
 11. Forby produksjon, import og bruk av alle perfluorerte stoffer i forbrukerprodukter.
 12. Styrke norsk forskning på miljøgifter og forurensning, inkludert forskning på miljøgifters effekt på barn og på miljøvirkningene av såkalte nanoformer av stoffer.
 13. Jobbe for et globalt forbud mot de farligste miljøgiftene og for å styrke det europeiske kjemikalierregelverket [REACH](#).

5. PLAST

Plast er et nyttig produkt, men fører til store problemer når det havner på avveie. Plastproblemet er et av mange eksempler på hvordan gammeldags bruk-og-kast-tenkning ødelegger livsgrunnlaget. Plastøkonomien har vært basert på at plast skal bli kastet, og at miljøkostnader ikke skal betales. Resultatet er ekstrem sløsing med ressurser og enorm forsøpling, som gjør omfattende skade på natur og dyreliv – til lands og til havs.

Gode løsninger på plastutfordringene er viktig for naturen, men også for å sparke i gang den sirkulære økonomien. Norsk sjømatnæring og reiseliv har sterk interesse av at Norge går foran i å løse plastproblemet. Det finnes allerede mange gode alternativer til plast i en rekke produkter, og flere er under utvikling. De Grønne vil fremme disse alternativene og støtte utvikling og innføring av nye, bærekraftige løsninger. Vi vil også stille langt strengere krav til gjenvinning overfor produsenter og forhandlere av plast, og gå i spissen for en nasjonal og global dugnad for å redusere produksjon og bruk av plast, øke gjenvinningsgraden og rydde opp plasten som har havnet i naturen.

De Grønne vil:

1. Utrede og innføre et avgiftssystem på plast som gjør resirkulert plast konkurransedyktig i forhold til ny fossil plast, reduserer bruk av unødvendig plast og kan finansiere et avfalls- og resirkuleringssystem som gir null plastavfall og høy gjenvinningsgrad.
2. Videreutvikle en nasjonal plan for full opprydding av plastsøppel i norsk natur innen 2030, basert på [Rydd Norge-programmet](#).
3. Halvere bruk av kortlivet plast ("engangsplast") innen 2027, og fremme miljøvennlige alternativer.
4. Sette som mål at halvparten av plastprodukter i Norge skal være laget av gjenvunnet plast innen 2030.
5. Øke gjenvinningsgraden av plastemballasje til 70 prosent innen 2025 og legge til rette for mest mulig kortreist gjenvinning.
6. At Norge forsterker innsatsen for en forpliktende global avtale som regulerer produksjon, bruk og gjenvinning av plast, og som stanser plastforsøpling og spredning av mikroplast både i havene og på land.
7. Iverksette et ambisiøst samarbeid mellom offentlig og privat sektor for å videreutvikle system for plastinnsamling, teknologi for resirkulering og marked for bruk av resirkulert plast.
8. Utvikle dagens produsentansvarsordninger for å pålegge produsenter, forhandlere og brukere av plast fullt produkteierskap. Dette innebærer ansvar for opprydding, gjenvinning og resirkulering av egne produkter.
9. Fase ut bruk av jordbruksplast (rundballeplast, solfangerduk og lignende) som ikke kan komposteres fullt ut under norske forhold uten å etterlate miljøskadelige stoffer.
10. Stanse spøkelsesfiske med ikke-nedbrytbart plastredskap ved å pålegge norsk fiskerinæring og alle som fisker i norske farvann innen 2023 å merke alle redskap så de kan finnes og spores tilbake til eier, og pålegge eier økonomisk ansvar for opprydding og miljøskade.
11. Styrke Fiskeridirektoratets program for opprydding av spøkelsesredskap i norske farvann.
12. Redusere spredning og bruk av mikroplast fra kilder som bildekk, landbruk, tekstiler, maling, hudpleieprodukter og vaskemidler, samt fase ut gummigranulat på kunstgressbaner i samarbeid med næringslivet og idretten.
13. Endre retningslinjene for godkjenning av lekeplasser slik at fallunderlag av plast fases ut.
14. Forby plastprodukter med helse- og miljøskadelige tilsetningsstoffer, som hormonhermere, flammehemmere og lignende.

DEL 2

KLIMAPOLITIKK

6. KLIMAPOLITIKK I TRÅD MED PARISAVTALEN

Brenning av olje, kull og gass er den viktigste årsaken til klimaendringene. Jo mer vi brenner, jo farligere blir klimaendringene for samfunn og natur. De neste få årene vil avgjøre om vi klarer å stanse stadig mer dramatiske klimaendringer, som uhindret vil gjøre stor skade på liv, helse og eiendom. I [Parisavtalen](#) satte verdens nasjoner et mål om å begrense den globale oppvarmingen til under 1,5 grader. Vitenskapen forteller oss at vi allerede har passert de fleste realistiske grensene for å nå dette målet. Skal vi ha noen som helst sjanse, må vi handle langt raskere, mer målrettet og kreativt enn det politiske flertallet har vært villige til så langt.

Jo fortere vi kutter utslippene, desto tryggere kan vi være på å løse klimakrisa uten å måtte ødelegge natur eller basere oss på eksperimentell teknologi. De Grønne vil redusere Norges utslipp av klimagasser med 80 prosent i forhold til 1990-nivå innen 2030, i tråd med et karbonbudsjett for 1,5-grader som ikke legger til grunn framtidig bruk av usikre og risikofylte teknologier for å trekke CO₂ ut av atmosfæren. Dette vil kreve en gjennomsnittlig utslippsreduksjon på litt over 13 prosent i året. I tillegg må vi ta ansvar for de indirekte utslippene Norges forbruk medfører, og bidra til å støtte og finansiere klimatiltak internasjonalt.

Skal vi nå klimamålene, må alle sektorer i samfunnet bidra. De største forurensere må likevel ta det største ansvaret. Utslippene må kuttes mest innen olje og gass, industri og transport. De viktigste grepene er å fase ut oljevirkosomheten, elektrifisere transporten og skifte til fornybar energi og fornybart råstoff i industrien. Mesteparten av teknologien som trengs har vi allerede. Vi må ta i bruk eksisterende klimaløsninger, samtidig som vi bidrar til at nye løsninger kan utvikles og kommersialiseres raskt.

De Grønne vil:

1. Redusere utslippene av klimagasser fra norsk territorium med 80 prosent innen 2030 og 95 prosent innen 2035 i forhold til 1990-nivå.
2. Skjerpe klimaloven ved å inkludere krav om nasjonale klimabudsjetter og tilhørende handlingsplaner som del av statsbudsjettet fra 2022.
3. Innføre en ordning med klimabelønningen "KAF" ([Karbonavgift til fordeling](#)), der inntektene fra enkelte miljøavgifter, som for eksempel økte drivstoffavgifter, deles direkte ut igjen til alle innbyggere. Avgiften skal være innrettet på en måte som sikrer at den fungerer geografisk og sosialt rettferdig. (Likelydende punkt i kap. 19.)
4. Opprette et uavhengig, faglig fundert klimaråd med mandat til å vurdere måloppnåelse og foreslå nødvendige tiltak og virkemidler for å nå målene.
5. At klimaeffekten av alle større statlige beslutninger skal vurderes opp mot nasjonale utslippsmål og Parisavtalen.
6. Innføre en klimalov for kommunene som fastsetter at kommunene skal styre etter klimaplaner og klimabudsjetter som minimum er i tråd med Parisavtalen. (Likelydende punkt i kap. 6.)
7. Gjøre "Klimasats" til en permanent ordning.

8. Gjøre klimaomstillingen lettere for kommuner og fylkeskommuner ved å fjerne hindringer i lovverket, øke støtten til kommunale klimatiltak og gjennomføre en storsatsning på flere klima- og miljørådgivere. (Likelydende punkt i kap. 35.)
9. Fase ut salg av nye fossile personbiler og motorsykler innen 2023, nye fossile varebiler innen 2025 og halvparten av nye fossile lastebiler innen 2027. (Likelydende punkt i kap. 13.)
10. Etablere et CO2-fond, tilsvarende NOX-fondet, for raskt å fase inn nullutslippsteknologi for tungtransport, varebiler og busser. (Likelydende punkt i kap. 17.)
11. Vedta en forpliktende opptrappingsplan for CO2-avgiften i tråd med klimamålene, for å fremme utvikling av og bytte til nullutslippsteknologi. (Likelydende punkt i kap. 19.)
12. Redusere biltrafikken i og rundt de større byene med minst 20 prosent i løpet av stortingsperioden og en tredjedel innen 2030. (Likelydende punkt i kap. 13.)
13. Fjerne utslippene fra alle store punktutslipp innen 2030 gjennom en storstilt satsing på karbonfangst, hydrogen fra fornybare energikilder, avfallsbasert biogass, fornybart råstoff og brensel i industrien, samt karbonfangst på store avfallsforbrenningsanlegg.
14. Få på plass CO2-rensing på avfallsanlegget på Klemetsrud og Norcem i Brevik så raskt som mulig.
15. Sikre at alle bygge- og anleggsprosjekter blir fossilfrie innen 2025 og utslippsfrie innen 2030.
16. Stanse fossilbasert cruisetrafikk i Norge til fordel for bærekraftig transport og reiseliv.
17. Fase inn nullutslippsløsninger for ferger, passasjerskip, godsskip, fiskeflåten, oppdrettsnæringa og fritidsbåter.
18. Ha som langsiktig mål å halvere det norske kjøttforbruket, slik at forbruket ikke overstiger det vi kan produsere selv på egne arealer og ressurser. Ha som langsiktig mål å fase ut import av kraftfor og tilpasse kjøttproduksjonen til det lokale ressursgrunnlaget. (Likelydende punkt i kap. 1 og 33.)
19. Utvikle et nasjonalt regnskap for indirekte klimapåvirkning fra varer og tjenester og lage mål og handlingsplan for å redusere denne påvirkningen.
20. Støtte og bidra til tilstrekkelig finansiering av den internasjonale klimadugnaden, blant annet gjennom overføring av teknologi og kompetanse til utviklingsland og midler til FNs grønne klimafond.
21. Støtte internasjonalt koordinerte forskningsprosjekter innen teknologier for å regulere solinnstråling og fjerne CO2 fra atmosfæren. Vi vil jobbe for streng, internasjonal kontroll over utviklingen av slik teknologi, for å ivareta føre-var-prinsippet og sikre forsvarlig bruk dersom det blir aktuelt.

7. FRA OLJE TIL GRØNNE JOBBER

Olje- og gassindustrien er Norges største bidrag til global oppvarming. Petroleumssektoren bremser Norges grønne omstilling – økonomisk, strukturelt og mentalt. De Grønne tar konsekvensen av at verden allerede har funnet mye mer olje og gass enn det klimaet tåler. Vi går inn for det eneste som er forsvarlig om vi skal unngå global klimakollaps og beskytte norsk økonomi mot sviktende oljeetterspørsel: å frigjøre Norge fra oljeavhengigheten. Vi vil raskt omstille samfunnet til utslippsfri energi, gradvis avvikle produksjon av olje og gass på en kontrollert og forutsigbar måte og skape tusenvis av grønne jobber.

Et karbonbudsjett for 1,5 grader global oppvarming tilsier at vi har under 15 år på oss til å kutte CO2-utslippene ned mot null. Norge har allerede spist opp en uforholdsmessig stor andel av verdens karbonbudsjett. Som et rikt land med gode forutsetninger for omstilling, må Norge ta ekstra ansvar for å kutte vår produksjon. De Grønne foreslår derfor å fase ut olje- og gassvirksomheten i løpet av 14 år fra starten av stortingsperioden – altså innen 2035.

Utfasingen kan kombineres med fortsatt høy sysselsetting og aktivitet i Norge. Den skal ledsages av en storsatsning på lav- og nullutslippsløsninger på sokkelen, for eksempel knyttet til havvind og karbonfangst- og lagring. I tillegg vil vi satse på gode programmer for omskolering og kompetanseoverføring, og føre en næringspolitikk som utvikler industri innenfor eksempelvis havvind, batteriteknologi, hydrogen, maritim sektor, bionæringer, CCS og kraftsystemer, som sammen kan skape tusenvis av nye, grønne arbeidsplasser.

Kompetansen ansatte i oljeindustrien besitter vil være svært verdifull for å gjennomføre overgangen til et mer bærekraftig samfunn. De Grønne vil gjennomføre utfasingen på en måte som sikrer stabilitet og økonomisk trygghet.

De Grønne vil gjennomføre utfasingen på en måte som sikrer stabilitet og økonomisk trygghet for alle de som jobber i oljenæringen, og for regioner der næringen er viktig i dag. Målet er å omstille flest mulig av dagens petroleumsarbeidsplasser til trygge, grønne arbeidsplasser som leverer bærekraftige produkter og tjenester. Vi foreslår derfor å sette ned en bredt sammensatt oljekommisjon, etter modell fra den tyske Kullkommisjonen.

De Grønne vil:

1. Gjennomføre en gradvis, forutsigbar og planmessig utfasing av petroleumsvirksomheten innen 2035.
2. Etablere en oljekommisjon der myndigheter, arbeidstakerorganisasjoner, forsknings- og kunnskapsmiljøer, samt næringsliv samarbeider om en plan for å opprettholde sysselsetting og skape nye jobber samtidig som oljevirksomheten fases ut.
3. Gi økonomisk trygghet til oljearbeidere som vil omskoleres og skifte jobb til andre næringer.
4. Føre en langsiktig og målrettet politikk for vekst i grønne eksportnæringer, med overordnet mål om å øke eksport fra andre sektorer enn petroleum med 50 prosent innen 2030, samtidig som miljøavtrykket fra produksjonen reduseres til et minimum. (Likelydende punkt i kap. 22.)

5. Utvikle programmer for teknologioverføring fra olje- og gassindustrien til andre næringer.
6. Etablere et program gjennom Enova for oppstartsbedrifter som bruker kompetanse fra petroleumssektoren i ny, bærekraftig virksomhet.
7. Stanse åpning av nye og utvidelse av eksisterende olje- og gassfelt på norsk sokkel og ikke dele ut flere utvinningstillatelser til petroleumsindustrien, hverken i ordinære tildelingsrunder eller gjennom TFO-ordningen.
8. Fjerne de gunstige særordningene og skattefordelene som i dag oppmuntrer til investeringer i klimafiendtlig fossil energi og øker risikoen for samfunnsøkonomisk ulønnsomme investeringer. (Likelydende i kap. 19.)
9. Trappe opp CO2-avgiften på utslipp fra petroleumsvirksomhet i tråd med klimamålene.
10. Innføre en omstillingsavgift per utvunnet fat olje og gass.
11. Ta initiativ til en global avtale mellom land som produserer fossile brensler om å begrense tilbudet av slike brensler.
12. Garantere at sårbare og verdifulle områder som Lofoten, Vesterålen og Senja, iskantsonen, polarfronten i Barentshavet og Norskehavet, havområdene rundt Jan Mayen, Mørebankene, Iverryggen og Skagerrak aldri åpnes for oljevirkosmhet, fordi ingen nye områder skal åpnes for oljevirkosmhet. (Likelydende punkt i kap. 3.)
13. Stenge Barentshavet sørøst for petroleumsvirkosmhet umiddelbart.
14. Stille krav om nullutslippsløsninger fra kraftproduksjonen på oljefelt som allerede har fått tillatelse til utbygging, og som ikke kan stanses.

8. ENERGIPOLITIKK

Den mest miljøvennlige energien er den som ikke brukes. Energipolitikken må starte med å kutte energiforbruket, både direkte og ved å erstatte ineffektiv fossil energi med mer energieffektive løsninger. Da vinner både klimaet og naturen. Vi trenger en ambisiøs satsing på energieffektivisering i næringslivet, offentlig sektor og hjemme hos folk flest. De Grønne vil bruke støtteordninger, avgifter og miljøkrav for å få energiforbruket ned.

Norges muligheter for eksport av fornybar energi er størst innenfor havvind. Ved å utnytte offshorekompetansen i oljeindustrien og vindressursene i våre enorme havområder kan vi utvikle et nytt norsk industrieventyr. Slik kan vi skape arbeidsplasser og inntekter, samtidig som vi bidrar til å løse klima- og naturkrisen.

All kraftproduksjon må ta hensyn til blant annet naturverdier, friluftsliv og urfolks interesser. På land er de fysiske inngrepene større, plassen mindre og menneskene flere. De Grønne vil derfor føre en restriktiv politikk for vindkraft på land, hvor ingen utbygginger skjer i urørt natur og der nye utbygginger bare tillates i nærhet til eksisterende tyngre inngrep. Vi vil vurdere mulighetene for opprusting og utvidelse av vannkraftverk der dette ikke går på bekostning av natur.

Energiforbruket må så raskt som mulig bli fornybart, både i Norge og andre land. De Grønne vil samarbeide på tvers av landegrensener for å erstatte kull, olje og gass med sol, vind, vann og andre bærekraftige energiformer. De Grønne mener at moderne kjernekraftteknologi har en viktig rolle i det grønne skiftet. FN's Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) slår fast at noe økt bruk av kjernekraft som energikilde på global basis kan bli nødvendig dersom vi skal nå klimamålene i tide. Vi vil derfor opprettholde og videreutvikle Norges miljøer innenfor utdanning og forskning på moderne atomreakorteknologi. Et samordnet energisystem i Europa er en forutsetning for å nå klimamålene og sikre effektiv utnyttelse av infrastruktur og naturressurser. Både Norge, Europa og klimaet tjener på et felles energimarked.

De Grønne vil:

1. Styrke Stortingets mål om energisparing i bygg, med mål om en besparelse på 13 TWh i norsk bygningsmasse, og ta i bruk nye virkemidler for å nå målet. Vi vil prioritere energisparingstiltak som innebærer reelt lavere klima- og miljøavtrykk over bygningens levetid.
2. Legge til rette for energisparing i husholdninger, industri- og byggsektoren gjennom økte bevilgninger, økt el-avgift og krav om nullenergibygg og plusshus.
3. Øke Norges fornybarmål for energiforbruk til 90 prosent innen 2030. Dette skal være Norges bidrag til at Europa som helhet når målet om 32 prosent fornybarandel i 2030, og til at målet for EU- og EØS-landene kan skjerpes.
4. Satse stort på vindkraft til havs på norsk sokkel, med mål om minst 30 GW samlet effekt innen 2030, under forutsetning av at naturkonsekvensene er forsvarlige og at hensynet til marine økosystemer og næringer, sjøfugl og trekkveier alltid ivaretas. (Likelydende punkt i kap. 22.)
5. Etablere en egen støtteordning for havvind, etter modell fra Storbritannia, som fremmer best tilgjengelige teknologi og samtidig sikrer selskapene en minimumsinntekt slik at en kan bygge ut raskt.
6. Sette mål om at Norge innen 2030 skal ha solstrøm med samlet effekt på 5 GW og ruste opp virkemiddelapparatet kraftig for å få det til. Blant annet skal støtten til solceller på eksisterende bygg utvides, og det skal gis støtte til solceller på nybygg og bygningsintegreerte solceller.
7. Stimulere til egenproduksjon av strøm for privatpersoner, borettslag og næringsliv.
8. Stimulere til økt produksjon av biogass fra avfall.
9. Styrke naturhensyn og helhetsspektivet i energipolitikken på land og til havs. I konsesjonsprosesser skal det stilles strenge krav til involvering av miljømyndighetene, konsekvensutredninger, demokratisk medvirkning, kunnskapsinnhenting, detaljprosjektering, etterundersøkelser og økologisk kompensasjon.
10. Føre en restriktiv politikk for utbygging av vindkraft på land. Framtidige vindkraftkonsesjoner på land i Norge bør beholdes områder med eksisterende inngrep og infrastruktur, og skal ikke redusere områder med urørt natur, reinbeite eller andre viktige natur- og friluftslivsverdier.
11. Sikre at Norges energiressurser inngår i et mangfoldig og desentralisert felles

kraftmarked med resten av Europa, og bidrar til å erstatte forbruk av fossil energi i våre naboland, blant annet gjennom å støtte flere sjøkabler til Storbritannia og kontinentet. (Likelydende i kap. 73.)

12. Styrke Statkraft SF og Nysnø klimainvesteringer AS som statlige pådrivere innen utvikling og produksjon av fornybar energi.
13. Utarbeide en nasjonal strategi for hvordan norsk kompetanse og norske, statlige selskaper kan bidra til det globale grønne skiftet ved å utvikle, bygge, og drifte fornybar kraftproduksjon i utlandet.
14. Prioritere naturhensyn mye høyere i vurdering av konsesjon til nye vannkraftverk og småkraftverk, og samtidig utrede hvordan vi kan oppruste og modernisere eldre vannkraftverk.
15. Utvide forbudet mot bruk av fossil olje til oppvarming av bygninger til å omfatte bruk av fossil gass.
16. Jobbe for at Equinor raskest mulig omstilles til et internasjonalt grønt energiselskap og at selskapets utenlandssatsinger i fossil energi blir solgt eller avviklet.

9. KLIMATILPASNING

God klimapolitikk må kutte utslipp fort nok til å unngå at natur og samfunn blir ødelagt, men også ruste Norge og verdenssamfunnet for de farlige klimaendringene vi uansett må leve med framover. Norge opplever nå hyppigere og alvorligere naturhendelser, slik som ekstremvær, skred, flom og overvannsproblemer. I andre land og regioner rammes folk og dyr av store skogbranner, tørke, flom, ekstremvær, sviktende avlinger og sult. I årene som kommer risikerer vi at millioner drives på flukt som følge av klimakrisa. Klimatilpasning blir en sentral oppgave for enhver framtidig regjering.

Den store klimaregningen for staten, regioner og kommuner begynner å bli synlig i form av kostnader for å tilpasse veier, jernbane, avløp, bebyggelse og infrastruktur til et endret klima. For å sikre at hensyn til klimaendringer kommer inn i all planlegging, trenger vi et kompetanseløft på klimatilpasning i kommunene. Samtidig trengs mer kunnskap om hvordan klimaendringer vil påvirke matproduksjon og biologisk mangfold på land og i havet.

Norge er et rikt og stabilt land. Vi har tjent store summer på eksport av fossil energi. Derfor har vi også et moralsk ansvar for å bidra til å hjelpe andre land med å omstille seg til utslippsfri energi og tilpasse seg livet på en varmere klode. Dette er samtidig en investering i en mer stabil verden. De Grønne vil bruke deler av oljerikdommen til å satse på omstilling og klimatilpasning internasjonalt.

De Grønne vil:

1. Sikre at storsamfunnet stiller opp for lokalsamfunn som har vært utsatt for alvorlige naturhendelser, gjennom økt støtte til gjenoppbygging og forebygging av nye hendelser.
2. Utarbeide en nasjonal, sektorovergripende klimatilpasningsplan for å sikre at klimatilpasning blir ivaretatt i kommunenes arealplaner, sikre viktige samfunnsfunk-

- sjoner og ta vare på naturmangfold i et endret klima.
3. Styrke kompetanse, forebygging og beredskap for håndtering av skred, flom og andre naturfarer. (Likelydende punkt i kap. 69.)
 4. Kartlegge alle bebygde områder, samt områder med kritisk infrastruktur og matproduksjon, som på grunn av klimaendringer og manglende tilpasning innebærer en farlig risiko for flom og skred. Kartleggingen følges opp med anbefalinger om områder som bør fraflyttes eller sikres. Ved behov vil vi benytte statlige vedtak og fullfinansierte handlingsplaner.
 5. Få ned vedlikeholdsetterslepet og ruste opp all relevant infrastruktur med hensyn til klimaendringene. Jernbane, veier, offentlige bygg og strøm- og avløpsnett skal prioriteres.
 6. Jobbe for at grøntstrukturen bevares og utvides ved nybygging, særlig i byer og tettsteder, og gjenåpne bekker og elver slik at vi bedre kan håndtere overvann ved voldsom nedbør. Vi vil også benytte parker, grøntområder og gatetorg for dette formålet, samt anlegge flere grønne og blågrønne tak og takhager.
 7. Sørge for at alle kommuner og relevante offentlige instanser har tilstrekkelig kapasitet og kompetanse til å tilpasse seg ekstremvær og andre klimaendringer.
 8. Etablere beredskapslagre for korn, matvarer, medisiner og annet samfunnskritisk materiell som kan bli mangelvare når det oppstår kriser. (Likelydende punkt i kap. 69.)
 9. Som hovedregel stille krav om grønne tak, solenergiløsninger eller andre miljøvennlige klimatilpasningstiltak for alle nybygg og ved rehabilitering av takflater.
 10. Satse på naturbaserte løsninger for klimatilpasning.
 11. Øke bevilgningene til klimatilpasning i tråd med Parisavtalen, og jobbe for at en større andel av den internasjonale støtten går til utviklingsland og sårbare øystater.
 12. Etablere en støtteordning for klimatilpasningstiltak på privat eiendom.

DEL 3

TRANSPORT

10. GRØNN SAMFERDSEL

Norsk samferdselspolitikk har vært planlagt på bilens premisser. Dette har hatt store negative konsekvenser for klima, luftforurensing, arealbruk, folkehelse, bomiljøer – ja, kort sagt, for mennesker og miljø over hele landet. Samtidig har bilen gitt økt mobilitet, noe som er avgjørende for frihet, næringsutvikling og beredskap. Utfordringen nå er å legge om transportsektoren for framtida. Tiltak som reduserer behovet for transport, og dermed reduserer behovet for investeringer i ressurskrevende infrastruktur, skal alltid vurderes og prioriteres. Jernbane må prioriteres foran nye veier og rullebaner for fly. All transport til havs og på land må foregå uten utslipp.

I distriktene er bilen ofte et viktig transportmiddel. Fylkesveiene er svært viktige for folk der de bor. De Grønne vil prioritere godt veivedlikehold, trafiksikkerhet og overgang til utslippsfrie løsninger i hele landet. I tillegg er det viktig å prioritere utvikling av ny transportteknologi som kan muliggjøre bedre og billigere kollektivløsninger i og utenfor byene.

De Grønne vil:

1. Gjøre klima- og naturmål og vern av matjord forpliktende for areal- og transportplanlegging, herunder Nasjonal transportplan ([NTP](#)).
2. At alle transportprosjekter skal være naturnøytrale. Ethvert inngrep som ikke kan unngås for å bygge veier, jernbane og lignende må kompenseres ved at det restaureres eller reetableres natur et annet sted.
3. Samordne bolig-, areal- og transportpolitikken slik at transportbehovet reduseres. Det regionale nivået og staten må få større myndighet til å styre arealpolitikken for å oppfylle dette målet.
4. Gi lokalpolitikkerne bedre muligheter til å innføre lokale ordninger og restriksjoner på trafikken, for eksempel nullutslippssoner og krav om betaling for private parkeringsplasser.
5. Utvide ordningen med byvekstavtaler til å omfatte flere byer som satser på kollektivtransport, sykkel og gange, samt øke bevilgningene til ordningen.
6. Etablere en ordning med gjensidig forpliktende bygdeutviklingsavtaler for bærekraftig distriktsutvikling. Avtalene inngås mellom staten og planmyndighetene på lokalt og regionalt nivå, etter mal fra [byvekstavtalene](#).
7. Jobbe for å gjøre flere arbeidsreiser miljøvennlige gjennom skattefritak for månedskort og utrede løsninger som gjør kollektiv mer fordelaktig enn billige parkeringsplasser ved arbeidsplasser.
8. Erstatte dagens statlige normer for veibygging med nye vei- og gatenormaler som vektlegger myke trafikanter, byutvikling, universell utforming, bomiljø, trafiksikkerhet, natur og klima.
9. Sørge for at Norge ligger i front i å ta i bruk nye teknologier som effektiviserer transport eller gir mindre naturtap, sånn som ny tunnelboreteknologi, maglev-tog, hyperloop o.l. Ved nye transportinfrastrukturutbygginger må nye, banebrytende teknologier vurderes innenfor akseptable risikorammer.

11. KOLLEKTIVTRANSPORT

Når vi reiser sammen sparer vi både plass, energi og ressurser. Kollektivtransport reduserer behovet for naturinngrep og demper belastningen bilisme legger på miljø og lokalsamfunn. De Grønne vil gjøre kollektivreisen til ryggraden i Norges persontransportsystem, særlig i byområder. Så mange som mulig skal slippe å være avhengige av privatbilen.

Vi vil gjøre kollektivreisen til det naturlige førstevalget for flest mulig. Det krever utbygging av kollektivtilbudet, hyppigere avganger, rimelige billetter, komfort, universell utforming, samordning av brukervennlige billettsystemer som er universell utformet og god korrespondanse mellom ruter. Det er også avgjørende at kollektivtilbudet ikke utkonkurreres av nye veiprojekter og privatbilisme. Samferdselsmidler må prioriteres til kollektivtrafikken på bekostning av bilen.

De Grønne vil:

1. Kutte kollektivprisene med 20 prosent.
2. Utrede innføring av gratis kollektivreiser innad i eget fylke for ungdom under 26 år.
3. Styrke Entur som en brukervennlig fellesløsning for alle kollektivbilletter og jobbe for bedre korrespondanse mellom ulike kollektivoperatører i hele landet.
4. Innføre en belønningsordning for fylkeskommuner som etablerer nye tilbud innen utslippsfri kollektivtransport.
5. Gjennomføre mer fleksibel kjernetid og bruk av hjemmekontor i offentlige virksomheter, særlig i byområder, for å utnytte kapasiteten i kollektivnettet bedre og redusere transportbehov.
6. Sikre finansiering til ekspressbussruter der det ikke er togtilbud.
7. At staten skal stå for minst 80 prosent av finansieringen av store kollektivinvesteringer i byene.
8. Premiere kommuner og regioner som reduserer biltrafikken med økte drifts- og investeringsmidler til kollektivtransport.
9. At all ny kollektivtransport som blir kjøpt inn skal oppfylle krav til universell utforming. Kollektivtransport skal være et likeverdig tilbud for ethvert menneske, uavhengig av funksjonsgrad. (Likelydende punkt i kap. 58.)
10. Prøve ut og satse på nye teknologier og transportløsninger for et mer brukervennlig kollektivtilbud i distriktene.

12. JERNBANE

Tog er en av de mest miljøvennlige transportformene. De Grønne vil bygge ut jernbanen fremfor å satse på bil og fly. Togtilbudet må bli godt nok til at de reisende vil foretrekke tog på lange og mellomlange reiser der forholdene ligger til rette for det. I tillegg vil De Grønne jobbe sammen med våre naboland for å sikre gode og attraktive togforbindelser mellom Norge og Europa.

Det haster med å prioritere løsninger som gjør at det norske jernbanenettet blir koblet på det europeiske togtilbudet også for høye hastigheter. Dette vil gi bedre tilbud både for pendlere, reisende på korte og lengre avstander, samt for frakt av gods.

Ansvar for skinner, drift og togmateriell er i dag splittet opp og konkurranseutsatt. Dette gjør det svært uoversiktlig og vanskelig å få til en helhetlig utvikling av togtilbudet. De Grønne vil stanse oppsplittingen av utbygging og drift på norske skinner.

De Grønne vil:

1. Gjøre alle jernbanestrekninger utslippsfrie.
2. Utvide jernbanesatsing på Østlandet og starte bygging av ny jernbanetunnel gjennom Oslo.
3. Bygge flere dobbeltspor der det er hensiktsmessig, blant annet på Trønderbanen, Vossebanen, Ofotbanen og Jærbanen.
4. Øke bevilgningene for å redusere vedlikeholdsetterslepet.
5. Forbedre utlandsforbindelsene med jernbane og samarbeide med våre naboland for å etablere gode nattogtilbud til utlandet.
6. Gi nattogtilbudet et kraftig løft, med flere sovevogner, reduserte priser og mulighet for flere reisende per kupé.
7. Sikre god internettdekning på regiontogene.
8. Redusere reisetiden mellom Oslo og Kristiansand ved å koble sammen Sørlandsbanen med Vestfoldbanen.
9. Bygge Nord-Norge-banen.
10. Jobbe for redusert reisetid og kapasitetsøkning med tog slik at tog kan erstatte fly mellom Bergen-Oslo, Trondheim-Oslo og Stavanger-Oslo, herunder utrede dobbeltsporede høyhastighetsbaner.
11. Prioritere målrettede tiltak som øker kapasiteten for godstransporten på skinner.
12. Integre Flytoget i det ordinære jernbanetilbudet i Oslo-området, slik at kapasiteten kan utnyttes bedre.
13. Reversere oppsplittingen av planlegging, bygging, materiell og vedlikehold for norsk jernbane. Evaluere konkurranseutsettingen av togdriften, og vurdere å reversere denne etter hvert som kontraktene går ut med mål om å samle togtilbudet i ett statlig selskap.

14. Sikre at det alltid er billigere å reise med regiontog enn med fly og bil.
15. Åpne for at private kan bygge ut og drifte ny og raskere jernbane mellom Oslo og Stockholm, under forutsetning av at det ikke går på bekostning av viktige naturverdier og at all infrastruktur tilbakefaller staten etter konsesjonens utløp

13. VEITRAFIKK

Biltrafikken er en av de største kildene til utslipp av klimagasser, og er den største årsaken til helseskadelig støy, lokal luftforurensning og utslipp av mikroplast. Det er derfor nødvendig å redusere behovet for bilkjøring gjennom restriktive tiltak, smart arealplanlegging og systematisk utbygging av infrastruktur for kollektivreiser, gange og sykkel. Person- og varebiler og busser vil likevel ha en viktig plass i det norske transportsystemet fremover. Vi må derfor framskynde omleggingen til utslippsfri veitrafikk.

De Grønne legger prinsippet om at forurenser skal betale til grunn. Vi støtter tids- og miljødifferensierte bompenger i storbyområdene. Kapasitetsøkende motorveiprojekter hører fortiden til. Vi vil prioritere vedlikehold, trafiksikkerhet og nødvendige utbedringer av veinettet som også legger forholdene til rette for de som går og sykler. By- og tettstedsutvikling som sikrer livskvalitet og gode, trygge lokalmiljø skal ha forrang framfor høy hastighet og trafikkflyt for biler. Kollektiv-, vare- og nyttetransport må prioriteres på veiene over hele landet. De Grønne vil sikre en bærekraftig utbygging av veinettet, og legge mye større vekt på konsekvensene for klima, miljø og natur – samt beredskap og sikkerhet – når prosjekter planlegges.

De Grønne vil:

1. Etablere en bygdemiljøpakke for miljøvennlig transport i distriktskommuner, med tiltak som leasingstøtte for elbil, bestillingsbusser, utlån av el-sykler og storskala utbygging av ladestasjoner.
2. Sørge for at det bygges ut et sammenhengende ladenett innen 2023, og prioritere at infrastrukturen i distriktene bygges ut slik at elbil blir et reelt alternativ i hele landet.
3. Bedre trafiksikkerheten ved å utbedre eksisterende veier, fremfor å bygge store nye veianlegg mellom landsdelene.
4. Legge ned Nye Veier.
5. Gå mot alle nye kapasitetsøkende motorveitbygginger.
6. Redusere biltrafikken i og rundt de større byene med minst 20 prosent i løpet av stortingsperioden og en tredjedel innen 2030. (Likelydende punkt i kap. 6.)
7. Innføre en støtteordning for etablering av ladepunkter i borettslag og sameier.
8. Redusere den generelle hastigheten i tettbygde strøk fra dagens 50 km/t til 40 km/t, og til 30 km/t i byområder med blandet trafikk og til 20 km/t rundt skoler og barnehager.

9. Stille strenge krav til sikt i kjøretøy som skal kjøre i byområder, for bedre å beskytte syklistene og andre myke trafikanter mot store kjøretøy med farlig store blindsoner.
10. Gjennomføre hyppigere fartskontroller på ulykkesbelastede strekninger, og gjøre mer bruk av fotobokser og strekningsmåling.
11. For å sikre myke trafikanter i bybildet vil MDG tillate mer bruk av automatisk trafikkontroll og ta i bruk denne teknologien for å håndheve blant annet innkjøring forbudt og kjøring på rødt lys.
12. Gi kommunene flere og sterkere virkemidler for å redusere trafikkstøy i byer, herunder mulighet for prøveprosjekter med støyradar. Politiet må avholde flere kontroller, og bøtene for støyforurensing må økes.
13. Kreve bruk av “grønn asfalt” ved offentlige anbud.
14. Sette av forskningsmidler til tiltak som kan redusere utslipp av mikroplast og svevestøv, for eksempel nye typer veidekker og bildekk.
15. Omforme statlige motorveier og fylkeskommunale hovedveier i byene til bulevar-der med redusert hastighet og omdisponering av veiareal til sykkelveier, fortau, kollektiv-/ sambruksfelt og beplantning.
16. Fase ut salg av nye fossile personbiler og motorsykler innen 2023, nye fossile varebiler innen 2025 og halvparten av nye fossile lastebiler innen 2027. (Likelydende punkt i kap. 6)
17. Vurdere å innføre dynamisk veipricing som supplement til bompenger for å sikre nedgang i biltrafikken og finansiering av kollektivtiltak, støyskjerming, sykkel og gange.
18. Videreføre fordelene for utslippsfrie kjøretøy inntil de er konkurransedyktige.
19. Styrke miljøprofilen i engangsavgiften for å gjøre alle biler med utslipp dyrere. Vi vil fjerne vektrabatten i engangsavgiften for ladbare hybrider og CO2-rabatten i engangsavgiften for lette varebiler.
20. Trappe opp avgiftene på fossilt drivstoff, og øremerke påslaget til klimabelønning og tiltak som fremmer miljøvennlige alternativer.
21. Gi insentiver til bruk av bildeling, for eksempel momsfristak for elbiler brukt til bildeling, senere innfasing av engangsavgifter enn for privateide biler og billigere leie av parkeringsplasser.
22. Stille krav om utslippsfrie kjøretøy i alle offentlige kontrakter og anbud.
23. Innlemme autonome kjøretøy som del av kollektivtilbudet der dette kan føre til mer miljøvennlig og effektiv transport og totalt færre kjøretøy på veiene.
24. Regulere utleie og bruk av elektriske ståmopeder (“elsparkesykler”) og andre former for motorisert mikromobilitet for å unngå konflikt med andre trafikantgrupper, særlig gående og personer med nedsatt funksjonsevne.
25. Legge om støtteordningene for nullutslippskjøretøy på en måte som stimulerer til

mer reparasjon, gjenbruk og lengre levetid.

26. Øke bompengene betydelig i storbyområdene, og premiere byer som reduserer biltrafikken med økte statlige bidrag til kollektivtransport, sykkel og gange.
27. Innføre nye nasjonale mål for at andelen personer som er utsatt for støypenger fra veitrafikken reduseres med minst 30 prosent innen 2030.

14. SYKKEL OG GANGE

Sykkel og gange er de mest miljøvennlige måtene å forflytte seg på til og fra daglige gjøremål. Det er også bra for helsa. Samtidig er de myke trafikantene en utsatt gruppe i dagens trafikkilde. Et hovedmål for De Grønne er derfor å bygge en infrastruktur som skiller de myke trafikantene fra de motoriserte kjøretøyene, samt å skille gående og syklende. Gode vaner starter i barndommen. Så mange som mulig skal kunne gå eller sykle trygt til skolen og fritidsaktiviteter.

Byene og tettstedene våre har i altfor stor grad blitt bygd ut på bilens premisser. Moderne samfunnsplanlegging innebærer å frigjøre flest mulig fra bilavhengighet. De Grønne vil belønne offensive klima- og miljøkommuner med statlige bidrag som støtter opp om kommunenes egne ambisjoner og utbygging av sykkelveinett, ekspressykelveier og trygge gang- og sykkelveier.

De Grønne vil:

1. Stimulere til opprettelse av bilfrie sentrum i byer og tettsteder, blant annet gjennom bymiljøpakker.
2. Legge til rette for snarveier for gående, som korter ned avstander og gjør det mer attraktivt å gå.
3. Ha som hovedregel å bygge fysisk adskilte gangveier og sykkelveier.
4. Endre regelverket slik at myke trafikanter får økt prioritet på bekostning av biler, herunder gi syklistene "grønn bølge" i byene og bilister vikeplikt der veier krysser sykkelveier.
5. Lage en nasjonal sykkelstrategi med sikte på å doble andelen som sykler innen 2025.
6. Gjennomføre en storstilt utbygging av sammenhengende infrastruktur for syklende ved å gi øremerkede midler til fylkeskommunene og kommunene.
7. Innføre en belønningsordning for kommuner og fylker som bygger ut trygge gang- og sykkelveier.
8. Trappe opp bevilgninger til drift og vedlikehold av sykkelveier.
9. Bygge sykkelhotell ved alle store jernbanestasjoner og kollektivknutepunkt.
10. Stimulere til etablering av deleordninger for lastesykler.

11. Innføre momsfristak på elsykler og el-lastesykler.
12. Jobbe for at det blir gratis med sykkel på alle kollektive transportmidler utenom rushtid.
13. Legge bedre til rette for sykkelturnisme i Norge og gjennomgå de nasjonale sykkelrutene for å utbedre trafiksikkerhet og skilting.
14. Øke kvaliteten på sykkelopplæringen i skolen ved å tilgjengeliggjøre kompetanse fra frivilligheten, verne om gratisprinsippet i sykkelopplæringen og vurdere et timetallskrav til sykkelopplæring i kroppsøvingsfaget.
15. At ferge skal være gratis for fotgjengere og syklistar.

15. SJØTRANSPORT

Sjøfartsnasjonen Norge har gode forutsetninger for å bli verdensledende på miljøvennlig og effektiv skipsfart. Vi har en unik mulighet til å bruke vår posisjon i IMO og andre internasjonale fora til å være en pådriver for omleggingen. Utslippsfrie fartøy og nullutslippsteknologi kan bli en viktig eksportartikkel og vil bidra til økt sysselsetting langs kysten. Ansatte i olje- og leverandørindustrien har mye kompetanse som vil være nyttig og viktig i dette utviklingsarbeidet.

Det vil ta tid før all sjøtransport er basert på nullutslippsteknologi. Derfor er det viktig å iverksette tiltak i den eksisterende flåten som vil redusere klimagassutslipp på kort sikt. Kystfylkene har naturlige forbindelser som bør utnyttes i større grad enn i dag. Hurtigbåter og båt-taxier uten utslipp bør bli en del av kollektivtransporten der det er mulig. Utslippsfrie ferger er et mye bedre alternativ for natur og klima enn gigantiske broer og tunneler. Det trengs en satsning på infrastruktur i havner og farleder for å legge til rette for framtidens sjøtransport.

De Grønne vil:

1. Samarbeide med den maritime næringen om å gjøre Norge til verdens første utslippsfrie sjøfartsnasjon, og etablere nye insentivordninger for en framtidsrettet skipsindustri.
2. Jobbe for at utslipp fra skipsfarten blir inkludert i EUs kvotehandelsdirektiv ETS, og at det på sikt etableres CO₂-avgifter på all internasjonal skipsfart. .
3. Jobbe for at det etableres en avgift på internasjonal, fossil skipsfart og at midlene øremerkes investeringer i nullutslippsfartøy.
4. Satse på autonom, utslippsfri skipsfart, særlig der dette kan erstatte godstrafikk på land.
5. Stille krav om utslippsfrie fartøy i alle anbud for ferge- og hurtigbåt-drift, og etablere en raus kompensasjonsordning til de fylkene som går foran.
6. Etablere et CO₂-fond for skipsfarten som brukes til å stimulere klimavennlige løsninger for nærskipfart basert på nullutslippsteknologi, energieffektivisering og fossilfrie løsninger.

7. Innføre avgiftsfritak og gunstige avskrivningsregler for nullutslippsfartøy.
8. Etablere tilskuddsordning for ombygging av eksisterende fartøy til nullutslipp.
9. Kreve at alle nye fiskefartøy skal bygges for utslippsfri drift.
10. Etablere energistasjoner med nødvendig ladekapasitet i de viktigste gods- og fiskerihavnene.
11. Bidra til en elektrifisering av fritidsbåtene gjennom avgiftslette for elektriske båter, øking av avgiftene for fossile båtmotorer og drivstoff, innføre avgift på båtdiesel, samt gi støtte til utbygging av ladepunkter for fritidshavner.
12. Bevilge midler til forskning knyttet til å utvikle framtidens skipsfart.
13. Si nei til fossilbasert cruisetrafikk langs norskekysten.
14. Videreutvikle kondemneringsordningen for skip for å oppmuntre til innfasing av nullutslippsfartøy.
15. Bygge ut landstrøm raskere for å kutte klimagassutslipp og bedre luftkvaliteten i norske byer.
16. Satse på "fossilfri E39", med moderne, utslippsfrie ferger, i stedet for veiprojekt som har mål om helt eller delvis fergefri E39.
17. Norge må ta initiativ til at flaggstatens rolle og makt reduseres i forhold til havnestaten. Skipsulykker med miljøkonsekvenser må kunne rettsforfølges i landet til farvannet der ulykken har funnet sted.
18. Innføre vrakpant for kommersielle fartøy samt fritidsbåter, og subsidiere gjenvinning av materialer i gamle fartøy framfor å selge fossile båter videre til andre land.
19. Innføre obligatorisk register også for mindre fritidsbåter.

16. LUFTFART

Flytrafikken har bidratt til store CO₂-utslipp. De Grønne vil gjøre flytrafikken utslippsfri raskest mulig. Dersom veksten i flytrafikken igjen øker til samme nivå som før koronapandemien, vil det likevel være nødvendig å redusere flytrafikken betydelig for å redusere utslippene raskt nok. Det kan gjøres ved å gjøre tog til et konkurransedyktig alternativ der det er mulig, samt vri etterspørselen i miljøvennlig retning ved hjelp av avgifter, kvoteordninger eller reguleringer.

I deler av landet med store reiseavstander er fly fortsatt et viktig transportmiddel. Satsing på elfly vil være avgjørende for å sikre transportmulighetene i distrikts-Norge. Vi kan likevel ikke vente på en umoden teknologi før vi kutter utslippene. I påvente av en elektrifisert flyflåte, vil De Grønne jobbe aktivt for å redusere utslippene fra all flytrafikk.

Flytrafikk blir i dag subsidiert ved sprit- og tobakksalg gjennom taxfree-ordningen. De Grønne mener de reelle kostnadene for flytrafikken må synliggjøres og dekkes gjennom billettprisene, og vil utvikle taxfree-ordningen på flyplasser.

De Grønne vil:

1. Øke klimaavgiften på forurensende flyreiser, differensiert ut fra reiseavstand og tilgangen til alternative reisemåter.
2. Etablere prosjekt for utvikling av utslippsfri flytransport på kortbanenettet i Nord-Norge og på Vestlandet med mål om rask elektrifisering av alle ruter.
3. Etablere servicesentre for elfly og videreutvikle utdanningstilbudet for elflypiloter og -teknikere ved utdanningsinstitusjoner i Nord-Norge.
4. Si nei til nye storflyplasser og kapasitetsøkende nye rullebaner på norske flyplasser.
5. Endre mandatet til Avinor ved å stille tydeligere klimakrav, fjerne målet om vekst i trafikken og sette mål om betydelig trafikkreduksjon.
6. Utrede et system med omsettelige personlige kvoter for flyreiser, med mål om en mer rettferdig reduksjon i flytrafikken som tar hensyn til geografiske og sosio-økonomiske forskjeller.
7. Avvikle ordningen med taxfree-handel på flyplasser, redusere taxfreekvoten til et minimum og innføre taxfree-ordning på grensekryssende langdistansetog.
8. Forby reklame for forurensende flyreiser.
9. Jobbe internasjonalt for å avgiftsbelegge flydrivstoff til bruk i utenlandsreiser.
10. Jobbe for et forbud mot private jettfly som ikke er utslippsfrie.
11. Arbeide for at all internasjonal flytrafikk inkluderes i internasjonale klimaavtaler.

17. VARETRANSPORT

Effektiv transport av gods er viktig for konkurranseevnen til norsk næringsliv. Å flytte mer gods fra vei til bane og sjø vil redusere klimagassutslipp betraktelig og bidra til økt trafiksikkerhet. De Grønne vil satse på teknologiutvikling som raskt kan bidra til effektiv og miljøvennlig varetransport.

Rekordstore motorveiutbygginger gjør at miljøskadelig og trafikkfarlig godstransport på vei vinner over gods på kjøll og bane. De Grønne vil heller bygge ut jernbanetilbudet, slik at godskapasiteten øker. Samtidig vil vi legge til rette for at mer gods kan sendes sjøveien. I byer og tettbygde strøk er det en utfordring at vareleveranser skjer med store biler som bidrar til utslipp, støy og vansker med fremkommelighet for myke trafikanter. De Grønne vil fremme løsninger for smidig varelevering med stillegående, utslippsfrie og arealeffektive transportmidler.

De Grønne vil:

1. Støtte omlastingssentraler i de største byene, som sørger for utslippsfri varelevering med mindre varebiler og elsykler i sentrumsområdene.
2. Overføre gods til bane og sjø, og fase inn utslippsfrie kjøretøy og skip.
3. Redusere behovet for transport ved å stimulere til lavere forbruk, mer kortreist varehandel og en mer sirkulær økonomi.
4. Sørge for redusert massetransport gjennom å legge til rette for lokale lagringsplasser for masser og bygningsrester som skal gjenbrukes.
5. Prioritere utbygging av godsterminaler, godshavner og effektive omlastingssentraler for sjøveis varetransport.
6. Sikre jernbanens konkurranseevne sammenlignet med tungtransport på vei.
7. Etablere et CO2-fond, tilsvarende NOX-fondet, for raskt å fase inn nullutslipps-teknologi for tungtransport, varebiler og busser. (Likelydende punkt i kap. 6.)
8. Iverksette tiltak som raskt gir økt kapasitet for gods på jernbanenettet.
9. Etablere en betalingsløsning for obligatorisk bombrikke for nyttetransport for å sikre lik konkurranse i transportnæringen.
10. Styrke ordninger for å redusere risiko og etableringskostnader og beskytte oppstartsfasen for leverandører av miljøvennlig godstransport.
11. Styrke tiltak mot kabotasjekjøring, og intensivere arbeidet med å sikre at alle som transporterer varer i Norge jobber under ordnede forhold.
12. Øke grensekontrollen av varebiler og tyngre kjøretøy for utslipp og teknisk stand, samt sjåførens overholdelse av regelverket generelt.

DEL 4

ØKONOMI

18. GRØNN STYRING AV ØKONOMIEN

Målet for økonomien må være gode og trygge liv innenfor naturens tålegrenser, ikke stadig høyere produksjon og økt materielt forbruk. Alle skal oppleve materiell trygghet. Ingen barn skal vokse opp i fattigdom. Eierskap og markedsmakt bør være mer desentralisert enn i dag, og fordelingspolitikken må være rettferdig. Samtidig må økonomien legge til rette for skaperkraft, oppfinnsomhet og et mangfoldig næringsliv som driver samfunnet fremover. De Grønne vil reformere økonomien med nye mål om redusert klima- og naturbelastning, mer rettferdig fordeling i Norge og globalt, økt ressurseffektivitet, etablering av nye, grønne jobber og mer etiske investeringer.

Norge må forlate forestillingen om en økonomi som kan vokse evig basert på ikke-fornybare ressurser, og raskt bevege oss mot en kretsløpsøkonomi der ressursene settes i sirkulasjon. I stedet for alltid å jage etter økt **BNP**, som om det var et mål i seg selv, vil De Grønne jobbe for å gjøre økonomien mer effektiv og bærekraftig gjennom redusert forbruk, rask teknologiutvikling og innovasjon. Skal vi ta vare på livsgrunnlaget til barna våre, må vi tørre å prioritere akutte krisetiltak, selv om disse tiltakene kan få negative økonomiske konsekvenser i en periode. Det største potensialet for å utvikle et lykkeligere, varmere og tryggere samfunn i årene fremover er ikke knyttet til økt materielt forbruk for de som allerede har mye. Gevinster fra økt produktivitet bør i større grad tas ut i redusert arbeidstid og mer fritid fremfor høyere forbruk.

For De Grønne er ikke økt offentlig pengebruk et mål i seg selv. Vi planlegger for en framtid der vi ikke lenger kan løse vanskelige politiske prioriteringer med stadig økt oljepengebruk. Vi vil føre en politikk som forebygger og reduserer framtidige offentlige kostnader ved å styrke folkehelsen, inkludere flere i arbeidslivet og investere mer i klimatilpasning. Vi mener likevel det vil være behov for noe økte offentlige utgifter i neste stortingsperiode. Denne økningen vil vi blant annet finansiere gjennom økte miljøavgifter som legger de reelle miljøkostnadene inn i prisen på varer og tjenester.

De Grønne vil:

1. Utvide statsbudsjettet med forpliktende mål og budsjetter for livskvalitet og økologisk bærekraft, og legge disse til grunn for den økonomiske politikken, etter prinsippene i "smultringmodellen".
2. Innføre årlige sektorvise klimabudsjetter som en del av statsbudsjettet fra 2022, samt innføre forbruksbaserte klimaregnskap og budsjetter.
3. At kommunene og fylkeskommunene skal styre etter areal- og naturmangfoldsbudsjetter og -regnskap som knyttes til kommunebudsjettet.
4. Synliggjøre i statsbudsjettet hvor stor miljøbelastning Norges import og eksport bidrar til globalt, og hvor stor andel av verdens ressurser Norge beslaglegger med vårt forbruk.
5. Samarbeide med partene i arbeidslivet om å redusere normalarbeidstiden, med stor fleksibilitet for den enkelte arbeidsplass for hvordan arbeidstid og arbeidstidsreduksjon skal organiseres. (Likelydende punkt i kap. 1 og 37.)
6. Redusere det økologiske fotavtrykket i Norge til et bærekraftig og sosialt rettferdig nivå innen 2040, og sette forpliktende delmål som sikrer en slik utvikling fra og med stortingsperioden 2021-2025.

7. Gi Finansdepartementet overordnet ansvar for at vedtatte mål på livskvalitet, økologisk bærekraft, klimagassutslipp og redusert materielt forbruk innfris.
8. Bruke mer penger på tiltak som forebygger større framtidige kostnader.
9. Redusere vedlikeholdsetterslepet for offentlig infrastruktur i løpet stortingsperioden for å redusere kostnadene vi overlater til neste generasjon.
10. Avvikle avbyråkratiserings- og effektiviseringsreformen (ABE-reformen) og erstatte denne med en mer målrettet effektiviseringsreform tilpasset ulike sektorer og arbeidsplasser.
11. Gi kommunene flere muligheter til å etablere lokale miljøavgifter som enten kan deles ut igjen som "miljøavgift til fordeling" eller brukes til å løse lokale fellesoppgaver.
12. Utrede mulige belønningsordninger for selskaper som presterer godt på årlig rapportering for økologiske og sosiale verdier.
13. Fremme demokratiske og lokale eierskapsformer i næringslivet, inkludert samvirker og etablering av medarbeidereide bedrifter.
14. Sikre demokratisk kontroll med naturressurser gjennom offentlig, samvirke- eller allmenningsbasert eierskap, eller gjennom offentlige reguleringer som hindrer rovdrift på naturen.
15. At viktig infrastruktur som veier, baner, kabler, nett, vann og avløp fremdeles i hovedsak skal eies av det offentlige eller samvirker.
16. Bidra til en mangfoldig økonomi og bekjempe usunn konsentrasjon av markedsrett, blant annet ved å styrke konkurranselovreguleringen.
17. Forebygge spekulasjon og økende gjeldsgrad i befolkningen gjennom tettere samarbeid med, og strengere regulering av, banker og finansinstitusjoners lånebetingelser.
18. Beskytte folk mot gjeldsfeller ved å fjerne retten til fradrag for renter på forbrukslån, innføre et tak for renter på forbrukslån og forby markedsføring av forbrukslån og kredittkort, samt å vurdere endringer i ordningen med at namsmannen må tvangsinn drive småbeløp. (Likelydende punkt i kap. 1.)

19. SKATTER OG AVGIFTER

De Grønne vil gjøre de miljøvennlige valgene lønnsomme for både enkeltpersoner og næringsliv. Prinsippet om at forurenser skal betale må styrkes i klimapolitikken og etableres på nye områder, som naturinngrep, miljøgifter og materielt forbruk. Avgiftene må være høye nok til å utløse rask effektivisering, utvikling av sirkulære, grønne løsninger og reell reduksjon i menneskenes fotavtrykk på jorda. På flere felt, som bruk av fossil energi, skal avgiftene bidra til at alt forbruk erstattes av miljøvennlige alternativer. Vi vil jobbe for bredest mulig internasjonal enighet om effektive miljøavgifter, men vil samtidig gå foran og innføre avgifter på nasjonalt nivå der dette er mulig.

De Grønne vil føre en politikk som gir en moderat økning i det samlede skatte- og avgiftsnivået, for å løse viktige samfunnsoppgaver i stortingsperioden. Et viktig grønt formål med skattesystemet er å gjøre det lett å starte nye bedrifter, utvikle ny teknologi og ansette folk. Vi vil flytte skatt fra arbeid til forbruk, og belønne gründervirksomhet og investeringer i forskning og utvikling.

Vi vil stanse utviklingen med økende sosiale forskjeller i Norge. Når kapital samles på stadig færre hender og sosiale forskjeller går i arv, fører det til urettferdig fordeling av muligheter og makt over samfunnsutviklingen. Høye inntekter og store formuer bør derfor beskattes mer, mens folk med lav og gjennomsnittlig inntekt bør betale mindre skatt. Det bør bli lettere å komme seg inn på boligmarkedet. Statens inntekter fra noen av miljøavgiftene bør deles ut igjen til folk på en måte som bidrar til at økte miljøavgifter ikke oppleves sosialt urettferdig. De Grønne vil prioritere kampen mot skatteparadis og aggressiv skatteplanlegging for å sikre inntekter til velferdsstaten i en globalisert og digitalisert verden.

De Grønne vil:

1. Bruke avgifter til å gjøre det lettere å leve miljøvennlig. Vi vil for eksempel redusere avgiftene på frukt, grønt, økologisk mat, gjenbruk, reparasjoner, kollektivtransport, elsykler, og utleie og deling av elbiler, mens vi vil øke avgiftene på fossile flyreiser, kjøtt og fossilbiler.
2. Innføre en ny miljøavgift som favoriserer lavt ressursforbruk og arealforbruk gjennom livsløpet til en vare. Avgiften skal belønne kvalitet, holdbarhet og gjenbruk av materialer som allerede finnes i økonomien og stimulere til en mer sirkulær økonomi.
3. Innføre en ordning med klimabelønningen "KAF" (Karbonavgift til fordeling), der inntektene fra enkelte miljøavgifter, som for eksempel økte drivstoffavgifter, deles direkte ut igjen til alle innbyggere. Avgiften skal være innrettet på en måte som sikrer at den fungerer geografisk og sosialt rettferdig. (Likelydende punkt i kap. 6.)
4. Innføre en naturavgift for å stanse skadelige og unødvendige naturinngrep i norsk natur og sørge for at løsninger og teknologier som innebærer lav naturskade blir mer konkurransedyktige. (Likelydende punkt i kap. 2.)
5. Innføre flere skattefradrag for tiltak som gir redusert miljøbelastning eller økt naturkapital, for både bedrifter og privatpersoner.
6. Kombinere økte miljøavgifter med lettelser i andre avgifter, som merverdiavgiften eller arbeidsgiveravgiften, med mål om at bedrifter som går foran med miljøvennlige løsninger samlet sett får en lettelse i skatter og avgifter. (Likelydende punkt i kap. 22.)

7. At folk med lav eller gjennomsnittlig inntekt skal få redusert inntektsskatt i løpet av stortingsperioden, mens folk med høy inntekt skal betale mer. (Likelydende punkt i kap. 38.)
8. Sikre at sosiale hensyn ivaretas ved at enkelte miljøavgifter gjøres progressive, for eksempel ved bruk av toprissystemer der dette er mulig. Målet er at høyt forbruk rammes hardere enn nøkternt hverdagsforbruk.
9. Bekjempe boligspekulasjon og begrense prisveksten på boliger, blant annet gjennom gradvis å fjerne rentefradraget for boliglån og utrede økt beskatning på sekundærboliger. (Likelydende punkt i kap. 36.)
10. Beholde lav skatt på primærboliger og si nei til en nasjonal eiendomsskatt, men gi kommunene større frihet til å bestemme nivået på eiendomsskatten selv.
11. Øke skattegrunnlaget for hytter fra dagens 30 % av verdien.
12. Vedta en forpliktende opptrappingsplan for CO₂-avgiften i tråd med klimamålene, for å fremme utvikling av og bytte til nullutslippsteknologi. (Likelydende punkt i kap. 6.)
13. Støtte EU-initiativ om en CO₂-avgift på importvarer som er produsert med høye klimagassutslipp.
14. Innføre lav avgift på finanstransaksjoner, innrettet for å ramme skadelig spekulasjon og støtte opp om arbeidet for det samme i EU.
15. Fjerne de gunstige særordningene og skattefordelene som i dag oppmuntrer til investeringer i klimafiendtlig fossil energi og øker risikoen for samfunnsøkonomisk ulønnsomme investeringer. (Likelydende punkt i kap. 7.)
16. Gi gode skattevilkår og risikoavlastning til grønne næringer etter modell fra oljenæringen.
17. Øke bunnfradraget i formuesskatten, samtidig som skattesatsen økes på større formuer. (Likelydende punkt i kap. 26.)
18. Innføre en sosialt omfordelende arveavgift med høyt bunnfradrag, og med en ekstra progressiv sats for arv over 20 millioner.
19. Utrede de langsiktige konsekvensene av økende automatisering av vare- og tjenesteproduksjon, med vekt på tiltak som motvirker økt økonomisk ulikhet og sikrer statens skattegrunnlag. (Likelydende punkt i kap. 37.)
20. Sikre at norske statseide selskaper og deres datterselskaper ikke flytter funksjoner til utlandet for å redusere skatt til norske myndigheter.
21. Jobbe for at multinasjonale selskaper betaler en rimelig skatt på inntekter og verdier skapt i Norge, for eksempel ved å innføre en skatt på all omsetning generert i Norge.
22. Bruke statlig eierskap og internasjonalt samarbeid aktivt for å bekjempe skatteparadis og hindre skattetilpasning og kapitalflukt.

23. Innføre grunnrenteskatt på oppdrett, som innrettes og fordeles på en måte som hindrer sterke lokale insentiver for å godta naturskadelige utbygginger.
24. Sørge for åpenhet om eierskap i norske selskaper ved å utvide registeret for reelle rettighetshavere til å omfatte alle egentlige eiere, også eiere med mindre eierandeler.
25. Sikre en åpen, utvidet land-for-land-rapportering for selskaper som skal gjelde for alle sektorer og kreve rapportering fra skatteparadiser og lavskatteland.
26. Gi kommuner mulighet til å innføre lokal turistskatt. (Likelydende punkt i kap. 35.)
27. Skattlegge leieinntekter fra utleie i egen bolig på linje med annen inntekt, med unntak for lavinntektshusholdninger.
28. MDG vil gjennomføre en revisjon av skattesystemet for å identifisere og endre skatteinsentiver som står i veien for innføring av eller hemmer fremveksten av sirkulærøkonomiske prinsipper. Vedlikehold, reparasjon og gjenbruk skal ha skattemessige økonomiske insentiver, fremfor bruk og kast.

20. OLJEFONDET

Oljefondet (Statens Pensjonsfond utland) gir Norge et unikt økonomisk handlingsrom som vil bestå også etter at oljeutvinninga avvikles. De Grønne vil bruke Oljefondet som et verktøy for å løse klima- og naturkrisen. Samtidig vil vi jobbe for å opprettholde fondets størrelse, slik at deler av avkastningen fortsatt kan bidra til å finansiere velferdsoppgaver i Norge i framtida. Det viktigste tiltaket for å nå disse målene er å etablere kriterier som sikrer at alle Oljefondets investeringer blir del av løsningen på klima- og naturkrisen og bidrar til å innfri FNs bærekraftsmål.

Oljefondet er bygget på inntekter fra olje- og gassvirksomhet som har gitt store klimagassutslipp. Norge må jobbe for å betale ned denne klimagjelden. Oljefondets posisjon som et av verdens største fond underlagt demokratisk kontroll gjør at fondet kan ta en unik rolle i omstillingen av verdensøkonomien. I tillegg til å endre strategien for fondets investeringer vil De Grønne derfor bruke betydelige midler fra fondet til overføringer til internasjonalt klima- og miljøarbeid.

De Grønne vil:

1. Gi Oljefondet (SPU) et oppdatert investeringsmandat der fondet innrettes mot å oppfylle FNs bærekraftsmål, i tillegg til fortsatt mål om avkastning. Dette innebærer blant annet å trekke fondet ut av investeringer i fossil energi, våpenindustrien og skatteparadiser, redusere karbonintensiteten i porteføljen, etablere minimal naturskade som kriterium for investeringsbeslutninger, og bidra til arbeidsplasser og næringslivsutvikling i utviklingsland.
2. Innføre en klima- og naturprosent i bistanden, hvor et beløp tilsvarende én prosent av nasjonalinntekten (BNI) overføres årlig fra Oljefondet til klimatiltak, klimatilpassning og naturbevaring i utviklingsland. (Likelydende punkt i kap. 76.)
3. Justere Oljefondets referanseindeks slik at hensyn til klima og miljø, menneskerettighetene, dyrevelferd og bærekraftsmålene avgjør om selskaper inkluderes i indeksen.

4. Trekke fondet ut av selskaper som investerer i områder okkupert i strid med folkeretten.
5. Håndheve de etiske retningslinjene strengt, sørge for kapasitet og kompetanse til å filtrere ut investeringer i selskaper med uakseptabel høy menneskerettslig, natur- og klima-risiko i forkant av investeringen, og gjennomføre regelmessig portefølje-revisjon.
6. Arbeide for at selskaper Oljefondet investerer i skal ha forpliktende og tidfestede planer for å bli klimanøytrale.
7. At Oljefondet skal være en pådriver for at den internasjonale finanssektoren utvikler gode verktøy for å måle natur- og klimarisiko ved investeringer, og forpliktende avtaler for å redusere slik risiko, og for at andre investeringsfond i verden følger de oppdaterte etiske prinsippene som Oljefondet skal investere etter.
8. At Oljefondet bygger opp en grønn investeringsportefølje som skal investere inntil fem prosent av fondet i utvikling og oppskalering av umodne teknologier med spesielt stor betydning for utviklingen av en bærekraftig økonomi.
9. Bruke Oljefondet aktivt til å investere i infrastruktur for fornybar energi og støtte norske investeringer i fornybar energi i det globale markedet med risikokapital.
10. Trekke SPU ut av investeringer i animalsk produksjon som ikke tilfredsstiller norske krav til dyrevelferd.
11. At Oljefondet er mer transparent om planer og resultater på eierskapsutøvelsen, det vil si at vi vil sette krav om at resultater fra dialog i ulike bransjer med konkrete selskaper, samt planer for dialoger for påfølgende år, publiseres.

21. HANDEL OG INTERNASJONAL ØKONOMI

De Grønne er grunnleggende positive til samarbeid, investeringer og handel på tvers av landegrensene. Internasjonalt samarbeid er vesentlig for fred og utvikling, og spesielt viktig for små land og for utviklingsland. Internasjonal handel har vært avgjørende for å løfte mange land ut av fattigdom. Samtidig har globaliseringen de siste tiårene blitt håndtert for dårlig: Handelsavtaler som ubetinget prioriterer økonomiske interesser og fri flyt av varer og tjenester har begrenset de folkevalgte handlingsrom til å prioritere miljø, arbeidsliv og rettferdig fordeling.

Utviklingen mot et felles verdensmarked har i flere tilfeller skjedd på bekostning av lokalt mangfold, eierskap, folkestyre og trygge arbeidsplasser. De Grønne vil jobbe for handelsavtaler som fremmer en ambisiøs miljøpolitikk, sterke arbeiderrettigheter, folkestyre og bedre dyrevelferd, og som sikrer norsk landbruk for framtida. Fraværet av forpliktende internasjonale avtaler som regulerer varers utslipp og miljøpåvirkning gjør at Norge må ta ansvar for hvordan vi påvirker miljøet også gjennom de varene vi eksporterer og importerer.

De Grønne vil jobbe for større åpenhet rundt arbeidet med handelsavtaler. Verdens handelsorganisasjon og handelsavtaler må gi alle land rett til å beskytte miljø, biomangfold og egen næringsutvikling, samt sikre menneskerettigheter, retten til fagorganisering og urfolks rettigheter. Vi vil styrke nasjonalstatenes mulighet til å gå foran med enda tøffere miljøkrav.

1. Kreve at nye handelsavtaler stiller bindende klima- og miljøkrav i tråd med Parisavtalen og anbefalingene fra FNs naturpanel om å stanse nedbyggingen av natur. Jobbe for å reforhandle eksisterende avtaler for å sikre at all handel skjer på naturens og klimaets premisser.
2. At Norge blir en pådriver for at eksisterende og nye handelsavtaler respekterer og støtter menneskerettigheter og nasjonalt demokrati, og ikke undergraver utviklingslands muligheter til å bygge opp en egen industri og matproduksjon. Eksempelvis skal handelsavtalen mellom Norge og Kina inneholde krav om en bedret menneskerettighetssituasjon i landet.
3. Forhindre at maktkonsentrasjonen i de største multinasjonale selskapene undergraver demokratiske institusjoner, svekker nasjonal skatteinngang og svekker forutsetningene for et sunt marked og en rask grønn omstilling.
4. Jobbe for større åpenhet i handelsforhandlinger slik at en opplyst demokratisk debatt kan finne sted.
5. Bruke statlig eierskap og internasjonalt samarbeid aktivt for å bekjempe skatteparadiser og økonomisk hemmelighold, herunder arbeide for en internasjonal konvensjon om økonomisk åpenhet og for opprettelsen av et internasjonalt skatteorgan i FN.
6. Jobbe for at multinasjonale konsern skattlegges med en enhetlig tilnærming, slik at man skattlegger basert på hele konsernets globale overskudd, heller enn nasjonale datterselskapers overskudd.
7. Jobbe gjennom Verdens handelsorganisasjon for sterkere krav til miljø og arbeidsliv, for å hindre at svake miljøstandarder og dårlige arbeidsforhold er konkurransefortrinn.
8. Styrke skattemyndighetenes muligheter til å forfølge finanskriminalitet på tvers av landegrensene.
9. Innføre en miljø- og menneskerettighetslov for næringslivet, med etikkinformasjonsplikt slik at forbrukere får kjennskap til produksjonsforhold. (Likelydende punkt i kap. 66.)
10. Støtte avtaler som legger til rette for økte norske investeringer i utviklingsland, forutsatt at det skjer på lokalbefolkningens premisser.
11. Arbeide for en internasjonal Robin Hood-skatt (tobinskatt) på omsetning av valuta og verdipapirer, som skal øremerkes tiltak for bærekraftig utvikling.

DEL 5

NÆRINGSLIV OG OMSTILLING

22. EN FRAMTIDSRETTA OG MODIG NÆRINGSPOLITIKK

For hundre år siden sørget norske politikere for å gjøre det lønnsomt å investere i vannkraft. For femti år siden sørget vi for å gjøre det lønnsomt å investere i olje. I årene som kommer vil De Grønne gjøre det dundrende lønnsomt å investere i virksomhet som skaper verdier uten å skade klima og natur. Vårt mål er en næringspolitikk som gir rask vekst i grønne løsninger. De viktigste virkemidlene for å oppnå dette er forutsigbare og kunnskapsbaserte miljøkrav, økt bruk av miljøavgifter og grønne skatteletter og målrettede tiltak for ulike typer bedrifter og bransjer. En grønn næringspolitikk må gi rom for skaperkraft, innovasjon og lokalt tilpassede løsninger, samtidig som politikken må sikre at de bedriftene som satser på miljø blir vinnere.

Næringspolitikken må starte med erkjennelsen av at olje skal fases ut og at tiden for å gjennomføre det grønne skiftet er nå. Den globale etterspørselen etter miljøvennlig og innovativ teknologi er i sterk vekst. Dette gir store muligheter for eksport i årene fremover, om vi endrer kurs. Det er alvorlig for Norges konkurransekraft og framtidige velferd at investeringene i olje- og gassindustrien fortsatt er mange ganger så store som i annen industri.

De Grønne mener at Norge må bruke kraftige offentlige virkemidler for å raskt flytte investeringer, forskningsprogrammer og kompetent arbeidskraft fra olje- og gassindustrien over til grønne vekstområder. Staten må ta en aktiv rolle i innovasjonsprosesser som har som formål å skape nye banebrytende teknologier. De Grønne vil at staten skal tilby risikovillig og tålmodig kapital til selskaper som satser på umodne teknologier. De Grønne vil også peke ut noen områder hvor Norge har konkurransefortrinn, sette tydelige mål og følge opp med nødvendige virkemidler for å nå dem. Eksempler på dette er vindkraft til havs, utslippsfri oppdrett der ressursene resirkuleres, grønne tjenester og servicenæringer, metallindustri basert på ren energi og verdikjeder for karbonfangst og -lagring.

De Grønne vil:

1. Føre en langsiktig og målrettet politikk for vekst i grønne eksportnæringer, med overordnet mål om å øke eksport fra andre sektorer enn petroleum med 50 prosent innen 2030, samtidig som miljøavtrykket fra produksjonen reduseres til et minimum. (Likelydende punkt i kap. 7.)
2. Formulere tydelige, tallfestede og forpliktende mål for sektorer der Norge har spesielle konkurransefortrinn, som skipsfart, vindkraft til havs, oppdrett, grønn hydrogen og sirkulær industri.
3. Stimulere til teknologi- og kompetanseoverføring fra olje- og gassindustrien til andre næringer, både innen selskaper i omstilling og mellom selskaper. Gi aktiv støtte til etterutdanning og omskolering av oljearbeidere.
4. Kombinere økte miljøavgifter med lettelser i andre avgifter, som merverdiavgiften eller arbeidsgiveravgiften, med mål om at bedrifter som går foran med miljøvennlige løsninger samlet sett får en lettelse i skatter og avgifter. (Likelydende punkt i kap. 19.)
5. Redusere risiko for investeringer i grønt næringsliv blant annet gjennom direkte statlige investeringer og ved å opprette flere såkornfond.

6. Gjøre det enklere å teste ut ny teknologi og nye løsninger, særlig i stor skala. Vi vil øke støtten til testsentre og gi direkte støtte til pilot- og demonstrasjonsprosjekter innen for eksempel velferdsteknologi, energilagring og bioøkonomi.
7. Styrke forskning og utvikling i næringslivet og kommersialisering av forskningsresultater fra offentlige forskningsinstitusjoner. Vi vil blant annet innføre en ordning med kommersialiseringspermisjon for forskningspersonell.
8. Bruke statlig og kommunalt eierskap i bedrifter og den offentlige innkjøpsmakten for å skape nye grønne næringsmuligheter.
9. Stimulere til at private finansinstitusjoner, kapitalforvaltere og offentlige fond bruker eiermakten til å fremskynde det grønne skiftet, ved å flytte investeringer fra fossilt til fornybart.
10. Styrke og utvikle eksisterende satsinger på kultur som næring, både nasjonalt og for eksport.
11. Samarbeide med næringsliv, forskningsmiljøer og organisasjoner om et nasjonalt løft for bioøkonomi og bioprospektering, og etablere Bionova som pådriver for utvikling av bionæringer og bioteknologi.
12. Skape nye jobber gjennom å elektrifisere Norge så fort som mulig. Øke støtten til Enova for å realisere prosjekter i industri og transport.
13. Som hovedregel stille miljøkrav som forutsetning når det gis ekstraordinær offentlige støtte, eller lån for eksempel i forbindelse med økonomiske kriser. Slik støtte skal være et aktivt verktøy for omstilling til varige og bærekraftige arbeidsplasser.
14. Samarbeide med den maritime næringen for å gjøre Norge til verdens første utslippsfrie sjøfartsnasjon. Øke avskrivningene for bygging av nullutslippsfartøy, innføre en byggelånsordning for skipsbyggingsindustrien og opprette et nytt fond for grønn skipsfart.
15. Satse på karbonfangst og -lagring (CCS), med mål om å håndtere 5 millioner tonn CO₂ per år i 2025, samt utforske ny bruk av fanget karbon (CCU).
16. Satse stort på vindkraft til havs på norsk sokkel, med mål om minst 30 GW samlet effekt innen 2030, under forutsetning av at naturkonsekvensene er forsvarlige og at hensynet til marine økosystemer og næringer, sjøfugl og trekkveier alltid ivaretas. (Likelydende punkt i kap. 8.)
17. Utarbeide en nasjonal strategi for hvordan norsk kompetanse og norske selskaper kan bidra til det globale grønne skiftet ved å utvikle, bygge, eie og drifte fornybar kraftproduksjon i utlandet. Norske investeringer i fornybar energi i det globale markedet kan støttes gjennom risikoavlastende ordninger.
18. Gjennomføre et systematisk grønt skatteskifte slik at bedrifter betaler de fullstendige miljøkostnadene ved produksjon og import av varer og tjenester.

23. RESSURSER I KRETSLØP

Vi trenger en sektorovergripende, sirkulær økonomi uten utslipp av klimagasser, der resirkulering, reparasjoner og gjenbruk er normalen. Ressurser på avveie skal tas hånd om og bidra til verdiskaping, i stedet for å ende opp som avfall. Dette er sentralt for at økonomien skal kunne operere innenfor rammene av naturens tålegrenser. En kretsløpsøkonomi stiller nye krav til bedrifter om å ta ansvar for hele levetiden til sine produkter og tjenester, samtidig som det gir en fantastisk mulighet til å skape titusener av nye arbeidsplasser, lokale bedrifter og ny verdiskaping.

Sirkulær økonomi er mer enn avfallshåndtering. Det handler om design, materialvalg og gir store muligheter for norsk næringsliv og samfunnsliv. Det innebærer en grunnleggende kursendring fra dagens bruk-og-kast-samfunn. Krav til produkters levetid, miljøavgifter på ressursforbruk og forurensning, reguleringer, forbud og offentlige innkjøpskrav, er sentrale deler i myndighetenes verktøykasse. Forskning og utvikling er viktig for å utvikle nye prosesser og teknologi, og kunnskap er avgjørende for å lykkes. Vi må minimere uttak av jomfruelige mineraler, metaller og andre ressurser ved å gjøre det lønnsomt å velge sirkulære løsninger i alle deler av økonomien.

De Grønne vil:

1. Sette klare mål for mindre ressursløsning i alle deler av samfunnet og for alle viktige ressursforekomster.
2. Sikre etablering/opprusting av opphuggingsanlegg som kan håndtere skip og olje- og gassinstallasjoner på en god og sikker måte hva gjelder helse, miljø og sikkerhet. Målet vil være å hindre at skip sendes til opphugging under dårlige forhold andre steder i verden (ofte referert til som "beaching").
3. Gi skattemessige fordeler til bedrifter med produksjon basert på sirkulære materialstrømmer.
4. Bidra til risikoavlastning og gi investeringsstøtte til tiltak for ressurseffektivisering og kretsløpsmodeller i industri og bionæringer.
5. Minimere behovet for håndtering av farlig avfall ved å satse på alternative teknologier og løsninger som kan gi høyere grad av resirkulering og utnyttelse av farlig avfall. Vi vil for eksempel kreve at all flyveaske fra avfall renses, etter modell fra Sveits.
6. Opprette materialdatabaser for en sirkulær bygg- og industriproduksjon.
7. Innen 2025 gjennomføre en kartlegging av alle eksisterende deponier og industriområder og ressursstrømmer for å kunne vurdere hva som kan benyttes inn i ny produksjon.
8. Gjennomføre en storsatsing på såkalt "urban gruvedrift", der materialer fra kasserte produkter, bygninger eller avfall gjenvinnes og blir råmaterialer for nye produkter.
9. Redusere klimagassutslipp og ressursbruk gjennom å stille krav om sirkulære nybygg der bygningsmassen enkelt kan resirkuleres og øke levetiden og utnyttelsen av eksisterende bygg og anlegg.

10. Gi kommunene anledning til å stille krav om at alle nybygg og rehabiliteringsprosjekter skal bruke gjenvunne byggematerialer.
11. Fremme ombruk framfor riving, ved å stille krav om kartlegging av alternativer til nybygg for alle offentlige bygg- og anleggsprosjekter.
12. Stille krav om resirkulerbarhet og fullstendige livsløpsanalyser i offentlige innkjøp. (Likelydende punkt i kap. 25.)
13. At offentlig sektors innkjøpsmakt brukes for å skape marked for sluttproduktene i sirkulærøkonomien, for eksempel gjenbruk av strøsand, biogass og rivingsmaterialer fra byggeprosjekter, restmasser fra gruver til bruk i fyllmasser, betong og murstein. (Likelydende punkt i kap. 25.)
14. At det etableres flere "massehoteller" i og rundt områder hvor det foregår mye byggeaktivitet, for å bidra til mindre transport og bedre utnyttelse av masser og ressursstrømmer lokalt.
15. Legge til rette for at bedrifter, organisasjoner, det offentlige og privatpersoner enklere kan gi bort og bytte brukbare gjenstander framfor å kaste dem, blant annet gjennom minigjenbruksstasjoner og utstyrssentraler.
16. Innføre panteordninger for flere typer produkter.
17. Prioritere utskilling av biologisk avfall, som matavfall, og stimulere til økt produksjon av biogass og biogjødsel fra avfall og kloakkslam, samt i jordbruket. Bidra til at markedet for disse produktene kommer på plass.
18. Forby eksport av usortert husholdningsavfall («restavfall»), som ett av flere insentiver til å minimere restavfallsmengden.

24. INDUSTRI

Siden 1990 har fastlandsindustrien i Norge økt produksjonen kraftig, samtidig som klimagassutslippene har blitt redusert med over 40 prosent. Nå står imidlertid industrien overfor neste utfordring: Å fjerne alle klimagassutslipp og slik innføre helt nye standarder for industriproduksjon. Denne utfordringen må løses samtidig som industrien erstatter dagens lineære modeller med sirkulære produksjonsmønstre.

Det grønne skiftet i industrien er et stort prosjekt som vil kreve store ressurser og investeringer. Samtidig er det en unik mulighet for Norge til å forsyne verden med industriprodukter i verdensklasse, produsert uten utslipp. De Grønne mener staten må spille en nøkkelrolle i å legge forholdene til rette for dette teknologiske skiftet. Derfor vil vi blant annet gi trygge- og stabile rammevilkår og øke støtten til miljønnovasjon og -omlegging.

De Grønne vil:

1. Styrke Norges grønne konkurransekraft ved å legge til rette for industriklynger som bidrar til å utvikle ny klimateknologi, blant annet gjennom å styrke miljøteknologiordningen og Enova.

2. Utvikle eksisterende og skape nye industriklynger hvor forsvarlig håndtering og utnyttning av ressursstrømmer og tidligere tiders avfall bidrar til ny og lønnsom industri.
3. Utvikle den norske næringsmiddelindustrien for å sikre arbeidsplasser over hele landet og stimulere til smartere utnyttelse av bioressursene og null utslipp av klimagasser i produksjonen.
4. Skape nye muligheter for verftsindustrien ved å satse på flytende og bunnfast havvindkraft og andre maritime løsninger for fornybar energi, karbonhåndtering, grønn hydrogen og elektrifisering av sjøtransporten.
5. At den norske fastlandsindustrien skal ha null utslipp av klimagasser innen 2035. For å få til dette vil vi gjennomføre en storstilt satsing på karbonfangst- og lagring (CCS), hydrogen fra fornybare energikilder og satse på fornybart råstoff og brensel.
6. Fortsette arbeidet med å fjerne alle skadelige utslipp til luft og til naturen fra fastlandsindustrien gjennom overvåking, nye krav og investeringsstøtte, samt å sørge for opprydding i gamle synder med mål om at dette skal bli ressurser som skaper nye næringer.
7. Beholde ordningen med CO2-kompensasjon, så lenge denne eksisterer og tillates innenfor EU, for å unngå utflytting av industriarbeidsplasser til områder med høyere utslipp.
8. At Norge skal bli verdens første land til å drive en sirkulær gruveindustri, hvor alle ressurser og avfallsstrømmer skal tas hånd om.
9. Arbeide for at Norge sammen med EU skal innføre toll som straffer land og produsenter som ikke etterlever internasjonale klimaavtaler eller andre miljøavtaler.
10. Tilrettelegge for tredjepartsfinansiering av store lønnsomme miljøprosjekter i industrien, som ofte regnes som for lønnsomme til å kvalifisere til offentlige støtte, men har for lav avkastning til at de blir gjennomført av industriselskapene.
11. At norsk industri sikres tilgang til langsiktige avtaler om strøm. Modellen for nettariffer må sikre at ikke industrien får urimelig høy nettleie som følge av at Norge bygger ut et framtidrettet strømnett.

25. OFFENTLIGE INNKJØP

Hvert år kjøper det offentlige varer og tjenester for flere hundre milliarder kroner. Som prinsipp bør målet for anskaffelsene være å skape en bærekraftig utvikling, til beste for det offentlige, leverandørene og befolkningen. De Grønne vil at det offentlige skal bruke sin innkjøpsmakt som en drivkraft for det grønne skiftet ved å stille strenge miljøkrav knyttet til ressursforbruk og utslipp, og stimulere til innovasjon, grønn næringsutvikling og nye arbeidsplasser.

De Grønne vil jobbe for at innkjøperne har den informasjonen og kompetansen de trenger. Gjennom krav til merkeordninger og sertifiseringer vil informasjonen til alle andre forbrukere forbedres, samtidig som det vil stimulere til økt miljøkompetanse og oppmerksomhet hos bedriftene. Vi vil også jobbe for å forenkle dagens regelverk og gjøre det smidigere i en verden som endrer seg raskt.

De Grønne vil:

1. At offentlige innkjøp skal drive frem nye, miljøvennlige løsninger, innovasjon og næringsmuligheter, blant annet gjennom krav i anbud og bruk av utviklingskontrakter.
2. Innføre ordninger for risikoavlastning hos offentlige innkjøpere for å legge til rette for innovative offentlige anskaffelser.
3. Styrke bestillerkompetansen ved offentlige anskaffelser.
4. Som hovedregel stille krav om energipositive bygg med miljøvennlige materialer ved rehabilitering og bygging av offentlige bygg, og prioritere gjenbruk av eksisterende bygninger framfor nybygg der dette er hensiktsmessig.
5. Som hovedregel stille krav om grønne tak, solceller eller solfangere på tak ved bygging av offentlige bygg.
6. Prioritere utslippsfri transport ved offentlig kjøp av varer og tjenester der det er tilgjengelig, og gjøre dette til et absolutt krav innen 2025.
7. Bidra til teknologiutvikling ved å etterspørre velferdsteknologi som fremmer helse, deltakelse og livskvalitet.
8. Bruke offentlige anskaffelser til å fremme et seriøst arbeidsliv, blant annet ved å stille krav til tariffavtale, lærlingekontrakter og kvalitet.
9. At stat, kommuner og fylker bruker innkjøpsmakten sin til å velge, kortreist, plantebasert, sunn og økologisk mat i egen virksomhet, institusjoner og foretak, med et mål om minimum 20 % andel økologisk. (Likelydende punkt i kap. 29.)
10. Prioritere produkter med ekstra god dyrevelferd i offentlige matinnkjøp.
11. Bruke offentlige innkjøp aktivt til å etterspørre miljømerkede produkter, for å begrense bruk av miljøgifter og andre skadelige kjemikalier. (Likelydende punkt i kap. 4.)
12. Stille krav om resirkulerbarhet og fullstendige livsløpsanalyser i offentlige innkjøp. (Likelydende punkt i kap. 23.)
13. At offentlig sektors innkjøpsmakt brukes for å skape marked for sluttproduktene i sirkulærøkonomien, for eksempel gjenbruk av strøsand, biogass og rivingsmaterialer fra byggeprosjekter, restmasser fra gruver til bruk i fyllmasser, betong og murstein. (Likelydende punkt i kap. 23.)
14. Sikre at offentlige innkjøp skal være avskogingsfrie og ikke bidra til regnskogsødeleggelse.
15. Sørge for at det offentlige aktivt velger produkter som er returnerbare, gjenvinnbare og gjenbrukbare.
16. Sørge for at miljøkrav i offentlige anbud skal vektles minimum 50 prosent.
17. Fremme sikre og personvernvennlige IT-tjenester gjennom offentlige innkjøp.

18. Senke terskelen for at små og mellomstore bedrifter kan delta i offentlige anbudsprosesser, og bidra til at norske kommuner kan bruke sin innkjøpsmakt til å skape grønne arbeidsplasser i sitt nærmiljø.
19. Legge til rette for at sosiale entreprenører kan løse oppgaver på vegne av fellesskapet.
20. Etablere en møteplass der offentlig sektor kan legge frem sine behov for næringslivet, inspirert av det britiske [Small Business Research Initiative](#).
21. Bedre muligheten for at kommuner kan gjøre direkte innkjøp fra lokale leverandører ved å forenkle anbudsprosesser for små anskaffelser i offentlig sektor.

26. GRÜNDERE OG SMÅBEDRIFTER

Skal Norge omstille seg fra en olj økonomi til en kunnskapsøkonomi må vi skape mange nye jobber i årene som kommer. Det største potensialet for dette er i oppstartsbedriftene og mindre bedrifter. Disse bedriftene er morgendagens eksport- og hjørnesteinsbedrifter, og en svært viktig kilde til omstilling og nyskaping i norsk næringsliv.

De største barrierene for vekst i norske [scale-ups](#) er tilgang på kvalifisert arbeidskraft, tilgang på egenkapital og manglende etterspørsel etter produkter. De Grønne vil fjerne disse barrierene gjennom målrettede tiltak og virkemidler. Offentlige innkjøp må brukes som en motor for innovasjon ved å kjøpe varer og tjenester fra oppstartsbedrifter. Statlige forskningsprogrammer, støtteordninger og selskaper må få mandat til å ta større risiko, med større midler og lengre tidsrammer. Det bør også legges til rette for etablering av et hjemmemarked for norskutviklede konsepter og produkter. Slik kan mulighetene for å realisere det fulle potensialet til mulige «game changer»-selskaper forbedres.

De Grønne vil:

1. Gi bedre incentiver for investeringer i ny næringsvirksomhet, for eksempel ved å endre skattereglene slik at det blir mer attraktivt å investere i små og mellomstore bedrifter enn i eiendom.
2. Øke tilgangen på kompetent, risikovillig kapital i næringslivet, særlig i tidlig vekst- og ekspansjonsfase. Statlige selskaper skal ta større risiko når de investerer i selskaper med stort vekstpotensial.
3. Legge til rette for og styrke inkubatorer, og lokale næringsmiljøer, samt folkefinansieringsplattformer som kan bidra til å få i gang en virksomhet. Videreføre og styrke satsingen på klynger og katapultsentre.
4. Øke bunnfradraget i formuesskatten, samtidig som skattesatsen økes på større formuer. (Likelydende punkt i kap. 19.)
5. Lette vilkårene for etablering og drift av små og mellomstore bedrifter ved å forenkle skatteregler og rapporteringskrav, og gjøre det enklere for små bedrifter å delta i offentlige anbud.

6. Fortsette å utvide opsjonsskatteordningen for å gjøre det lettere for oppstartsselskaper å rekruttere og holde på kompetent arbeidskraft i konkurranse med etablerte selskaper nasjonalt og globalt.
7. Øke støtten til markedsføring av lokalt baserte reiselivstjenester i områder som kan nås med miljøvennlige reiseformer.
8. Øke de regionale midlene til fylkeskommunene, blant annet for at kommuner med spesielt høy ledighet kan tildeles ekstra støtte til tiltak for lokal næringsutvikling.
9. Verne om ordningen med redusert arbeidsgiveravgift i distriktskommuner og utvide ordningen innenfor rammene av EØS-avtalen.
10. Jobbe for å styrke rettighetene og det sosiale sikkerhetsnettet for selvstendig næringsdrivende.
11. Støtte opp under klynger og inkubatorer for bedrifter innen sirkulærøkonomien. Bidra til å opprette fellesarenaer for reparasjon, redesign, utlån, gjenbruk og ombruk.

27. FORSKNING

Forskning, utdanning og innovasjon spiller en sentral rolle i den grønne omstillingen. Vi må derfor støtte utdannings- og forskningsinstitusjonenes strategiske satsing på bærekraft. For å gjøre oppdagelsene som må til, må forskerne og institusjonene ha nok fleksibilitet og frihet til å drive både grunnforskning og anvendt forskning. Da må vi øke andelen av frie forskningsmidler og motvirke silotenkningen i offentlig forskningsfinansiering. Vi må styrke grunnfinansieringen av høyskoler, universiteter og institutter.

For å sikre rask grønn innovasjonstakt, må vi ha gode mekanismer og nok risikokapital for kommersialisering av ny kunnskap. Samarbeidet mellom akademia, næringsliv og offentlig sektor må være utstrakt, åpent og effektivt. Kvaliteten på forskning, utdanning og innovasjon henger tett sammen. Derfor må undervisning meriteres, og det må være gode muligheter for at studentene kan ta aktivt del i både forskning og innovasjon.

De Grønne vil:

1. Ha et langsiktig mål om å trappe opp finansiering av forskning til minst tre prosent av BNP, hvorav det offentlige kun bør stå for om lag halvparten.
2. Stille krav til klima og bærekraft ved offentlig finansiering av forskning.
3. Stanse all statlig finansiering av petroleumsforskning der målet er økt utvinning og aktivitet.
4. Videreføre og styrke krav om Open Access-publisering i vitenskapelige tidsskrift for all offentlig finansiert forskning, men følge opp med et offentlig fond som betaler for Open Access.
5. At valgt rektor skal være hovedregel på offentlige høyskoler og universiteter, også i praksis.

6. Gjennomføre en tillitsreform i akademia der tellekantsystemet nedskaleres.
7. Legge til rette for færre administrative oppgaver i akademia, slik at forskere kan forske og ikke må bruke tid på "tidstyver" som stadig rapportering.
8. Jobbe for at det er flere faste stillinger i akademia, blant annet ved å stramme inn på den utstrakte bruken av postdoktor-stillinger.
9. Bedre lønnsprogresjonen og startlønna for stipendiater.
10. Gjøre det mulig å få lån fra lånekassen til å fullføre doktorgradsprosjekt.
11. Øke tildelingene til forskningsprosjekter målet er grønn omstilling og bærekraft.
12. At en andel av Forskningsrådets tildelinger må gå til såkalt "småforskning", som forskere og fagpersoner kan ha som sideprosjekter, og ikke bare store prosjekter med flere heltidsstillinger.
13. Gjennomføre et løft for forskning i humaniora.
14. Utvikle en generell norm for belønning av undervisning på linje med forskning og publisering.
15. Stille krav om studentdeltagelse i flere prosjekter som er finansiert av Norges forskningsråd.
16. Sørge for tettere samarbeid mellom myndigheter og forskningsmiljøer for å bidra til kunnskapsbaserte beslutninger og beredskap.
17. Overføre ordningene om skattefritak for forskning innen oljesektoren til forskning innen grønn teknologi.
18. At det skal gjennomføres en bred offentlig utredning av systemet for forskningsfinansiering, der konsekvensene av både dagens modell og alternative modeller for forskningsfinansiering blir utredet og belyst.

28. DIGITALISERING

Den digitale utviklingen er revolusjonerende. Det offentlige Norge skal være åpent og tilgjengelig. Vi må raskt ta i bruk gode digitale løsninger og sikre at den digitale utviklingen brukes til å styrke tillit, demokrati og deltakelse. Det er avgjørende at Norge tar i bruk ny teknologi og data på smarte måter, både for å forbedre offentlige tjenester og løse store samfunnsutfordringer. De Grønne vil gi innbyggere et heldigitalt møte med det offentlige - gjennom smartere, mer samordnende og universelt utformede tjenester.

De Grønne vil begrense sårbarhet og maktkonsentrasjon i en digitalisert og automatisert verden hvor maskiner kan komme til å erstatte mennesker på stadig flere områder og hvor eierskap til data er avgjørende for verdiskaping. Skattesystem, regelverk og andre rammer må være oppdaterte og sikre samfunnets felles interesser og borgernes rettigheter. Effektivisering som følge av digitalisering skal komme innbyggerne til gode gjennom bedre tjenester og økt livskvalitet.

Den dominerende forretningsmodellen på internett er drevet av omfattende kommersiell overvåkning av enkeltindivider og grupper. Personopplysninger som samles inn, lagres og selges på det åpne marked, og brukes for å målrette budskap og til å skape detaljerte profiler av enkeltindivider. Dette kan misbrukes til formål slik som manipulering, diskriminering, og kan utgjøre en trussel mot enkeltindividet og mot samfunnet. Barn og unge er spesielt sårbare. De Grønne vil samarbeide internasjonalt for å begrense overvåkingen og sørge for at alternative forretningsmodeller får grobunn.

De Grønne vil:

1. Sikre befolkningen stabil og rimelig tilgang til digital infrastruktur og raskt internett i hele landet.
2. Digitalisere alle offentlige tjenester og systemer der dette gjør virksomheten mer effektiv uten at det går på bekostning av kvaliteten. Digitalisering skal ta utgangspunkt i innbyggernes behov og brukerfokuserede pilotprosjekter.
3. Sikre at de som ikke ønsker å benytte seg av digitale, offentlige tjenester likevel får et fullverdig møte med det offentlige.
4. Sikre at kritiske samfunnsfunksjoner og øvrig tjenestetilbud kan ivaretas på en god måte selv om digitale løsninger svikter.
5. Følge opp Barneombudets forslag om en helhetlig strategi for en trygg digital hverdag for barn og unge og styrke arbeidet for å beskytte barn og unge mot overgrep, sosialt press, reklame og annet skadelig innhold på nett.
6. Ikke innføre heldigitale valg, men videreføre praksisen med papirbaserte stortings- og lokalvalg av sikkerhets- og personvern hensyn. (Likelydende punkt i kap. 63.)
7. Jobbe for å begrense kommersiell overvåkning på nett gjennom å støtte alternative forretningsmodeller og samarbeide med myndigheter i andre europeiske land.
8. Beskytte enkeltmennesker mot gjenkjennelse via stordata, støtte utvikling og implementering av tekniske løsninger for dette og underlegge stordata basert på informasjon om Norges befolkning demokratisk kontroll.
9. Sikre at innbyggernes personopplysninger ikke brukes til andre formål enn da informasjonen opprinnelig ble innsamlet uten uttrykkelig samtykke fra enkeltindividet. Bruk av personopplysninger utledet fra stordata til etterforskning eller etterretning bør underlegges domstolskontroll.
10. Ivareta personvern hensyn ved å regulere innsamling av biometriske data i det offentlige rom, som ansiktsgjenkjenning.
11. At Norge skal gå foran og være en pådriver internasjonalt for å skattlegge teknologiskaper og bruk av stordata basert på menneskelig aktivitet.
12. Gjøre programvare utviklet av eller på vegne av det offentlige tilgjengelig under frie lisenser og sikre at det offentlige tilrettelegger for bruk av fri programvare, åpen kildekode, åpne filformater og standarder i sin virksomhet der det er hensiktsmessig.
13. Gjøre alle offentlige data fritt tilgjengelig i strukturert format, så lenge det ikke går utover personvern eller rikets sikkerhet.

14. Stille krav til åpenhet om hvordan algoritmer som tar beslutninger som angår den enkelte fungerer, for både offentlige og private virksomheter. Algoritmer må kunne etterprøves for å sikre rettferdig og lovmessig bruk.
15. Sikre tilstrekkelig mulighet til å identifisere og reparere mulige sikkerhetshull i programvaren til alle maskiner som potensielt kan skade brukere og omgivelser, for eksempel gjennom krav om åpen kildekode der det er hensiktsmessig.
16. Satse på samordnet utvikling og implementering av felles digitale systemer i flere offentlige tjenester når det er forenlig med personvern hensyn.
17. Sørge for at Datatilsynet, Forbrukertilsynet og Konkurransetilsynet har ressurser og kompetanse til å håndtere utfordringer knyttet til den digitale utviklingen.
18. Sette et makstak for hva hvert enkelt utviklingsprosjekt skal koste når det utvikles IT-systemer for det offentlige.
19. Føre en oppvekst- og utdanningspolitikk som ruster folk for en framtid hvor maskiner og programvare preger større deler av livet.
20. Styrke den digitale satsingen til biblioteker og gi dem ressurser til å bli kompetansesentre for de som trenger hjelp til å bruke eller lære seg nettbaserte tjenester.
21. Sikre at all trafikk til og fra offentlige nettsider og apper er kryptert.

DEL 6

ET BÆREKRAFTIG MATSYSTEM OG BIOØKONOMI

29. JORDBRUK

Hovedmålet med norsk jordbrukspolitikk bør være å produsere mest mulig og best mulig mat av de ressursene vi har i Norge. Dette må skje på en måte som bygger opp jordressursene, slipper ut minst mulig klimagasser, binder mest mulig karbon og øker naturmangfoldet. De Grønne vil være det ledende partiet i utformingen av en slik offensiv jordbrukspolitikk der bærekraftig ressursbruk er hovedmålet, ikke billigst mulig mat.

Flere faktorer gjør det sårbart for Norge å basere seg på import av mat i framtida: Befolkningsvekst, geopolitikk, klimaendringer og tap av biologisk mangfold, samt mangel på vann og utarming av jord globalt. Både av hensyn til egen matsikkerhet og internasjonal solidaritet, bør vi øke matproduksjonen på egne ressurser. Skal vi få dette til, må dagens jordbrukspolitikk snus. Vi må få flere gårdsbruk i drift, og bruken av ressursene i inn- og utmark må styrkes. Kornprisen må økes, både for å øke selvforsyningen av fôr- og særlig matkorn, men også for å øke lønnsomheten i grovfôrproduksjonen på marginale arealer. Kraftfôrforbruket i husdyrholdet må reduseres betraktelig og importen fases ut. Produktprisene til produsent må heves, og tilskuddene målrettes mot miljø, kulturlandskap og utjevning mellom bruksstørrelser og driftsforhold.

De Grønne vil føre en jordbrukspolitikk som øker norsk produksjon av frukt, bær, grønnsaker og matkorn, og som gir oss kjøtt, melk og egg basert på norsk fôr og norske beiteressurser. Vi mener det er helt nødvendig at matproduksjonen også ses i sammenheng med helse- og kostholdspolitikken. Jordbrukspolitikken må samtidig stimulere til å ta i bruk miljøvennlige dyrkingsmetoder og sikre god dyrevelferd. Virkemidlene over jordbruksavtalen må gjennomgås for å sikre at disse ivaretar de overordnede målene i landbrukspolitikken.

De Grønne vil:

1. Gjennomgå og forbedre ordningen med tilskuddssoner, slik at den blir tilpasset de ulike produksjonsforholdene i Norge.
2. At Norges selvforsyningsgrad, basert på landets egne ressurser, økes til 60 prosent innen 2030. Målet skal blant annet nås gjennom å fase ut import av kraftfôr og tilpasse kjøttproduksjonen til det lokale ressursgrunnlaget. Samtidig bør vi øke produksjonen av matkorn, frukt, bær, grønnsaker og belgvekster.
3. Gjøre landbruket fossilfritt innen 2030 blant annet ved å subsidiere innkjøp av nullutslippstraktorer, avgiftsbelegge CO2-utslipp og gjennomgå Enovas ordninger for primærnæringene slik at også små utøvere får støtte til å oppgradere eksisterende driftsutstyr til lav- og nullutslippsalternativer.
4. Fremme kosthold som er bra for miljøet, helsen og dyrene ved å sette i gang en storsatsing på å øke både etterspørsel og produksjon av plantebasert mat.
5. Fjerne momsen på frukt, grønt og bær.
6. Legge ned opplysningskontorene for egg, kjøtt og meieriprodukter til fordel for næringsuavhengig opplysning om bærekraftig mat og sunt kosthold.
7. Øke andelen dyrket areal ved å ta i bruk jord som ligger brakk. Antall bruk i drift må økes, og det må settes av midler over jordbruksavtalen til rekruttering og ny drift på nedlagte bruk, parsell dyrking, urbant landbruk og skolehager.

8. Gi matjorda langt strengere nasjonalt vern. Dyrkede og dyrkbare arealer bør gis reell beskyttelse ved at tillatelse til annet bruk bare kan gis av statlige myndigheter. Det bør gis hjemmel for varig vern av matjord i jordloven og måltallet for nedbygging bør bli rettslig bindende for arealpolitikken.
9. Føre en tilskudds- og kvotepolitikk som opprettholder små og mellomstore bruk og sikrer at bruksstørrelsen tilpasses ressursgrunnlaget. Dette krever at økningen av melkekvotetaket og fjerning av toppavgrensinger for husdyrtilskudd reverseres.
10. Styrke bøndernes økonomi slik at inntektsutviklingen minst samsvarer med andre inntektsgrupper, og slik at inntektene gir rom for nødvendig vedlikehold og investeringer.
11. Destruksjon av fullt brukbar mat (f.eks. verpehøns, geitekillinger, ukurante grønnsaker etc.) må ta slutt og disse ressursene nyttiggjøres som mat. Dette må gjenspeiles i landbruksoppkjøret slik at bruk foretrekkes fremfor destruksjon.
12. Ha et tollvern som sikrer bønderne regningssvarende priser og tilskudd som sikrer geografisk utjevning, utjevning mellom store og små bruk, miljøvennlig produksjon, god dyrevelferd og bruk av lokale ressurser.
13. At statlige investeringsmidler i langt større grad går til nyskaping enn til bygninger og maskiner. Rom for investeringer i eksisterende driftsapparat må sikres ved bedring av bondens økonomi og mulighet for skattefrie fondsavsetninger.
14. Imøtekomme gjeldsutfordringer for bønder som har investert mye i produksjoner løsrevet fra ressursgrunnlaget, blant annet ved å utrede rasjonelle bruksomstillinger og rettferdige kompensasjonsordninger for store fjøs.
15. At husdyrhold i all hovedsak baserer seg på gras fra beite og arealer som er uegnet for dyrking av menneskemat, samt restprodukter som ikke er egnet som menneskemat.
16. Sikre at virkemidlene i jordbruksavtalen tilrettelegger for økt beitebruk og dyrking av proteinrikt fôr.
17. Avvikle mjølkekvotebørsen og gjeninnføre statlig tildeling av kvoter. Kvotene skal administreres etter ressursgrunnlag og prioritere stølsbrukere og marginale areal.
18. Ta vare på kulturlandskap, lokalmat, verdiskaping og kunnskap ved å gi seterdriften et nasjonalt løft. Andelen melk og kjøtt produsert på utmarksressurser må økes, antall støler i drift bør minst dobles innen 2030 og hyttebygging og andre inngrep i fjell og skog må ikke fortrenge slik bruk.
19. Gjennomgå alle tilskudd, krav og forskrifter i jordbruket i lys av dyrevelferdslovens krav til god dyrevelferd ut fra artstypiske behov og mulighet for naturlig adferd.
20. Stimulere til et regenerativt jordbruk der biomasse og næringsstoffer tas vare på og bringes tilbake til jorda, samtidig som det biologiske mangfoldet styrkes og karboninnholdet i jorda bygges opp.
21. At økologisk landbruk skal styrkes som spydspiss for et mer bærekraftig krets-løpslandbruk. Minst 20 prosent av norsk matproduksjon skal være økologisk innen 2030.

22. At stat, kommuner og fylker bruker innkjøpsmakten sin til å velge, kortreist, plantebasert, sunn og økologisk mat i egen virksomhet, institusjoner og foretak, med et mål om minimum 20 % andel økologisk. (Likelydende punkt i kap. 25.)
23. Bygge opp beredskapslagre for korn og såvarer.
24. Forsterke arbeidet med planteforedling for å være bedre rustet mot klimændringer og gi mulighet til mer variert produksjon over hele landet, for eksempel produksjon av proteinrike planter som bønner og nøtter. Øke støtten til ivaretagelse av lokale sorter og kulturarsorter.
25. Beholde odels- og konsesjonsloven, men sikre at loven brukes for å sikre aktiv drift på brukene og rekruttering til næringa. Videreføre boplikten, skjerpe driveplikten og senke arealgrensa for konsesjonsplikt.
26. Anerkjenne landbrukssamvirket som en forutsetning for landbruk over hele landet, og opprettholde dagens ordninger med henteplikt og markedsregulering.
27. Øke støtten til forebyggende tiltak mot tap av dyr på beite, herunder omstilling fra sau til storfe og melkegeit der tapsproblematikken er mest aktuell. Gi rimelig kompensasjon til bønder som likevel ikke kan benytte seg av beiterettigheter på grunn av rovdyrbestander i området.
28. Opprettholde forbudet mot nydyrking av myr for å beskytte myras karbonlagre og biologisk mangfold.
29. Styrke og utvide SMIL-ordningen for tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket.
30. Legge til rette for et godt og trygt arbeidsmiljø i landbruket. Arbeidstilsynet skal få fullmakter til å følge opp tilfeller med lønnsutbetaling under gjeldende minstelønn.
31. Redusere mjølkekvotetaket til 450 000 kg, men sikre at dette gjøres gradvis og på en forutsigbar måte.

30. SKOGBRUK

Skogen er leveområde for de fleste av artene våre og et viktig rekreasjonsområde for mennesker. Samtidig er fornybare ressurser fra skogen viktige blant annet som energikilde og råstoff i mange ulike produkter. I årene som kommer må vi høste av skogen på en måte som øker biologiske mangfoldet og skogens evne til å binde karbon. I tillegg vil vi føre en offensiv politikk for å øke nasjonal og lokal verdiskapning basert på skogressursene. Vi vil ta hensyn til både natur, næring og friluftsliv i vår skogpolitikk, men vektlegge hensynet til natur og friluftsliv langt sterkere når disse interessene kommer i konflikt med næringsinteresser.

En grønn omstilling av norsk skognæring handler om å øke verdiskapningen for hver tømmerstokk, ikke om å øke uttaket av skog. I dag eksporteres alt for mye tømmer uforedlet og mange lokalsamfunn går glipp av verdiskapningen knyttet til foredling av norske råvarer. Vi vil gi norsk treforedlingsindustri sterkere konkurransevne og større markeder gjennom økt bruk av trevirke som klimavennlig byggemateriale, satsing på

kvalitetsprodukter og lokale verdikjeder. På mange områder kan trevirke bli en fornybar erstatning for petroleumsprodukter.

En forutsetning for bærekraftig skogbruk er en kartlegging av arter og vegetasjonstyper i skogen, samt forekomsten av ulike biologiske ressurser. Et representativt utvalg av norske skogtyper og skog skal vernes, særlig gammel skog. Produktiv skog skal drives slik at arters leveområder ivaretas.

De Grønne vil:

1. Øke konkurransekraften for tre som byggemateriale gjennom økt prioritering av tre i offentlige bygg og anlegg, samt krav til livsløpsanalyser i teknisk forskrift i byggsektoren.
2. At større offentlige prosjekter som nytt regjeringskvartal og ny Campus på NTNU bygges med høy andel trevirke og gjenbruk av materialer.
3. Intensivere kartleggingen av arter, vegetasjonstyper og økosystemer i norske skoger og stille krav om at kartlegging av skog utføres av biologisk og økologisk faglig kompetent personell.
4. Gjøre Statskog til en spydspiss for et mer miljøvennlig skogbruk.
5. Satse på produksjon av bioenergi basert på biprodukter fra treforedlingsindustrien og skogsavfall, men unngå en politikk der satsing på bioenergi fører til økt avvirkning av skog.
6. Stanse ytterligere salg av Statskogs eiendommer for å bevare allmennhetens muligheter for friluftsliv, jakt og fiske, og vurdere tilbakekjøp av solgte eiendommer.
7. Satse på bioprospektering av biologiske ressurser fra skog, for å øke kunnskapen om de biologiske ressursenes bestanddeler og deres anvendelsesområde.
8. Verne syv prosent av den produktive skogen innen 2025 og ti prosent innen 2030.
9. Forby hogst i gammelskog og fjerne subsidier til bygging av skogsbilveier og hogst i bratt terreng.
10. Videreutvikle miljøkravene til skogsdrift, og redusere bruken av inngripende metoder som flatehogst, hogst og veilbygging i hekke- og yngleperioder, samt markbearbeiding.
11. Øke og samordne støtteordninger for skogeiere som ønsker å gå over til en mer skånsom skogsdrift som ivaretar hensynet til miljøet.
12. Forby planting av fremmede arter i skogbruket.
13. Forlenge trærnes levetid gjennom å øke rotasjonstid i skogbruket for å ta bedre vare på biologisk mangfold og øke karbonlagringen i skog.
14. Samarbeide med grunneiere og skognæring om å øke andelen skog som drives etter prinsipper om økt kvalitet og mer verdiskapning per tømmerstokk.
15. Fase ut bruk av plantevernmidler og gjødsling i skogsområder.

16. Videreutvikle norsk treforedlingsindustri gjennom å stimulere til spesialisering og innovasjon.
17. Legge bedre til rette for riktig skogsbeiting, som kan øke det biologiske mangfoldet.
18. Utvikle en programmessig satsing på bioraffinering av de ulike bestanddelene og fraksjonene fra biologiske ressurser i skog.
19. Gjennomgå konsesjonsloven slik at man styrker muligheten for flere til å eie mindre skogteiger.
20. Øke bevilgningene til frivillig skogvern og sikre et høyt og forutsigbart nivå.

31. FISKERI

Havene, fjordene og vassdragene i Norge rommer rike økosystemer og unike naturressurser. De har vært kilde til mat, arbeidsplasser, aktiviteter og bosetting over hele landet i tusenvis av år. De Grønnes mål i fiskeripolitikken er å gi framtidige generasjoner den samme muligheten til å høste av disse naturverdiene. Da må økosystemperspektivet og føre-var-prinsippet legges til grunn for forvaltningen. Slik kan vi sikre mat og arbeidsplasser som hele samfunnet har glede av.

De Grønne vil at kystfiskeflåten skal være ryggstøtten i fiskerinæringen, med havfiskeflåten som supplement for å høste av flere ressurser. Fiskeressursene langs kysten bør forvaltes og videreføres lokalt. Slik legger vi grunnlaget for en sterk fiskerinæring som sikrer sysselsetting og bosetting langs kysten. Økt fokus på kvalitet, bærekraft og markedsføring vil gjøre norsk sjømat til et enda mer etterspurt produkt.

De Grønne vil:

1. Grunnlovsfeste at råderetten over fiskebestandene og ressursene i havet tilhører folket.
2. Beholde deltakerloven, havressursloven og fiskesalgslagsloven, med strenge grenser for antall kvoter et rederi kan eie.
3. Sikre rekruttering og sysselsetting ved utdeling av kvoter, særlig rekruttering av unge. Kvotebytte internasjonalt må skje uten at man overfører kvoter fra kystfiskeflåten til havfiskeflåte.
4. Overføre kvoter fra havfiskeflåten til kystfiskeflåten hvis leveringsforpliktelsene ikke oppfylles.
5. Fortsette å holde åpne grupper i fiskeriene som er åpne i dag.
6. Si nei til både evigvarende kvoter og til at kvoter skal kunne kjøpes og selges på det åpne markedet. Kvoter som ikke lenger er i bruk skal gå tilbake til staten.
7. Styrke lokale fiskemottak og bringe den lokale kystfiskeren tilbake, og om nødvendig kjøpe tilbake fiskekvotene bit for bit.

8. Øke sysselsettingen og verdiskapingen i distriktene og sikre mer bærekraftig bruk av ressursene ved å redusere merverdiavgiften for lokalt foredlet sjømat.
9. Stille krav om at norsk fisk skal ilandføres og prosesseres i Norge for å kunne markedsføres som norsk.
10. Styrke fiskerioppsynets lokale tilstedeværelse langs hele kysten og trappe opp arbeidet med å forebygge ulovlig fiskerivirksomhet.
11. Skjerpe regelverk og kontroll for innrapportering av svamper og koraller som bifangst.
12. Forby bunnråling.
13. Verne viktige fiskefelt mot oppdrettsvirksomhet og havvindindustri.
14. Ikke tillate fiske av plankton (f.eks. raudåte) og saktevoksende arter på store dyp, havbaserte oppdrettsanlegg eller andre nye marine næringer før vi har et tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag. (Likelydende punkt i kap. 3.)
15. Gjøre kystflåten utslippsfri ved å etablere en tilskuddsordning for elektrifisering av fiskeflåten.
16. Redusere spøkelsesfiske og ønsket bifangst ved å lovfeste krav om sporbart eierskap for alt fiskeredskap og aktiv merking som gjør det mulig å finne tapt redskap, og støtte utvikling av selektive og selvoppløsende redskaper.
17. Følge opp forslagene fra Kystfiskeutvalget om egen lov og forvaltning for kystfisket i Finnmark.
18. Arbeide internasjonalt mot overbeskatning av fisk og andre marine arter og for en økosystembasert havforvaltning.
19. Endre Trålstigen i kystflåtens favør slik at mer fersk fisk kommer til kai og gir økt verdiskapning langs kysten.
20. Etablere kommunale kvotebanker eller distriktskvoter.

32. OPPDRETT OG HAVBRUK

Norge har solid kompetanse innen fiskeoppdrett og en lang kyst med gode strømforhold. Dette gir oss fantastiske muligheter for bærekraftig verdiskapning fra havbruk. Tang- og tare dyrking kan generere store inntekter. Samtidig kan det motvirke klimændringer og havforsuring og rense havet for forurensning. Ved å utvikle integrert havbruk kan vi utnytte avfall og biprodukter fra fiskeoppdrett til produksjon av tare og skjell. På denne måten kan vi bygge opp nye næringer samtidig som vi reduserer miljøavtrykket fra fiskeoppdrett.

De Grønne vil utnytte disse mulighetene ved å satse på forskning og utvikling og kommersialisering av ny teknologi. Samtidig vil vi stille strenge krav til omstilling av dagens produksjon av oppdrettslaks. For oss er det en forutsetning at all næringsvirksomhet

skjer innenfor naturens tålegrenser. Dette er ikke tilfelle for dagens lakseoppdrett, som er en av de verste miljøsynderne langs kysten. Forurensing, rømt laks og lakselus knyttet til slik oppdrett truer norske villaksbestander og skader økosystemene. I årene som kommer trengs det en storstilt omstilling til en produksjonsformer med null utslipp, null lus og null rømming.

Næringen har også store utfordringer knyttet til dyrevelferden, både hva gjelder sykdom, avlusningsmetoder og mengden fisk i merdene. Dyrevelferd må vektlegges langt tyngre. Dette er tvingende nødvendig for å ta vare på livet i havet og i fjordene, men også avgjørende for at oppdrettsnæringen kan fortsette å betjene internasjonale markeder og bidra til langsiktig verdiskaping for samfunnet.

De Grønne vil:

1. Gjennomføre en omstilling av hele havbruksnæringa i retning av integrert, krets-løpsbasert havbruk med null utslipp. Omfanget av oppdrettsvirksomheten skal tilpasses et nivå som er forsvarlig av hensyn til miljø og dyrevelferd.
2. Kun gi nye konsesjoner til lukkede oppdrettsanlegg og kreve lukket teknologi på alle eksisterende anlegg innen 2025. Vekst på eksisterende anlegg før 2025 skal ikke tillates, med mindre de har null utslipp, null lus, null rømming og lav dødelighet. (Likelydende punkt i kap. 3.)
3. Skjerpe kravene til dyrevelferd for oppdrettsvirksomheten, blant annet ved å redusere antall fisk per merd, utvikle lusebehandling med leppefisk og termisk avlusning, samt utvide kravene til rapportering av sykdommer.
4. Ta hensyn til all relevant miljøpåvirkning ved vurdering av hvilke anlegg som skal redusere sin produksjonskapasitet og følge faglige anbefalinger.
5. Utvide og trappe opp spleiselaget mellom staten og oppdrettsindustrien om FoU, teknologiutvikling og investeringer i lukkede anlegg og miljøløsninger.
6. Bygge opp bærekraftig fôrproduksjon i Norge med et mål om at mest mulig av fôret til norsk oppdrett skal komme fra norske ressurser innen 2030. Produksjonsomfanget i oppdrettsnæringen må tilpasses dette målet.
7. Intensivere tilsynet med oppdrettsvirksomheten fra alle relevante myndigheter.
8. Styrke den uavhengige forskningen om hvordan oppdrett påvirker økosystemer i fjorder og havområder.
9. Pålegge forurensningsmyndighetene å ta hensyn til alle relevante miljøfaktorer når de behandler utslippstillatelser, inkludert påvirkning på villaks fra rømming og lus.
10. Hjemle vannforskriften i akvakulturloven slik at den blir bindende for oppdrettsvirksomheten og må legges til grunn i all enkeltsaksbehandling.
11. Skjerpe kravene til overvåkning av miljøpåvirkningen fra eksisterende og nye oppdrettsanlegg.
12. Beskytte viktige fiskefelt, korallrev og andre sårbare områder mot oppdrettsvirksomhet.

13. Innføre både grunnrenteskatt og en miljøavgift på oppdrett.
14. Satse på forskning, utvikling og vekst innen plantebasert havbruk.
15. Innføre hjemfallsordninger for oppdrettslokaliteter for å hindre permanent privatisering av fjord og kystområder.
16. Innføre forbud mot å skifte ballastvann eller tømme kjemikalier fra lusebehandling nær sårbare områder.
17. Avvikle bruk av kitinhemmere, nervegifter og kobberimpregnering i norsk fiskeoppdrett.
18. Få på plass obligatoriske systemer for sporing av rømt oppdrettslaks.
19. Utvide grensene for nasjonale laksefjorder og avvikle all oppdrettsvirksomhet i disse fjordene.
20. Legge til rette for nulltap av fosfor fra norsk oppdrettsnæring, blant annet ved å ta initiativ til en nasjonal fosforplattform som forener bransjene, myndigheter og forskningsmiljøer.
21. Satse på klimasmarte koblinger mellom kraftkrevende industri og matproduksjon i nord, blant annet ved å satse på å bruke utslipp av CO₂ fra industriell virksomhet til å produsere marine mikroalger.

DEL 7

DYR

33. DYREVERN OG -VELFERD

Grønn politikk bygger på en grunnleggende respekt for alt liv. Menneskene deler jorda med et mangfold av ulike livsformer som har iboende verdi. Vi er omgitt av dyr overalt, både i naturen, byer og bygder. Menneskelig aktivitet påvirker dyrs liv mer enn noen gang. Derfor jobber Miljøpartiet De Grønne for et samfunn der solidariteten også omfatter dyr og natur. Vi vil bevare og reparere leveområdene for ville dyr, sikre at produksjonsdyr og familiedyr behandles godt og ta større hensyn til dyrs behov i samfunnsutviklingen for øvrig.

I dag lever flere hundre millioner dyr i norske fjøs, haller og oppdrettsmerder, og som selskapsdyr, forsøksdyr og sportsdyr. At disse dyra har egenverdi betyr at dyrenes liv har verdi for dyra selv, uavhengig av hvor nyttige eller unyttige de er for mennesker. Dyr som holdes i fangenskap av mennesker skal ha mulighet til å utfolde sin naturlige atferd, inkludert hvile, bevegelse og stimulerende aktiviteter, å være utendørs og få dekket sosiale behov.

De Grønne mener dyrevelferd fortjener en langt større plass i norsk politikk. Hvis dyrenes rettigheter skal respekteres, er det behov for en reform av mange typer dyrehold i Norge og en langt strengere håndheving av [dyrevelferdsloven](#). Enkelte former for dyrehold, som pelsdyroppdrett, er uforenlig med god dyrevelferd og bør derfor være forbudt.

For De Grønne er det et mål å redusere nordmenns kjøttforbruk, også av hensyn til dyrevelferden. I et landbruk hvor bonden ikke lenger er presset til å produsere mest mulig, fortest mulig og billigst mulig vil det være mer rom for dyrevelferd og mindre intensiv drift. Landsbrukspolitikken er et viktig instrument for å heve mange dyrs status og livsvilkår i Norge. Matproduksjonen og produksjonstilskuddene må innrettes slik at det lønner seg å satse på bærekraft og dyrevelferd.

De Grønne vil:

1. Grunnlovsfeste dyrs egenverdi.
2. Styrke krav til dyrevelferd i alle forskrifter og veiledere for dyrehold, jakt og fangst og oppdatere disse i tråd med dyrevelferdslovens beskyttelse av dyrs artstypiske og individuelle behov.
3. Sikre gjennomføring av den vedtatte avviklingen av norsk pelsdyroppdrett innen 2025, og forby import av produkter fra pelsdyroppdrett.
4. Forby import av utenlandske varer som ikke tilfredsstiller norske krav til dyrevelferd.
5. Forebygge dyretragedier og dårlig dyrevelferd ved å øke ressursene til tilsyn med dyrehold og opprette et eget Dyretilsyn under Klima- og miljødepartementet.
6. Forby avl og import av dyreraser som genetisk medfører store helseproblemer eller lidelser for dyrene, som hunder med skjelettlidelser eller for korte nesepartier.
7. Omstille norsk kylling-, kalkun-, svine-, og eggproduksjon ved å kreve sunnere raser og sikre individene mer plass, naturlig stimuli, miljøberikelser, bedre luft og tilgang på dagslys og uteområder.

8. Starte utfasing av burhøns og maserasjon av haneekyllinger i eggindustrien.
9. Forby kirurgisk kastrering av griser og CO₂ som bedøvelsesmetode.
10. Tilby rimelig investeringsstøtte til små og mellomstore fjøs som må ombygges i tråd med løsdriftskravet innen 2034, stimulere til rask omlegging og styrke morsjons- og luftekravene for besetninger uten løsdrift.
11. Styrke forskning på og utvikling av driftsformer som tillater samvær mellom ku og kalv.
12. Stille krav til utemuligheter også for okser.
13. Stanse veksten i norsk oppdrettsindustri inntil det er funnet løsninger på dyrevelferdsproblematikken ved å inkludere dødelighet og andre dyrevelferdsparametre i trafikklyssystemet.
14. Raskt avvikle lusebehandling med leppefisk og termisk avlusning, samt utvide kravene til innrapportering av sykdommer.
15. Redusere antallet fisk i oppdrettsmerdene og vurdere flere tiltak som sikrer bedre dyrevelferd.
16. Avvikle den kommersielle hvalfangsten.
17. Ha som langsiktig mål å halvere det norske kjøttforbruket, slik at forbruket ikke overstiger det vi kan produsere selv på egne arealer og ressurser. Ha som langsiktig mål å fase ut import av kraftfor og tilpasse kjøttproduksjonen til det lokale ressursgrunnlaget. (Likelydende punkt i kap. 1 og 33.)
18. Vri produksjonstilskuddene i landbruket fra å favorisere intensiv volumproduksjon av kjøtt, egg og melk til å støtte opp om produksjon basert på lokale ressurser med styrket dyrevelferd.
19. Stille krav om kortere dyretransporter og legge til rette for økt bruk av lokale gårds- og bygdeslakterier og mobile slakterier. Jobbe langsiktig for at alle husdyr kan slaktes hjemme på gården eller i nærhet til denne.
20. Sanksjonere brudd på dyrevelferdsloven i matproduksjon gjennom en generell avkortning av eventuelle produksjonstilskudd.
21. Kreve at alle animalske produkter merkes med informasjon om hvordan dyr har blitt behandlet i produksjonen etter modell fra næringsdeklarasjonen.
22. Gi investeringsstøtte til bønder og andre som produserer mat med bedre dyrevelferd enn offentlige minstekrav, og innføre og oppdatere dyrevelferdsprogram for alle typer husdyrbesetninger.
23. Forebygge skader på ville dyr og beitedyr grunnet menneskelig aktivitet, for eksempel i forbindelse med veitrafikk, jernbane og slått.
24. Sikre tilstrekkelig støtte og insentiver til forebyggende tiltak mot rovdyrskader, med særlig vekt på ikke-dødelige tiltak overfor rovvilt og tiltak som bidrar til at skadde dyr på beite oppdages tidligere.

25. Støtte sentre og frivillige initiativer som driver omplassering av og informasjonsarbeid om hjemløse familiedyr.
26. Innføre obligatorisk ID-merking av alle arter familiedyr, med hund og katt som førsteprioritet.
27. Oppdatere hundeloven for å ta bedre hensyn til hunder og eieres velferd og rettigheter, herunder stille krav om etablering av egnede friområder for hunder i kommuner med utvidet båndtvang.
28. Innføre krav om kurs og sertifisering for hundeoppdrettere med to kull eller mer i året.
29. Forby salg i butikk av fugl, reptiler og smådyr som ikke kan holdes i bur av velferdshensyn og øke kontroll og tilsyn med øvrige dyr i dyrebutikker.
30. Opprette en dyrepolitienhet i alle landets politidistrikter, og styrke Økokrims arbeid mot dyrevelferds kriminalitet.
31. Sikre tilstrekkelig veterinærdekning i Norge.
32. Fase ut dyreforsøk der det er mulig, opprette et nasjonalt senter for alternativer til dyreforsøk og hindre unødvendige dyreforsøk som forårsaker smerte, stress og angst.
33. Stille strenge krav til avlivingsmetoder i jakt, blant annet ved å regulere kaliber på jaktvåpen og gå mot innføring av jakt med pil og bue.
34. Forby bruk av langtidsvirkende gift som avlivingsmetode for mus og rotter.
35. Skjerpe regelverket for å hindre at dyr utnyttes i underholdningsøyemed.
36. Jobbe for et internasjonalt forbud mot handel med levende ville dyr.

DEL 8

LOKALSAMFUNN

34. BYPOLITIKK

Byene våre vokser og tiltrekker seg stadig flere. I byene må vi legge til rette for gode og lange liv for innbyggerne ved å redusere bilisme og transportbehov, sikre tilgang til tur- og grøntområder, skape fellesskap og tilhørighet gjennom mangfoldige og gode nabolag der folk møtes og bryr seg om hverandre på tvers av bakgrunner og generasjoner.

Attraktive byer prioriterer barn, grønne byrom og fellesskap. Byer som er bra for barna, er bra for alle. Vi satser på levende bysentre uten bilen. Bilfrie, grønne byrom øker bruken av gater, torg, lekeplasser og parker, som igjen gir bedre grunnlag handelsnæringen, kulturlivet og serveringsstedene. Sammen med en storstilt satsing på sykkelveier, kollektivtransport og trygge gangveier snur vi sentrumsdød til sentrumsliv.

Byene er viktige motorer for det grønne skiftet, ved reduserte klimagassutslipp og innføring av sirkulærtransport. Norske byer både kan og må vise vei for resten av verden. Befolkningsvekst kan ikke løses gjennom byspredning og bilbaserte boområder som bygger ned natur, øker transportbehov og reduserer tid til hverandre i hverdagen. Veksten må løses gjennom transformasjon og fortetting av høy kvalitet. Dette forebygger også butikkdød og nedleggelse av viktige tilbud i nærområdene. Flere skal kunne bo-sette seg i "10-minuttersbyer" der hjem, jobb, nærbutikk, barnehage eller andre tilbud er innenfor rekkevidde av ti minutters sykkel eller gange.

De Grønne vil:

1. Gjøre det tryggere og enklere å sykle og gå ved å etablere attraktive og sammenhengende gang- og sykkelveinett i alle byer og tettsteder.
2. Åpne sjøkanten for befolkningen i byer nær sjøen, tilrettelegge for reetablering av det marine livet ved havne- og kaiområder i sjø og vann og etablere grøntkorridorer for dyr og planter i tettbygde strøk.
3. Sikre gode grøntområder i byene og enkel tilgang til nærnatur, blant annet gjennom en egen nærnaturlov som verner viktige natur- og friluftsområder.
4. Styrke bynaturen og det biologiske mangfoldet ved å verne, utvide og etablere nye grøntområder i bebygde områder, eksempelvis gjennom ivaretagelse av gamle og planting av stedegne nye trær.
5. Gjenåpne bekker og vassdrag for å gjøre disse tilgjengelig for befolkningen og gjøre byene i stand til å takle klimaendringer og økt nedbør.
6. Sørge for trygg og ren luft i norske byer ved å jobbe for bedre kollektivløsninger, stimulere til utskiftning til rentbrennende vedovner og gi lokalpolitikere bedre muligheter til å innføre miljødifferensiering i biltrafikken.
7. Bidra til matkunnskap, fellesskap og levende byrom gjennom prioritering av areal og gode støtteordninger til ulike former for urbant landbruk i byene, parselhager og skolehager.
8. Bidra til spennende byrom gjennom å legge bedre til rette for gatekulturelle uttrykk og ikke-kommersiell kunst.
9. Prioritere fotgjengervennlig by- og tettstedsutvikling framfor biltrafikk og høy

- hastighet, og sørge for at statlige aktører innen feltet får dette som eksplisitt mål og styringssignal.
10. Stimulere til opprettelse av bilfrie gater og torg i byer og tettsteder gjennom by- og bygdemiljøpakker, hvor hovedformålet skal være å skape trygge og trivelige byrom for alle aldersgrupper med lekeplasser og gratis møtesteder.
 11. Gi kommunene større handlingsrom overfor statlige vegmyndigheter, slik at de får mulighet til å transformere statlige og fylkeskommunale veier til bygater.
 12. Forby bygging av nye bilbaserte kjøpesentre, si nei til utvidelse av eksisterende sentre, planlegge for etterbruk av kjøpesentre og la byene innføre betalingsparke-ring.
 13. Jobbe for at byutvikling primært skal skje gjennom å transformere bilbaserte næringsområder og grå arealer til levende, varierte og grønne bomiljøer. Byene må gis handlingsrom til å fremskynde slike endringer, for eksempel ved at de får mulighet til å øke eiendomsskatten for tomteeiere som hindrer ønsket utvikling i et område.
 14. Støtte opp om etablering av grønne tak eller bruk av takareal til fornybar energi-produksjon og kreve dette for alle offentlige bygg der det er mulig.
 15. Styrke byenes egenart ved å heve kommunens kompetanse på norsk arkitektur og landskapsarkitektur, og bygge opp under stedstilpasning og lokale håndverkstra-disjoner i nye byggeprosjekter.

35. LEVENDE, GRØNNE DISTRIKTER

Det skal være godt og trygt å leve i det grønne Norge, uansett om du bor i by eller på bygda, og uansett hvem du er. Norske lokalsamfunn skal være levende og mangfoldige, og planlegges for godt naboskap og gode miljøløsninger. Befolkningen i hele Norge skal ha tilgang på gode velferdstjenester, kollektivtransport, rimelig bolig, grønne jobber og nødvendig infrastruktur. Bosetting i hele landet er viktig for verdiskaping, naturforvaltning og identitet, så vel som beredskap og sikkerhet, og vil spille en nøkkelrolle i den grønne økonomien.

Vi er avhengige av hele landet i det grønne skiftet. Den globale omstillingen må skje nær folk, der vi bor, møtes og arbeider. Klima- og naturvennlige alternativer skal være lettest å velge, også i distriktene. God, grønn politikk i Oslo eller Tromsø kan likevel se ganske annerledes ut enn god, grønn politikk i Fjærland eller Vang. Ulike miljøløsninger egner seg best i ulike lokalsamfunn.

Å ivareta livet på bygda handler om å ta vare på kulturlandskap, natur og møteplasser, samtidig som vi tar i bruk teknologi som kan redusere transportbehov, skape lønnsom og bærekraftig næring og bedre bo- og tjenestetilbudet. Flere statlige arbeidsplasser utenfor Oslo er også viktig for å skape utvikling.

For å sikre demokratisk engasjement, er det viktig at beslutningene blir tatt på nivået som er nærmest mulig dem det gjelder. De Grønne vil styrke det regionale nivået for bedre å ivareta oppgaver som går på tvers av kommuner, for eksempel forvaltning av

sammenhengende økosystemer og transportsystemer. De Grønne vil motsette seg nye sentraliseringsreformer som ikke beviselig bedrer tjenestetilbudet. Kommuneøkonomien må styrkes vesentlig slik at tjenestetilbudet kan ivaretas selv i små kommuner. Kommunenes frie inntekter må stå i forhold til oppgavene, slik at lokale prioriteringer faktisk kan bestemmes lokalt. Det må stimuleres til bedre regionalt samarbeid.

De Grønne vil:

1. Sikre at regionnivået blir et sterkt folkevalgt nivå, med større ansvar for arealforvaltning, transport og næringsutvikling.
2. At kommune- og fylkessammenslåing skal være frivillig og dermed avgjøres lokalt.
3. Gjøre klimaomstillingen lettere for kommuner og fylkeskommuner ved å fjerne hindringer i lovverket, øke støtten til kommunale klimatiltak og gjennomføre en storsatsning på flere klima- og miljørådgivere. (Likelydende punkt i kap. 6.)
4. Innføre en klimalov for kommunene som fastsetter at kommunene skal styre etter klimaplaner og klimabudsjetter som minimum er i tråd med Parisavtalen. (Likelydende punkt i kap. 6.)
5. Opprette en belønningsordning for kommuner som forplikter seg til naturrestauring og arealnøytralitet over lang tid.
6. Tallfeste og offentliggjøre kommunal og fylkeskommunal naturpåvirkning og klimagassutslipp.
7. Plassere flere statlige arbeidsplasser utenfor Oslo for å bidra til utvikling i hele landet.
8. Utrede ordninger og økonomiske incentiver som gjør det mer attraktivt å bosette seg og bli boende i distriktskommuner.
9. Bidra til å bygge lokale fagmiljøer, inkubatorer og næringsklynger i distriktene med utgangspunkt i lokale behov og muligheter, og styrke støtten og finansieringen til dette gjennom [Siva](#) og Innovasjon Norge.
10. Øke kommunenes økonomiske handlingsrom.
11. Gi kommuner mulighet til å innføre lokal turistskatt. (Likelydende punkt i kap. 19)
12. Sikre tilgang til bredbånd over hele landet.
13. Satse på kommunale prosjekter for grønne nærområder med økt biologisk mangfold, flere grøntområder og attraktive sosiale byrom og møteplasser.
14. Øke de regionale utviklingsmidlene og øremerke økningen til grønne innovasjonsprosjekter.
15. Styrke regionsamarbeid for offentlige tjenester som helse, utdanning og transport, der det kan bidra til bedre oppgaveløsning.
16. Sikre et godt og forutsigbart luftambulansetilbud i hele landet. (Likelydende punkt i kap. 47.)

17. Arbeide for et synlig og reelt tilstedeværende politi i hele landet, med forsvarlig responstid og tilstrekkelig kapasitet, også til å drive godt forebyggingsarbeid. (Likelydende punkt i kap. 68.)
18. Sikre tilbud som lærer- og sykepleierutdanning i hele landet gjennom å styrke finansieringen til desentraliserte utdanningstilbud med geografisk spredning.
19. Belønne bedrifter som velger nettmøter framfor fly, men samtidig opprettholde og jobbe for å elektrifisere de nødvendige avgangene på kortbanenettet, styrke infrastrukturen i nord og samkjøre kollektivtilbudene.

36. BOLIGPOLITIKK

Grønn boligpolitikk handler om å sikre alle tilgang på en rimelig bolig det er godt å bo i, med lavt miljøavtrykk. De Grønne vil bruke arkitektur til å tilrettelegge for gode liv som bringer folk sammen, både for at vi kan bruke mindre plass og bo mer sosialt. Boligene våre skal gjøre det lettere å leve klima- og miljøvennlig. Å rive og bygge nytt fører til store klimautslipp. De Grønne ønsker derfor renovering og transformasjon av eksisterende bygg framfor riving av brukbare bygg.

Dagens boligpriser er altfor høye i de store byene. For mange unge er terskelen til boligmarkedet uoverstigelig. De Grønne vil gjenreise den sosiale boligpolitikken og legge til rette for at flest mulig kan eie sin egen bolig. Vi vil føre en politikk som gjøre det mulig for alle å leie eller eie en bolig med god bokvalitet til overkommelig pris.

De Grønne vil:

1. Jobbe for et forutsigbart utleiemarked med akseptabelt prisnivå for de som ikke ønsker eller har mulighet til å eie egen bolig ved å støtte utviklingen av ikke-kommersielle utleieselskaper eid av ideelle organisasjoner og det offentlige.
2. Bidra til at flere kan disponere egen bolig under gunstige vilkår ved å innføre en ikke-kommersiell tredje boligsektor i sjiktet mellom kommunale boliger og det åpne markedet og gi kommunene mulighet til å kreve at inntil 30% av leilighetene i nye boligprosjekter avsettes til tredje boligsektor.
3. Bekjempe boligspekulasjon og begrense prisveksten på boliger, blant annet gjennom gradvis å fjerne rentefradraget for boliglån og utrede økt beskatning på sekundærboliger. (Likelydende punkt i kap. 19.)
4. Styrke leietakernes rettigheter og jobbe for et mer profesjonalisert og rettferdig leiemarked.
5. Sikre tilstrekkelig utbygging av boliger som er tilrettelagt for personer med ned-satt funksjonsevne.
6. Gjøre det mulig for kommuner å stille flere klima- og miljøkrav til alle utbyggere gjennom plan- og bygningsloven.
7. Utvide ordningen med startlån og vurdere å gjøre vilkårene mer gunstige for å hjelpe førstegangsetablerere å komme inn på boligmarkedet.

8. Tilrettelegge bedre for byggefelleskap, boligbyggelag, minihus, økolandsbyer og andre alternative boformer med lavt økologisk fotavtrykk.
9. Støtte etablering av generasjonskollektiver og andre boformer som gjør det mulig for flere å bo og leve sammen, også ulike demografiske grupper.
10. Stille krav om grøntområder og levende fellesarealer i alle boligområder.
11. Videreføre og styrke samarbeidet mellom staten og aktuelle kommuner om områdeløft for å bedre miljø, boforhold og levekår i områder med levekårsutfordringer.
12. Fjerne det nasjonale taket for kommunal eiendomsskatt.
13. Øke støtten til "Housing First"-programmer, og utvide modellen til å benyttes i hele landet, for å sikre flest mulig hjemløse et sted å bo.
14. Kreve at 1/5 av nye byggeprosjekter i byer skal leies ut til selvkostpriser og heve dette til 1/4 i Oslo. Samt gi kommuner mulighet til å kreve at en bestemt prosentandel av nybygg skal selges til redusert pris og/eller med førsterett til førstegangskjøpere i nye utbyggingsprosjekter.

DEL 9

ARBEID OG

VELFERD

37. ARBEIDSLIV OG ARBEIDSVILKÅR

Arbeid er det viktigste virkemiddelet for å motvirke fattigdom og sosiale ulikheter, og har stor effekt på den enkeltes inkludering, mestring og helse. Flest mulig skal ha lønnet arbeid og trives i jobben sin. De Grønne vil verne om grunnleggende rettigheter i arbeidslivet, som fast ansettelse og innflytelse over egne arbeidsvilkår. Vi vil legge til rette for aktive arbeidslivsorganisasjoner, en sterk arbeidsmiljølov og et godt samarbeid mellom partene i arbeidslivet og staten.

Samarbeidet i arbeidslivet bygger på og skaper gjensidig tillit, og bidrar til at vi har produktive og innovative bedrifter som ivaretar sitt samfunnsansvar. Det er særlig viktig når norsk arbeidsliv skal omstille seg ut av oljealderen og ny teknologi gjør at mange arbeidsoppgaver bli utført på nye måter. Vi vil videreutvikle norsk kompetanse og styrke norsk arbeidsliv gjennom en rask og målrettet omstilling fra oljeavhengighet til et bærekraftig samfunn.

Arbeidsinnvandring er først og fremst et gode for Norge. De Grønne vil legge til rette for mer arbeidsinnvandring fra land utenfor EØS, med utgangspunkt i norske bedrifters behov for kompetanse og arbeidskraft. Samtidig anerkjenner vi at arbeidsinnvandring gir utfordringer i form av økt konkurranse på arbeidsmarkedet, særlig for unge arbeidstakere, og i form av sosial dumping. Dette krever systematisk innsats mot sosial dumping og arbeidslivskriminalitet, både på nasjonalt og europeisk nivå.

De Grønne vil:

1. Styrke arbeidsmiljølovens bestemmelser om fast ansettelse, også for ansatte i vikarbyrå.
2. Bekjempe ufrivillig deltid og øke andelen hele stillinger i helse- og omsorgssektoren i samarbeid med partene i arbeidslivet.
3. Utvide ordningen med bransjeavtaler og allmenngjøring av tariffavtaler til flere fagområder, blant annet ved å kreve dokumentasjon på tariffavtale ved fornying eller tildeling av offentlige løyver og kontrakter.
4. Øke innsatsen for å bekjempe arbeidslivskriminalitet ved å tilføre Arbeidstilsynet, NAV og Skatteetaten økte ressurser slik at de i større grad kan håndheve arbeidsmiljøloven.
5. Øke støtten til frivillige og ideelle organisasjoner som bistår ofre for sosial dumping, arbeidslivskriminalitet og tvangsarbeid.
6. Praktisere prinsippet om lik lønn for arbeid av lik verdi, herunder å forby ulønnede praktikantstillinger i det offentlige og utrede ulike tiltak for lønnsutjevning til fordel for kvinnedominerte yrker. (Likelydende punkt i kap. 57.)
7. Samarbeide med partene i arbeidslivet om å redusere normalarbeidstiden, med stor fleksibilitet for den enkelte arbeidsplass for hvordan arbeidstid og arbeidstidsreduksjon skal organiseres. (Likelydende punkt i kap. 1 og 18.)
8. Innføre en prøveordning med 6-timers arbeidstid innenfor offentlige virksomheter hvor arbeidsbelastningen er særlig stor, og/eller for arbeidstakere med småbarn.

9. Innføre en ekstra ferieuke for foreldre med barn opp til 12 år.
10. Opprette et forsøksprosjekt med ettårig frivillig sivilteneste som et tilbud til ungdommer over 15 år som er ferdige med grunnskolen.
11. Legge til rette for økt medeierskap på arbeidsplassen og økt etablering av medarbeidereide bedrifter.
12. Utrede de langsiktige konsekvensene av økende automatisering av vare- og tjenesteproduksjon, med vekt på tiltak som motvirker økt økonomisk ulikhet og sikrer statens skattegrunnlag. (Likelydende punkt i kap. 19.)
13. Stille krav til nye næringer innenfor delingsøkonomien, med mål om et organisert arbeidsliv på lik linje med det øvrige arbeidslivet i Norge.
14. Kreve åpenhet og innsyn i pengestrømmene til plattformsselskaper, for å motarbeide skatteunndragelser og svart arbeid.
15. Åpne for uføretrygding i mindre brøker enn 50 prosent.
16. Innføre forsøksordninger med å fjerne aktivitetskrav og -begrensninger for mottakere av dagpenger, arbeidsavklaringspenger og uføretrygd.
17. Støtte arbeidsgivere som iverksetter ekstraordinære tiltak for kompetanseheving i grønne fag og omskolering fra petroleumsfag.
18. Gjennomføre en grønn kompetansereform sammen med partene i arbeidslivet og opplæringsaktører, med et omstillingsfond for grønn videreutdanning, omskolering fra petroleumsfag og ekstraordinære tiltak i særlig utsatte bransjer.
19. Utrede vilkår for at personer med statsborgerskap i land utenfor EU skal kunne gis samme vilkår for midlertidig arbeidstillatelse som EU-borgere.
20. Arbeide for et enkelt og forutsigbart regelverk for arbeidsinnvandring, for å sikre raskere tilgang på kvalifisert arbeidskraft, også fra land utenfor EØS-området.
21. Sørg for at arbeidsinnvandrere til Norge får informasjon om rettigheter og plikter i arbeidslivet, og tilbud om gratis norskundervisning.
22. Gjennomføre en tillitsreform i offentlig sektor og fjerne New Public Management som styringsprinsipp, blant annet gjennom videreføring av trepartssamarbeidet som grunnlag for utvikling av offentlig sektor, begrense kommersialisering, konkurranseutsetting og oppsplitting av offentlige tjenester, redusere unødvendige kontroll- og målekrav og investere i utvikling av egne ansatte og ledere framfor innleide konsulenter.
23. Gi likestillings- og diskrimineringsnemnda myndighet til å fastsette oppreisning i saker innenfor arbeidslivet.

38. VELFERD OG SOSIAL RETTFERDIGHET

Et inkluderende samfunn krever aktiv fattigdomsbekjempelse og et sterkt sosialt sikkerhetsnett. Stadig flere barn vokser opp i fattigdom, mens de aller rikeste har økt sine formuer. Et samfunn med små forskjeller er grunnmuren for å bevare tillit mellom folk og vilje til å slutte opp om felles løsninger. Et samfunn med små forskjeller er også bedre rustet til å gjennomføre de endringene som klima- og naturkrisen krever av oss. De Grønne vil føre en målrettet politikk for et sosialt rettferdig samfunn, der vi bekjemper økende ulikhet, fattigdom og sosiale forskjeller.

Velferdsstatens ordninger skal bidra til økonomisk trygghet og en anstendig levestandard for barn, småbarnsforeldre, seniorer og alle som har begrensede muligheter til å delta i arbeidslivet. De ulike ordningene må samordnes godt og gjøres tilgjengelig for de som har rett på dem. De Grønne vil føre en omfordelende skattepolitikk og offensiv offentlig velferdspolitik som skaper trygghet i alle livets faser.

De Grønne vil sikre et fortsatt sterkt offentlig velferdstilbud til alle. Ideelle og kommersielle aktører kan på noen områder gi et større mangfold og være et positivt supplement, men det er viktig at offentlig velferdsmidler går til å styrke tjenestene og kommer brukerne til gode, ikke til kommersiell profitt.

Det bør bli enklere for mennesker å bruke ressursene sine til det beste for seg selv og andre samtidig som man mottar hjelp fra velferdsstaten. Vårt mål er at flest mulig skal ha mulighet til å leve gode liv, der de får være ressurser for andre mennesker og bidra i sine egne nettverk og til samfunnets utvikling med sine ferdigheter og egenskaper.

De Grønne vil:

1. At folk med lav eller gjennomsnittlig inntekt skal få redusert inntektsskatt i løpet av stortingsperioden, mens folk med høy inntekt skal betale mer. (Likelydende punkt i kap. 19.)
2. Bedre NAVs tilgjengelighet ovenfor brukerne gjennom utvidede telefon- og åpningstider, og opprettholdelse av antall NAV-kontorer.
3. Styrke saksbehandlingskapasiteten i NAV, sørge for etterutdanning og økt bemanning for å sikre en forsvarlig og effektiv behandling.
4. Utvide prosjektene med klart språk til hele NAV, slik at vedtak og annen kommunikasjon med brukere blir formidlet på en måte som er forståelig.
5. Styrke velferdsrettighetene til selvstendig næringsdrivende ved å gjennomgå ordningene for sykepenger, dagpenger og pensjon.
6. Verne om universelle velferdstjenester som barnetrygd.
7. Endre dagpengeordningen til også å omfatte nyutdannede og personer som har mindre deltidsstillinger.
8. Utrede ordninger for borgerlønn tilpasset norsk kontekst og gjennomføre pilotforsk for å samle erfaringer om virkning og innretning.

9. Fastsette en nasjonal minstenorm for sosialstøtte som skal fungere som en garantert minsteinntekt og ikke forutsette salg av eiendeler og lignende.
10. Åpne opp for at foreldrepermisjonen kan tas ut av flere enn de to juridiske foreldrene. (Likelydende punkt i kap. 57.)
11. Gi far og medmor selvstendig opptjeningsrett til foreldrepenger. (Likelydende punkt i kap. 57.)
12. Gå gjennom forholdene for selvstendig næringsdrivende og andre som ikke er i et fast ansettelsesforhold, med sikte på å gjøre det enklere å kombinere barn og familieliv med å drive egen virksomhet.
13. Tredoble engangstønaden ved fødsel og adopsjon.
14. Øke satsene for sosialhjelp til et nivå man kan leve av, for eksempel beregnet ut fra SIFOs standardbudsjett.
15. Innføre en ordning der ventetid for behandling blir trukket fra perioden med arbeidsavklaringspenger.
16. Forlenge maksperioden for arbeidsavklaringspenger slik at den muliggjør reell avklaring.
17. Bedre tilgang til sosiale rettigheter gjennom å forenkle prosessen for registreringsbevis for EØS-borgere.
18. Styrke de alternative utdanningsløpene og jobbtiltak for å sikre et mer inkluderende arbeidsliv.
19. Følge opp Rettshjelpsutvalgets utredning og styrke ordningen med fri rettshjelp, blant annet ved å heve inntektsgrensen og inkludere flere sakstyper i ordningen. (Likelydende punkt i kap. 65)

39. SENIORPOLITIKK

Dagens eldre lever lengre og er friskere enn før. Stadig større andel av befolkningen er over pensjonsalder. Denne økningen av eldre innbyggere vil kreve mye av velferdsstaten. Samtidig representerer den nye typen pensjonister i stor grad en seniorkraft som må tas i bruk for å bidra til et velfungerende samfunn for alle generasjoner.

De Grønne vil:

1. Gå i dialog med partene i arbeidslivet om vilkår for en mer fleksibel pensjonsalder som innebærer at flere gis mulighet til å jobbe lenger enn dagens grense for ordinært stillingsvern.
2. I samarbeid med partene i arbeidslivet vurdere å sikre retten til redusert arbeidstid for alle personer over 62 år.
3. Legge til rette for og støtte etablering av seniorkollektiver med stor grad av fellesområder og delepolicy.

4. Tilrettelegge for mangfoldige boformer for gjensidig hjelp og glede, for eksempel mellom barnefamilier og eldre, og teste ut ordninger der studenter får bo gratis i tilknytning til sykehjem dersom de bidrar som supplement i arbeidet med å skape trivsel for de eldre.
5. Legge til rette for etablering av flere frivilligsentraler og andre former for møteplasser mellom generasjoner, som nærlokalisering av barnehage, skoler og institusjoner for eldre.
6. Videreutvikle og ta i bruk velferdsteknologi som gir tryggere hverdag for eldre.
7. Legge til rette for individuelle omsorgstilbud der brukerne i større grad kan påvirke sin egen hverdag.
8. Sikre aktiv bruk av elderråd lokalt og nasjonalt.
9. Støtte en gjennomgang av pensjonistenes økonomiske kår i lys av de siste årenes utvikling mot økende ulikhet og svakere lønnsutvikling for store grupper. Endringer i pensjonspolitikken må skje i samarbeid med partene i arbeidslivet og bli grundig utredet i et generasjonsperspektiv for å redusere ulikhet og sikre økonomisk bærekraft.

DEL 10

OPPVEKST OG

UTDANNING

40. EN GOD START PÅ LIVET

Barndommen har egenverdi. Den legger samtidig grunnlaget for hvordan livet skal utvikle seg gjennom ungdom og voksenliv. Alle barn har rett til en god start i livet. Tidlig innsats og ressurser for å få til dette er viktig både for det enkelte menneske og samfunnet som helhet. De fleste barn og unge lever gode liv i trygge familier, men noen vokser opp i mer utsatte situasjoner. Det er en samfunnsoppgave å støtte disse til en tryggere oppvekst.

Tiden som ungdom og ung voksen kan være en sårbar fase i livet for mange. De Grønne vil ha et samfunn med mindre press og stress, der mangfold og likeverd er grunnlaget for det sosiale livet. Våre unge skal ha mulighet til å bli trygge og selvstendige mennesker med kompetanse til å utvikle seg, delta, påvirke og skape.

De Grønne vil:

1. Sikre alle barn og foreldre en god start på familielivet, gjennom god svangerskaps-, fødsels- og barselomsorg og god oppfølging ved adopsjon eller fosterhjemsplassing.
2. Gi helhetlige hjelpetiltak til foreldrene under svangerskapet, spesielt dersom det er mistanke om omsorgssvikt under eller etter svangerskap.
3. Øke ressursene til helsestasjonene for å kunne gi en tettere oppfølging av barn og foreldre som trenger det og innføre foreldreveiledning til førstegangsførelse som venter barn.
4. Gi far og medmor selvstendig opptjeningsrett til foreldrepenger. (Likelydende punkt i kap. 38.)
5. Åpne opp for at foreldrepermisjonen kan tas ut av flere enn de to juridiske foreldrene. (Likelydende punkt i kap. 38.)
6. De Grønne går inn for å sikre far/partner eller annen omsorgsperson to ukers lønnet omsorgspermisjon i forbindelse med fødsel.
7. De Grønne ønsker at det skal være mulig for foreldre å velge ulik dekningsgrad, altså at en forelder kan ha 80 prosent og en annen 100 prosent lønnet permisjon.
8. Ta hensyn til at familiers situasjon er ulik og at alle barn skal ha muligheten til trygg tilknytning til begge foreldrene. Derfor vil MDG bevare dagens mødre- og fedrekvote på 15 uker, øke antallet fleksible uker i foreldrepermisjonen fra 16 til minimum 20 uker, og innføre flere muligheter til unntak, slik at en kan få overført permisjonsuker mellom foreldrene etter gitte kriterier.
9. Kjempe mot barnefattigdom gjennom bedre tilgang på fritidstilbud og gratis barnehage for lavinntektsfamilier, samt økte barnetillegg for uføre og enslige forsørgere.
10. Sikre alle barn mulighet til barnehageplass i nærmiljøet.
11. At barn og unge skal ha rett til medbestemmelse etter evne i alle sammenhenger og på alle nivåer som angår dem.

12. Styrke kompetansen i helsevesen, barnehage og skole for tidlig å avdekke vold, mobbing og overgrep mot barn.
13. Gjennomføre tiltak som gjør barns hverdag minst mulig påvirket av forurensning og giftstoffer.
14. Lovfeste krav til kompetanse for ansatte og ledere i barneverntjenester og på barneverninstitusjoner.
15. Innføre en veiledende bemanningsnorm i den kommunale barneverntjenesten.
16. Øke rekrutteringen av fosterhjem generelt, og rekruttere flere beredskapshjem og fosterhjem som tar imot søsken for å sikre at søsken kan plasseres i samme fosterhjem dersom de ønsker det selv.
17. Øke det kulturelle og språklige mangfoldet blant fosterfamilier, beredskapshjem og ansatte i barnevernet.
18. Styrke rettssikkerheten for barn i fosterhjem og fosterforeldre, og utrede hvordan det kan ivaretas. Fosterforeldre må sikres forutsigbare lovhjemlede rammevilkår.
19. Tilrettelegge for flere lokale lavterskeltilbud for familier i sårbare situasjoner, blant annet i samarbeid med helsesykepleiere og barnehager.
20. Styrke familievernet og meglingstilbudet til familier som trenger det, og bedre den skjeve kjønnsbalansen ved rekruttering av flere mannlige familieterapeuter og barnevernpedagoger.
21. Sikre at barn med funksjonsvariasjoner eller sykdom får oppfylt sine lovfestede rettigheter til opplæring, helsehjelp, fritidsaktiviteter, familiesamvær, omsorg og samfunnsdeltakelse, på lik linje med andre barn.
22. Styrke forbudet i § Barnelovens 43 mot at en forelder saboterer barnas samvær med den andre forelder etter samlivsbrudd, og styrke hjemmelen for effektive sanksjoner mot samværsabotasje i Barnelovens § 65.
23. Styrke tilbud om møteplasser og språkopplæring til foresatte og barn som ikke bruker barnehage, som for eksempel Åpen barnehage.
24. Videreføre kontantstøtten for barn mellom 1 og 2 år.
25. Styrke skolehelsetjenesten.
26. Åpne opp for at barn med flere enn to omsorgspersoner, også kan ha flere enn to juridiske foreldre.
27. Sikre barns rett til samvær og omsorg med begge foreldre, også etter samlivsbrudd. Likestille foreldrene i Barneloven og forvaltningen av denne ved å sikre begge foreldre reelt likeverdig foreldreskap, også etter samlivsbrudd.

41. BARNEHAGE

Gode barnehager er blant de viktigste arenaene for sosialisering, integrering og inkludering. De ansatte i barnehagene er svært viktige voksenpersoner i starten av barnas liv. De Grønne vil legge til rette for at de ansatte har god og riktig kompetanse og at det er nok ansatte til at barn og foreldre opplever barnehagen som et trygt sted der alle blir sett og fulgt opp. De Grønne har tillit til fagfolk, og vil legge til rette for at de ansatte i større grad får bruke sin fagkunnskap og kjennskap til hvert enkelt barn til å legge opp arbeidet, i stedet for standardiserte opplegg. Naturen i og rundt barnehagen skal brukes til lek og utforskning. Utearealene skal i størst mulig grad utformes med hensyn til barn med ulik funksjonsevne.

Private barnehager er et viktig supplement til de offentlige barnehagene. De Grønne vil gjennom krav og tilsyn sikre at den offentlige støtten går til tjenestene og kommer brukerne til gode, fremfor å gå til kommersiell profitt. Slik styrker vi barnehagen som et trygt og utviklende hverdagstilbud for barna med gode arbeidsvilkår for de ansatte.

De Grønne vil:

1. Sørge for nok barnehageplasser i nærmiljøet til dem som ønsker det, med flere opptak etter at barnet har fylt ett år.
2. Arbeide for en større bredde i kulturell og språklig bakgrunn blant de ansatte.
3. Styrke rekrutteringen av menn til barnehagen med mål om 25 prosent flere mannlige barnehagelærere innen 2030.
4. Gi barnehagepersonalet mer tid til individuell oppfølging av barna ved å redusere krav til unødvendig rapportering og dokumentasjon.
5. Gi alle nyutdannede barnehagelærere rett til kvalifisert veiledning de to første årene i jobb.
6. Arbeide for at barnehagelærerne får systematisk etter- og videreutdanning.
7. Sikre at bemanningsnormen gjelder for hele åpningstiden.
8. La barnehagen være en integrert og aktiv del av lokalsamfunnet gjennom å styrke samarbeidet med andre offentlige institusjoner og frivillige aktører.
9. Bygge barnehager med tilgang til varierte utearealer som bidrar til fri lek, kultur- og naturopplevelser.
10. Forby materialer med miljøgifter på lekeplasser og i leker, og bidra til trygge og miljøvennlige alternativer.
11. Innføre statlig finansierte daglige og fullverdige måltider basert på mer økologisk, plantebasert, lokalprodusert og sunn mat og gi støtte til egenproduksjon.
12. Gi barn på asylmottak rett til plass i ordinær barnehage. (Likelydende punkt i kap. [60.](#))
13. Gi kommunene adgang til å stille samme krav til private og offentlige barnehager.

14. Kreve dokumentasjon for at alle økonomiske tilskudd til private barnehager kommer barna til gode ved å lovfeste krav til bruk av slike tilskudd.
15. Tilrettelegge for økt bruk av deltidstilbud i barnehagene.
16. Gjøre barnas tid i barnehagen fri for bruk av skjermer.

42. GRUNNSKOLE

Skolen skal utvikle grunnleggende holdninger, verdier og kompetanse som enkeltmennesket og samfunnet trenger og har glede av. En god skole tar vare på barnas nysgjerrighet og læringslyst gjennom variasjon i pedagogiske virkemidler og ved å se hvert enkelt barns forutsetninger og behov. De Grønne vil redusere omfanget av testing og målstyring, sikre lærerne faglig handlingsrom og mest mulig tid til elevene.

Et godt, inkluderende læringsmiljø er både viktig i seg selv og som forutsetning for læring og utvikling. Dyktige og motiverte lærere er avgjørende for elevenes læringsutbytte. De Grønne vil sørge for at vi har nok lærere, med god tilgang på etter- og videreutdanning, og at lærerne støttes av en ledelse, lærerteam og andre fagfolk som kan følge opp sosial- og helsefaglige spørsmål.

En god skole er en av de viktigste arenaene for barns læring og mestring, men den er ikke den eneste. I historisk sammenheng tilbringer barn mer tid på skolen enn noensinne. Fri lek, tid med familien og aktiviteter utenfor skolen er også viktig for barns utvikling og dannelse. De Grønne vil verne om barns tid utenfor skolen, og går derfor mot utvidelser av skoledagen.

De Grønne vil:

1. Styrke skolens arbeid med bevissthet rundt etikk, demokrati og menneskeverd og respekt for naturen og miljøet slik dette er definert i verdigrunnet for læreplanverket.
2. Tilrettelegge for praktiske arbeidsmåter i alle fag ved å legge til praktiske ferdigheter som en sjettede grunnleggende ferdighet.
3. Ta et krafttak mot mobbing, trusler og vold mot både lærere og elever.
4. Øke elevmedbestemmelse og elevrådenes involvering i planlegging og gjennomføring av skolehverdagen.
5. Gi lærerne mer tid til kjerneoppgavene sine ved å redusere krav til rapportering, dokumentasjon og testing.
6. Stille krav om at alle kommuner som ikke har full lærerdekning utarbeider handlingsplaner for hvordan de skal sikre at elevene får undervisere med godkjent lærerutdanning.
7. Øke innsatsen for økt mangfold i kjønn og språklig og kulturell bakgrunn i lærerrekutteringen.

8. Videreføre tilbudet om videreutdanning for lærere og intensivere innsatsen for å sikre at tilbudet gir reell kompetanseheving for alle lærere i alle fag.
9. Gi alle nyutdannede lærere i grunnskolen rett til kvalifisert veiledning de to første årene av sin første lærerjobb, der det stilles forpliktende krav til kompetanse hos veilederne.
10. Styrke de praktiske-estetiske fagene i lærerutdanningen.
11. Øke grunnbevilgningen til lærerutdanningene, slik at det ekstra året som er lagt på grunnskolelærere blir fullfinansiert.
12. Beholde, men ikke øke, adgangen til å etablere ikke-kommersielle private skoler med pedagogisk, faglig eller religiøs profil.
13. Sikre foresattes mulighet til å gi barna sine hjemmeundervisning under offentlig tilsyn ved å si nei til å erstatte dagens opplæringsplikt med skoleplikt.
14. Gå mot forslag om obligatorisk heldagsskole.
15. Støtte prøveprosjekter i ungdomsskolen med skolestart senere på dagen.
16. At skolen fra første til fjerde trinn i hovedsak skal være leksefri.
17. Begrense bruken av karakterer i grunnskolen og ikke innføre karakterer i barneskolen.
18. Evaluere effekten av digitale læremidler i skolen.
19. Fjerne karakterer i orden og oppførsel i ungdomsskolen.
20. Gjennomføre forsøk med alternativer til dagens eksamen i grunnskolen, med mål om en sluttvurdering som bedre representerer kompetansen som er oppnådd og tilrettelegger for varierte arbeidsmåter.
21. Vurdere en minstenorm for fagpersonale i PP-tjenesten på kommunenivå.
22. Utrede samarbeidsmodeller for høyere utdanningsinstitusjoner og grunnskoler, med mål om at forskere på relevante fagfelt kan drive direkte kommunikasjon til elever i samarbeid med skolenes egne pedagoger.
23. Innføre praktiske, estetiske og IKT-rettede valgfag fra femte trinn.
24. Styrke elevenes erfaringslæring gjennom relevant innhold i praktiske fag og arbeidsmåter, som reparasjon og vedlikehold, og tilgang på gode læringsarenaer, ressurser og lærerkompetanse.
25. Øke finansiering og utbygging av universelt utformet nærscole slik at alle elever kan gå på skole i sitt nærmiljø.
26. Sikre nasjonale rammer for innhold og kompetanse i skolefritidsordningen.
27. Jobbe for økt daglig fysisk aktivitet for elevene i grunnskolen.
28. Gi støtte til skoler som vil opprette skolehager.

29. Gi mat- og helsefaget et kraftig løft i form av økte budsjetter til råvarer og egenproduksjon av mat på skolene, samt ressurser til å ansette kompetente lærere i faget.
30. Styrke retten til særskilt opplæring for minoritetsspråklige elever.
31. Stille krav om at bruken av skolebibliotek skal defineres i skolens planverk, med rutiner for samarbeid mellom skolebibliotek og lærere.
32. Gi eleven rett til en spisepause innendørs i 30 minutter.
33. At det på første trinn på barneskolen skal prioriteres læringsglede og fri lek fremfor fagspesifikke kompetansemål.
34. Innføre nasjonale retningslinjer for regulering av bruk av digitale verktøy i skolen.

43. VIDEREGÅENDE OPPLÆRING

De Grønne vil utvikle en videregående skole som fremmer læringslyst og mestring, med ulike tilbud som sikrer at flest mulig er rustet for en jobb eller videre utdanning. Unge skal få et godt grunnlag både for å ta fagbrev og å begynne på høyere utdanning.

Ungdom tar viktige og vanskelige valg når de velger hvilken vei de skal gå etter endt grunnskole. Samfunnet må legge til rette for at alle får god informasjon om hvilke muligheter de har og hjelp til å finne den utdanningen som passer den enkelte best. Gode lærere er viktige for en god skole. Lærere med god fagkompetanse ivaretar læringslyst og gjør skolehverdagen meningsfull for elevene.

Vi trenger flere dyktige fagarbeidere. De Grønne vil føre en politikk for fag- og yrkesopplæringen som sørger for at vi har god rekruttering til de avgjørende oppgavene for framtida. Omfanget og innholdet i opplæringstilbudet må tilpasses elevenes og de enkelte næringenes behov. Ikke minst må yrkeskompetansen utvikles i takt med næringslivets økende bidrag til bærekraftig utvikling.

Frafallet i videregående skole er for høyt. De Grønne vil satse på god rådgivning og flere muligheter til å gjennomføre og fullføre videregående opplæring.

De Grønne vil:

1. Bevare fylkeskommunenes mulighet til å tilpasse inntaksordninger i videregående opplæring etter lokale forhold og elevenes valg.
2. Innføre klima- og miljøfag som valgfag på skoler i hele landet og fortsette utvikling av et klima- og miljøprogram.
3. Styrke rådgivningstjenesten og øremerke ressurser til styrking av skolehelsetjenesten.
4. Utrede muligheten for felles PP-tjeneste for kommune og fylkeskommune.
5. Støtte prøveprosjekter med skolestart senere på dagen i videregående.

6. Styrke retten til medvirkning i egen skolehverdag for elever med nedsatt funksjonsevne.
7. Gjennomføre forsøk med alternativer til dagens eksamen, med mål om å yrkestilpasse fellesfagene i videregående opplæring ytterligere og sikre en sluttvurdering som bedre representerer elevenes kompetanse.
8. Tilrettelegge for ordninger hvor læretiden i bedrift kan fordeles over hele opplæringstiden.
9. Innføre lovfestet rett til læreplass, fjerne arbeidsgiveravgiften for lærlinger og stille strengere krav i offentlige anbud og offentlige institusjoner om bruk av lærlinger og fagarbeidere.
10. Tilby mer spesialisering på VG1 og stimulere fylkeskommuner til å samarbeide om opplæringstilbud på spesialiserte og små fagområder.
11. Gi alle lærere rett og plikt til jevnlig faglig relevant etterutdanning, og pålegge skolene å tilrettelegge for dette.
12. Gi nyutdannede lærere rett til kvalifisert veiledning de to første årene i sin første lærerjobb.
13. Styrke tilbud om praktisk læring som kan hjelpe ungdom til videre utdanning eller arbeid gjennom en større satsing på produksjonsskoler.
14. Styrke samarbeid mellom fylkeskommuner og næringsliv for å sørge for mer relevant praksis i løpet av yrkesopplæringen.
15. Gjøre det enklere å ta omvalg i videregående opplæring og å ta fag- og yrkesopplæring senere i livet.
16. Stille kompetanse- og kvalitetskrav til instruktører og oppfølgingen av læreplanen for fagopplæring i bedrift.
17. Innføre differensierte lærlingtilskudd for å øke mulighetene til læreplass for elever med lav teoretisk kompetanse.
18. Sikre finansiering til videregående skoler og folkehøgskoler innen økologiske eller andre bærekraftige fagområder.
19. Gi fullt utstyrsstipend til elever på linjer der det er behov for særskilt utstyr for å gjennomføre utdanningen.
20. Sikre bedre mulighet for individuell vurdering i regelverket om fraværsgrensa.
21. Fjerne karakterer i orden og oppførsel i videregående skole og bruke erfaringene fra UDIR sitt prøveprosjekt med fjerning av karakteren til å erstatte dagens ordning.
22. Tilrettelegge for at skoler med begrenset elevgrunnlag i spredtbebygde områder tildeles sjeldne linjer, og bruke lokale kultur-, næringslivs- og naturgitte forutsetninger for å gi et unikt tilbud som kan tiltrekke elever utover sitt nærrområde.
23. Heve borteboerstipendet for videregående elever.

44. HØYERE UTDANNING OG STUDENTER

Alle skal ha tilgang til utdanning av høy kvalitet, både ved universiteter, høyskoler og fagskoler. Utdanning er helt avgjørende for samfunnsutviklingen. Høy kompetanse er nødvendig for å ta Norge gjennom omstillingen til et bærekraftig samfunn. Spisset formalkompetanse og allmennkompetanse gjør også enkeltmennesker i stand til å løse nye oppgaver i et arbeidsliv i endring. Verdien av dette kan ikke måles bare i penger.

Den teknologiske utviklingen og det grønne skiftet øker behovet for etter- og videreutdanning. De Grønne vil sikre alle tilgang på relevant og fleksibel kompetanseheving gjennom hele yrkeskarrieren.

De Grønne anerkjenner at studenter er en utsatt gruppe i samfunnet som ofte lever uforutsigbare liv med lite penger, høyt prestasjonspress, begrensa sosiale nettverk og færre rettigheter til for eksempel dagpenger ved arbeidsledighet. Studenters utsatte posisjon er blant grunnene til at studenter ofte har dårligere psykisk helse. De Grønne vil satse på å styrke studentenes situasjon gjennom styrking av studentøkonomien, bedret tilgang på studentboliger og tilrettelegging for en mykere overgang til arbeidslivet.

De Grønne vil:

1. Sikre lik tilgang på utdanning og gå mot innføring av skolepenger, også for internasjonale studenter.
2. Sikre at alle studenter har gratis tilgang til nødvendige læremidler gjennom biblioteks- og/eller låneordninger, og i større grad ta i bruk digitale læremidler og læremidler med fri lisens.
3. Heve studiestøtten til 1,5 G i året og fordele den over 12 måneder.
4. Gi studenter med barn rett til 12 måneders studiestøtte.
5. Sikre at minst 40 prosent av studielånet omgjøres til stipend ved oppnådde studiepoeng.
6. Bygge minst 3000 studentboliger i året inntil en nasjonal dekningsgrad på 20 prosent er nådd, og satse på rehabilitering av eksisterende studentboliger. Ved tildeling av midler til studentboligbygging og -rehabilitering, skal klima- og miljøkrav vektlegges.
7. Endre finansieringsmodellen for hele universitets- og høyskolesektoren med høyere grunnfinansiering, der finansiering avhenger mindre av gradsproduksjon og tellekantsystemet for forskningsproduksjon.
8. Lovfeste studenters rett til et godt læringsmiljø og universelt utformede utdanningsinstitusjoner.
9. Gjøre det lettere å beholde rett til dagpenger og NAV-stønning under videreutdanning, kursing og fullføring av doktorgrad, og endre dagpengeordningen til også å omfatte nyutdannede og personer som har mindre deltidsstillinger.
10. At mer av finansieringen kommer i form av langsiktig grunnfinansiering og rammetilskudd, og mindre i form av konkurransebaserte tildelinger som krever søking og rapportering.

11. Gjennomføre et løft for studenters psykiske helse, gjennom blant annet flere møteplasser for å motvirke ensomhet og økte statlige tilskudd til studentsamskipnadenes helsetjenester.
12. Gjøre det enklere for ansatte ved profesjonsutdanningene å kombinere undervisningsstillinger med arbeid i relevant bransje.
13. Stanse utviklingen der det blir stadig flere studenter uten en tilsvarende økning i antall vitenskapelig ansatte ved universiteter og høyskoler.
14. Forsterke internasjonaliseringen av norske universiteter og høyskoler gjennom å gjeninnføre kvoteordningen, forenkle visumreglene, halvere avgiften for visum og gjøre Students at Risk til en permanent ordning.
15. Gi gratis norskkurs til alle internasjonale studenter og forlenge perioden internasjonale studenter kan få opphold for å søke arbeid.
16. Jobbe for at alle studenter skal ha mulighet til praksis i arbeidslivet.
17. Sikre at høyere utdanning er universelt utformet, og at tjenester og infrastruktur er lagt til rette for at alle skal kunne delta. (Likelydende punkt i kap. 5Z.)
18. Utvide ordningen "Y-veien" slik at flere elever med fullført fagbrev har rett til høyere utdanning ved relevante linjer.
19. Trappe opp antallet studieplasser ved fagskolene og ivareta fagskolenes egenart som arbeidslivsnær utdanning med praktisk tilnærming til læring, som også kan tilby lengre utdanninger og livslang læring.
20. Fremme digital kompetanse som del av allmenndannelsen gjennom hele utdanningsløpet.
21. Øke satsningen på kvalitetsprogrammene i Diku og opprette flere Sentre for fremragende utdanning for å øke prestisjen i god undervisning.
22. Sikre utdanningstilbud innen undervisning og helsefag i hele landet gjennom å styrke finansieringen til desentraliserte utdanningstilbud.
23. Opprettholde undervisning på campus Nesna og Sandnessjøen.
24. Utrede en reform av dagens opptakssystem for å gi flere veier inn til høyere utdanning.
25. Supplere universitets- og høyskolesektorens samfunnsoppdrag med mål om livslang læring, og bedre rammevilkårene for dette gjennom studiefinansiering, studiestøtte og digitale studieløp.
26. Legge til rette for at folkehøgskolene kan utvikle tilbudet innenfor forutsigbare rammer.
27. Sikre økt bruk av utdanning som arbeidstiltak slik at en høyere andel av funksjonshemmede begynner og fullfører høyere utdanning. Den nedre aldersgrensen på 22 år og varighetsbestemmelsen på maks tre år for å få innvilget utdanning som arbeidstiltak må fjernes. Dette gir flere mulighet til å fullføre lengre utdanningsløp, samt rom for avbrekk i studieperioden og deltidsstudier.

28. Fjerne forbudet mot ulønnet og frivillig arbeid for studenter som mottar lånekassens stipend for manglende arbeid ved siden av studiet på grunn av nedsatt funksjonsevne.

DEL 11

HELSE OG

OMSORG

45. FOLKEHELSE

God, grønn helsepolitikk er å forebygge sykdom og gi god helsehjelp når det er nødvendig. Samtidig anerkjenner vi at gode liv ikke bare handler om fravær av sykdom, men om en mer helhetlig livskvalitet. For de aller fleste av oss er god helse en forutsetning for livskvalitet. Vi har et stort ansvar for å sikre menneskers rett til god helse også i andre land i tråd med FN's bærekraftsmål.

Den viktigste helsepolitikken er å bygge et samfunn som gjør at færrest mulig opplever sykdom og lidelser. For å bevare en god fysisk helse, trenger vi blant annet et godt kosthold og jevnlig og tilpasset fysisk aktivitet. Hva vi trenger for å bevare en god psykisk helse, kan variere fra person til person, men det vil for de fleste innebære et sosialt nettverk, lavt stressnivå og selvrealisering. Alt for mange lever liv med et uønsket høyt tempo og forventninger de ikke klarer å møte. En god del av dette kan politikere bidra til å motvirke gjennom tilrettelegging og såkalt "dulting".

Opphold i og kontakt med natur og grøntområder har helsefremmende effekter. I tillegg finner forskningen stadig flere koblinger mellom menneskers helse og miljøet rundt oss. Verdens helseorganisasjon (WHO) viser til at luftforurensning allerede fører til like mye skade globalt som tobakksrøyking. I tillegg til kvaliteten på lufta vi puster inn, er også vannet vi drikker og havet og jorda vi får maten vår fra truet av menneskelig aktivitet. Den største trusselen mot lange og gode liv i framtida er natur- og klimakrisa. God miljøpolitikk er også god helsepolitikk.

De Grønne vil:

1. Styrke helseberedskapen ved å utvide beredskapsfunksjonen hos Folkehelseinstituttet, styrke Helsedirektoratets koordinerende rolle, bygge opp et beredskapslager og styrke kommunene og spesialisthelsetjenestens intensivkapasitet.
2. Lage en nasjonal plan for livslang fysisk aktivitet i lokalmiljøet.
3. Støtte arbeid for flere egenorganiserte og uorganiserte aktiviteter i barn og unges fritid.
4. Stimulere til sunt og miljøvennlig kosthold i tråd med helsemyndighetenes anbefalinger gjennom tilbudet i offentlige kantiner, institusjoner og tjenestesteder, blant annet flere hel-vegetariske dager.
5. Gjøre det enkelt og lønnsomt å velge sunne og miljøvennlige produkter gjennom å utvide og forbedre nøkkelhullsmerkingen.
6. Innføre et differensiert system for merverdiavgift, der momsen fjernes på frukt og grønt og økes på sukkerholdige varer og kjøtt.
7. Gradvis innføre bærekraftig og sunn skolemat i den norske grunnskolen.
8. Sørge for at alle mennesker som er i det offentliges omsorg, enten på sykehjem, sykehus eller andre institusjoner, har tilgang på bærekraftig og sunn mat.
9. Sammen med partene i arbeidslivet legge til rette for mindre stress i hverdagen ved å redusere normalarbeidstiden og styrke rettighetene til fleksibel arbeidstid, pensjon og ferieuttak.

10. Styrke overvåkning, kontroll og opprydding av miljøgifter, forurensning og andre utslipp.
11. Sørge for ren luft i norske byer og lokalsamfunn. De Grønne vil blant annet satse på kollektivtransport, sykkel og gange, stimulere til utskiftning til rentbrennende vedovner samt gi lokalpolitikere bedre muligheter til å innføre miljødifferensiering i biltrafikken. (Likelydende punkt i kap. 4.)
12. Gi flere barn mulighet til å sykle og gå til skolen eller skolebussen ved å gjennomføre en nasjonal plan for trygge skoleveier, og innføre flere hjertesoner rundt skoler og barnehager.
13. Sette av midler til et voksendvaksinasjonsprogram, med invitasjon til oppfriskningsvaksiner for voksne.
14. Ytterligere redusere antibiotikabruken i norsk matproduksjon.
15. Raskt få på plass en ny nasjonal strategi mot antibiotikaresistens med mål om større reduksjoner i unødvendig bruk.
16. Informere befolkningen om konsekvensene av økt antibiotikaresistens og ta en lederrolle internasjonalt i arbeidet mot antibiotikaresistens, blant annet gjennom å forske på og dele norske tiltak.
17. Sørge for at alt folkehelsearbeid i det offentlige regi er tilpasset mangfoldet i befolkningen gjennom blant annet flerkulturell kompetanse, informasjon på flere språk og kunnskap om kjønns- og seksualitetsmangfold.
18. Arbeide for en forpliktende internasjonal avtale som raskest mulig fører til at antibiotikabruken reduseres til et medisinsk riktig nivå i alle land.
19. Jobbe for å løse markedssvikten i legemiddelindustrien som hindrer forskning på viktige sykdommer og gjør at verdens befolkning ikke får tilgang til livsviktige medisiner.
20. Styrke forskningen på kvinnehelse.
21. Bestille en offentlig utredning om menns helse.
22. Aktivt arbeide mot kroppspress i skolen og generelt i samfunnet og øke støtten til ideelle organisasjoner som jobber mot kroppspress blant barn, unge og voksne, f. eks Spiseforstyrrelsesforeningen.
23. Forby markedsføring av kosmetisk kirurgi.
24. Forby markedsføring av slankemidler.
25. Forby klesdukker med medisinsk uforsvarlige kroppsporsjoner.
26. Innhente mer kunnskap om barn og unges sårbarhet for reklamepåvirkning.
27. Jobbe for at en høyere andel av tilgjengelige covid-19-vaksinedoser fordeles til lav- og mellominntektsland gjennom de globale vaksinesamarbeidene, slik at landene får tilgang til vaksiner av like høy kvalitet og til samme tid som høyinntektsland.

46. NÆRE HELSETJENESTER

Kommunehelsetjenesten er grunnmuren i helsetilbudet. Fastlegene, legevakt, skolehelsetjenesten og pleie- og omsorgstjenesten er de viktigste støttespillerne i arbeidet med å forebygge sykdom og å følge opp pasientene når ulykker eller sykdom inntreffer.

Fastlegene har en nøkkelposisjon i både behandling av pasienter og som portvakt inn til de høyspesialiserte tjenestene på sykehusene. De er også hjørnesteinen i legevakt, som sikrer befolkningen tilgang til akutt helsehjelp hele døgnet der de bor. Fastlegetjenesten er under sterkt press. Det er avgjørende å sette i verk tiltak for å sikre innbyggerne et trygt og godt fastlegetilbud også i framtida.

Organiseringen av helsevesenet er viktig for innbyggernes opplevelse av tilbudet. Todelingen av helsevesenet, med en kommunehelsetjeneste og en spesialisthelsetjeneste, medfører utfordringer som kan gjøre det vanskelig å yte helhetlige helsetjenester. Samhandlingsreformen har ikke løst alle samarbeidsutfordringene mellom kommune- og spesialisthelsetjenester. Det er nødvendig å bedre samarbeidet mellom de ulike aktørene til beste for pasientene. De Grønne vil utrede, forsøksvis innen noen avgrensede områder, en helhetlig helsetjeneste uten nivådeling.

De Grønne vil:

1. Styrke fastlegeordningen gjennom økt rekruttering, for eksempel ved å gjøre prosjektet ALIS Vest (allmennleger i spesialisering) til en nasjonal ordning.
2. Gjøre det lettere å etablere seg som fastlege og redusere insentivene til lange pasientlister ved å styrke grunntilskuddet til nye fastlegehjemler og gjøre det slik at basistilskuddet øker mindre etter et visst antall pasienter.
3. Legge til rette for større andel av fastlegene blir ansatt i kommunene.
4. Fremme en god og lokalt tilpasset legevaktordning i kommunene.
5. Øke antallet leger i spesialisering (LIS1) med to hundre årlig i stortingsperioden for å dekke behovet for spesialister i både sykehusene og primærhelsetjenesten.
6. Sikre gode og trygge tilbud gjennom graviditet, fødsel og barseltid bl.a. gjennom å sikre god nok jordmordekning over hele landet. (Likelydende punkt i kap. 58.)
7. Evaluere samhandlingsreformen og utrede muligheten for ett nivå i helsetjenesten innenfor avgrensede områder for å unngå at mennesker blir kasteballer mellom dagens ulike nivåer.
8. Øke mulighetene for desentralisert utdanning av helsepersonell.
9. Innføre gratis fastlege frem til fylte 18 år.
10. Sikre tilgang til nødvendige helsetjenester og medisiner til papirløse medmennesker.
11. Gjennomføre et nasjonalt løft for tidlig innsats gjennom helsestasjoner og skolehelsetjenesten med øremerkede midler og bemanningsnorm basert på Helse- direktoratets anbefalinger.

12. Etablere systemer for bedre samhandling mellom skolehelsetjenesten, barnevernet, psykisk helsevern og fastlegene.
13. Sikre lavterskeltilbud for mennesker med psykiske lidelser.
14. Gi flere grupper billigere tannhelsetjenester, for på sikt å gjøre tannlegebehandling til en gratis og universell velferdsordning.
15. At tannhelse skal inkluderes som en del av det offentlige helsetilbudet på sikt.
16. Bygge ut det tilrettelagte tannhelsetilbudet til tortur- og overgrepsofsatte og personer med sterk angst for tannlegebehandling.
17. Trappe opp satsningen på e-helse også for tannhelsepersonell, for å sikre bedre samhandling med den øvrige helsetjenesten.
18. Vi vil redusere dokumentasjonskrav og byråkratiske oppgaver for fastleger, slik at de får mer tid til pasientbehandling, og yrket blir mer attraktivt.
19. MDG vil sikre støttesentre og andre hjelpetilbud til utsatte av seksuelle overgrep en nødvendig og stabil finansiering.

47. SPESIALISTHELSETJENESTEN

De fleste av oss vil i løpet av livet oppleve enten sykdom, funksjonstap eller skader. De Grønne mener det er viktig å beholde et sterkt offentlig helsevesen for å sikre likeverdige helsetjenester.

Et godt helsevesen er avhengig av god faglig ledelse, og tilliten til fagfolkene må gjenreises. Rapportering og byråkrati krever alt for mye av tiden og ressursene i helsevesenet. De Grønne vil innføre en tillitsreform i helsevesenet, som innebærer å gi mer frihet, uavhengighet og utførelse av skjønn i arbeidet ved å redusere antall mål- og resultatkrav, rapportering og kontroll.

Helsevesenet må ha god beredskap for store ulykker og pandemier. Norge bør samarbeide med naboland om å starte produksjon av kritisk viktige legemidler.

Alderssammensetningen i befolkningen endres, noe som vil endre og øke behovet for helsetjenester. Samtidig har en del diagnostikk og behandling vist seg å gi liten helsegevinst. Nye legemidler, behandlingsmetoder og -muligheter gir økt etterspørsel og kan medføre vanskelige etiske overveielser og prioriteringer i årene fremover.

Det vil være viktig å overvåke mulige utilsiktede prioriteringsvridninger som kan oppstå gjennom forsikringsordninger, funksjonsfordeling mellom sykehus og økning i bruken av private, kommersielle sykehus.

De Grønne vil:

1. Sikre et sterkt offentlig helsevesen der private kun er et supplement.
2. Opprette et bredt sammensatt Avbyråkratiserings- og effektivitetsutvalg som skal gjennomgå all rapportering og foreslå hva som kan fjernes, automatiseres eller utføres av andre enn helsepersonell.
3. Legge til rette for mer oppgaveoverføring slik at spesialutdannet helsepersonell kan frigjøres fra en del arbeidsoppgaver og kan bruke mer tid på pasientbehandling.
4. Utrede alternativ organisering av spesialisthelsetjenesten med utgangspunkt i å fjerne eller endre foretaksmodellen og sikre en god kombinasjon av faglig ledelse og politisk styring.
5. Endre finansieringssystemet ved å minske innslaget av stykkprisfinansiering.
6. Sette inn tiltak mot overbehandling gjennom støtte til kampanjer som "Kloke valg".
7. Sikre lik vurdering av pasienter ved at alle vurderinger om nødvendig behandling skjer i det offentlige før operasjoner bestilles fra private aktører.
8. Styrke pasientbehandlingen gjennom å innføre helhetlige forløp for flere sykdommer.
9. Evaluere ordningen Fritt behandlingsvalg med tanke på kvalitet, forholdet mellom private og offentlige tilbud og effekter på like muligheter i distriktene og byene.
10. At takten i utdanning av spesialsykepleiere og jordmødre økes i tråd med kartlagte behov.
11. Opprettholde gode lokalsykehus som er tilpasset den medisinske utviklingen og behovet i lokalbefolkningen.
12. Sikre et godt og forutsigbart luftambulansetilbud i hele landet. (Likelydende punkt i kap. 35.)
13. Øke bruken av velferdsteknologi, telemedisin og digitale behandlingsløsninger der det kan bidra til å bedre kvalitet og tilgjengelighet eller unngå unødvendig reising og smitteeksponering.
14. Arbeide for ett felles journalsystem i kommune- og spesialisthelsetjenesten.
15. Sikre innsyn og god flyt i informasjonen mellom offentlige og private behandlere.
16. Øke antall sykehussenger i tråd med OECDs anbefaling.
17. Sikre god fleksibilitet og reservekapasitet i sykehusene som gir mulighet for å utvide sengetallet ved katastrofer og pandemier. (Likelydende punkt i kap. 69.)
18. Bygge opp kriselagre for kritisk medisinsk utstyr og smittevernutstyr som trengs ved pandemier og store ulykker. (Likelydende punkt i kap. 69.)
19. Bygge opp Norges kapasitet til å produsere medisiner, medisinsk utstyr og vaksiner til sin egen befolkning. (Likelydende punkt i kap. 69.)

20. Utvikle samarbeid med våre naboland for å få ned prisen på nye og dyre medisiner.
21. Arbeide for at organdonasjon skal være normen, men med mulighet for å reservere seg.
22. Styrke andelen musikk-, sanse- og kunstterapi i ulike behandlingsforløp der dette har vitenskapelig dokumentert effekt.
23. Anerkjenn medisinsk cannabis som et reelt medisinsk alternativ for smertelindring, og gjøre dette tilgjengelig på norske apoteker på resept.

48. OMSORG OG REHABILITERING

De Grønne mener at omsorgstilbudet skal tilpasses den enkelte, ikke standardiseres. Syke, skadde og andre med omsorgs- eller rehabiliteringsbehov skal møtes med verdighet og respekt og gis reell innflytelse over egen hverdag. De Grønne ønsker også at den enkelte skal få større innflytelse på en verdig ramme rundt sin egen død.

En tillitsreform i helsevesenet skal gi de ansatte større muligheter til å bruke skjønn for å sikre best mulig og individuell oppfølging av hver enkelt pasient.

Mange pårørende har påtatt seg store og tunge omsorgsoppgaver som sparer det offentlige for store summer. Det er svært få som mottar omsorgsstønad, en ordning som i dag er underlagt kommunalt skjønn. De Grønne vil sikre at flere får betalt for det arbeidet de utfører.

De Grønne vil:

1. Innføre en tidskontoordning for hjemmetjenester til eldre og utføre slik at de i større grad kan styre sin egen hverdag ut fra egne behov.
2. Gjennomføre en tillitsreform i helsevesenet som innebærer å gi mer frihet, uavhengighet og utførelse av skjønn i arbeidet ved å redusere antall mål- og resultatkrav, rapportering og kontroll.
3. Jobbe for at det opprettes egne sykehjemsavdelinger for kroniske ruspasienter.
4. Arbeide for at det er nok plasser i omsorgs- og botilbud for tegnspråklige seniorer.
5. Styrke kompetansen ved sykehjemmene og samarbeidet med legevakten slik at færre sendes unødvendig til sykehus for utredning og behandling.
6. Øke bruken av teknologiske løsninger og satsning på brukervennlig velferdsteknologi i det kommunale helse- og omsorgstilbudet.
7. I større grad legge vekt på mat som medisin og ansette flere kliniske ernæringsfysiologer ved sykehjem, hjemmetjenesten og helsestasjoner.
8. Legge til rette for at ideelle organisasjoner og frivillige kan tilby tjenester som supplerer det offentlige helsevesenet.

9. Øke bruken av musikk-, sanse- og kunstterapi på sykehjemmene.
10. Legge til rette for samarbeid mellom barnehager, skoler og sykehjem som sikrer gode møteplasser og kontakt mellom generasjoner.
11. Jobbe for at omsorgsstønad blir regnet som en stønad og ikke som lønn og skal være en skattefri ytelse på lik linje med barnetrygd og hjelpestønad.
12. Kartlegge mulighetene for å få omsorgsstønad og utrede rettighetsfesting av omsorgsstønad.
13. Etablere flere hospice som gir et godt og verdig tilbud til døende.
14. Legge til rette for at folk kan få dø hjemme om de ønsker det gjennom god, kommunal tilrettelegging for en verdig omsorg for døende.
15. Utrede hvordan vi bedre kan sikre tilstrekkelig omsorg, lindring og hjelp til mennesker med store lidelser pga. langtkommet alvorlig sykdom.
16. Jobbe for å unngå at svært syke mennesker gis behandling som forlenger lidelsen i stedet for det gode livet.
17. Jobbe for at alt helsepersonell som arbeider med eldre, døende og mennesker med langvarige, sterke smerter får styrket kunnskap og kompetanse i lindrende behandling.
18. Sikre gode og individuelt tilpassede tilbud til alvorlig syke og døende barn og deres pårørende slik at barna i hovedsak kan være hjemme.
19. Legge til rette for at tilbud om hjemmesykehus for barn utvides til hele landet.
20. Bedre tilgangen på gode rehabiliteringssteder med sunn mat, godt kvalifiserte ansatte, godt utstyr og naturområder for restitusjon.
21. Øke antall plasser i dagaktivitet for personer med omsorgsbehov, og bidra til at staten øker sin medfinansiering til kommunene.
22. Utvikle tilbudene slik at de gir trygge og helsefremmende rammer for personer med demens og eldre med omsorgsbehov.
23. Utvikle og tilpasse omsorgstilbudene til unge demente. Det må også sikres at de pårørende får god oppfølging.
24. Stimulere og øke støtten til frivillige og ideelle aktører som gir verdifulle bidrag til omsorg og aktivitetstilbud for eldre og pleietrengende.
25. Legge til rette for og støtte etableringen av seniorkollektiver og lignende nettverk som gir økt livskvalitet og der beboerne bidrar til å ta vare på hverandre.

49. PSYKISK HELSE

Det psykiske helsevernet i Norge er underdimensjonert, noe som fører til at mange med psykiske lidelser må stå på lange ventelister eller blir avvist av spesialisthelsetjenesten. Dette fører til økt sykdomsbyrde og økte kostnader i samfunnet. De Grønnes satsning på psykisk helse innebærer forebygging, og en rask intervensjon på lavest mulig helsetjenestenivå, slik at folk med mildere plager og lidelser blir raskt friske.

Det har blitt en økt åpenhet om psykisk helse i samfunnet, noe som i all hovedsak har vært positiv. Den økte åpenheten må føre til at hver enkelt blir flinkere til å ta vare på vår psykiske helse, men også at vi kjenner igjen hvilke plager og symptomer som krever oppfølging fra helsetjenesten.

Det alvorligste utfallet i det psykiske helsevernet er selvmord, som har blitt ett av våre største folkehelseproblemer. En av våre aller viktigste oppgaver i årene som kommer, blir å sette tydelige mål med tilhørende tiltak for færre selvmord.

De Grønne vil:

1. Styrke den nasjonale handlingsplanen mot selvmord og følge opp nullvisjonen i samarbeid med fagmiljø, pårørende og brukerorganisasjoner.
2. Dimensjonere opp helsetjenesten for psykiske lidelser på alle nivåer i helsevesenet, blant annet ved å utdanne og ansette flere fagfolk og styrke fastlegeordningen.
3. Prioritere tiltak som reduserer ventetidene for all behandling for psykiske lidelser.
4. Styrke det kommunale lavterskeltilbudet for psykisk helsehjelp og sikre mulighetene for tidlig intervensjon.
5. Utvikle flere digitale behandlingstilbud.
6. Videreutvikle tilbud om medikamentfrie behandlingstilbud for enkelte pasientgrupper.
7. Styrke og prioritere helsestasjonen og skolehelsetjenesten og øke kompetansen på psykisk helse i tjenestene.
8. Sørge for en smidigere overgang mellom barne- og ungdomspsykiatrien og voksenpsykiatrien.
9. Arbeide aktivt mot ensomhet i samfunnet, blant annet gjennom å samarbeide med frivillig sektor om flere lavterskeltmøteplasser.
10. Styrke samarbeidet mellom helsesektoren og NAV for å legge til rette for å kombinere utdanning eller arbeid med behandling.
11. Bidra til å bedre botilbudet utenfor institusjoner for pasienter med varige psykiske lidelser som er for syke til å bo alene.
12. Øke oppmerksomheten omkring psykiske problemer hos eldre og styrke det psykiatriske helsetilbudet for denne gruppen, blant annet med flere alderspsykiatriske sentre.

13. Sikre etterfølgelse av "Den gylne regel", som sier at helseforetakene skal gi psykiatri og rus høyere prosentvis vekst enn somatikken.
14. Gjennomgå og evaluere erfaringene med endringene i Lov om psykisk helsevern som har gjort det vanskeligere å legge inn pasienter med tvang for å sikre at ikke konsekvensene har gjort situasjonen verre for pasienter og samfunnet for øvrig.
15. Arbeide for et psykisk helsevern hvor tvang kun benyttes der det er strengt nødvendig. Det må arbeides systematisk på alle nivåer for å avdekke årsaker til at tvang blir gjennomført, og for å innføre tiltak som kan redusere bruk av tvang. (Likelydende punkt i kap. 66.)

50. RUSPOLITIKK

De Grønne vil føre en kunnskapsbasert og human ruspolitikk og vil derfor tilrettelegge for at barn, unge og voksne skal ha tilgang på varierte rusfrie fritidsaktiviteter og arenaer. Når rusavhengighet oppstår, skal både den avhengige og pårørende tilbys god støtte og faglig basert behandling samtidig som det arbeides aktivt for å forebygge og redusere skadevirkninger på individ- og samfunnsnivå.

Rusavhengige skal møtes med kunnskap, medmenneskelighet og respekt. Avhengighet av rusmidler eller spill er et helseproblem som skal forebygges og behandles. Forebygging av rusavhengighet skjer blant annet i oppvekst-, skole-, familie- og helsepolitikken. Et godt og inkluderende samfunn er viktig for å redusere rusbruk og for å unngå at mennesker blir avhengige av rusmidler.

Rusproblemer skal ikke møtes med stigma og straff, men med åpenhet, helsetilbud og omsorg. Vi går inn for avkriminalisering av rusbruk og besittelse av mindre brukerdoser i tråd med Rusreformutvalgets anbefaling. Dette vil spare både brukere og samfunnet for store belastninger.

De Grønne vil:

1. Fjerne straff for bruk og besittelse av brukerdoser av illegale rusmidler i tråd med Rusreformutvalgets anbefaling.
2. Legalisere bruk og regulert omsetning av cannabis.
3. Utrede om ulike modeller for strengt regulert omsetning av enkelte rusmidler kan bidra til å redusere skadevirkningene av rusbruk for enkeltindivider og samfunnet for øvrig.
4. Videreføre en restriktiv alkoholpolitikk, blant annet ved sikre Vinmonopolet, fjerne innreisekvotene og gå mot ytterligere utvidelser av skjenketider.
5. Legge til rette for et godt samarbeid mellom skoler og helsesektoren for å sikre forebyggende og faktabasert informasjon om rus og rusmiddelbruk blant unge.
6. Prioritere tiltak rettet mot barn og unge som er pårørende eller selv er rusavhengige.
7. Øke kompetansen om rus i helsestasjons- og skolehelsetilbudet.

8. Legge til rette for tettere samarbeid mellom behandlere, interesseorganisasjoner som arbeider med avrusning, kommunehelsetjenesten og NAV med en målsetting om å bidra til å redusere bruk og misbruk, kriminalitet og skadevirkninger.
9. Lage nasjonale faglige retningslinjer for kunnskapsbasert forebyggingsarbeid i kommunene.
10. Sikre at personer med langvarige psykiske lidelser og/eller rusproblemer får oppfylt sin rett til en fast, pasientansvarlig fagperson som skal sikre nødvendig sammenheng og omsorg i oppfølgingen.
11. Opprette brukerrom i de større byene der brukerne får treffe kvalifisert helsepersonell og med mulighet for annen rusbruk enn injisering.
12. Styrke skadereduserende arbeid, blant annet ved å få på plass en nasjonal finansiering av utdeling av brukerutstyr.
13. Innføre rusmiddelanalysetjenester som lar brukere undersøke innholdet i ulovlige rusmidler, som et forebyggende og skadereduserende tiltak.
14. Erstatte kriteriebaserte systemer for tildeling av ulike former for medikamentell rusbehandling med helhetlig og fleksibel medisinsk vurdering hos kvalifisert behandler.
15. Etablere et sterkere helsefaglig hjelpetilbud for rusbrukere og tungt avhengige i større byer ved å sikre at helse- og sosialarbeidere er tilgjengelige i det offentlige rom.
16. Legge til rette for at interesseorganisasjoner med ulike tilnærminger til rusomsorgen kan motta støtte til informasjonsarbeid og arbeid mot rusavhengighet.
17. Redusere ventetiden i rusomsorgen og unngå brudd i behandlingen gjennom å sikre gode økonomiske rammer og legge til rette for at tilbud er tilgjengelig i alle deler av behandlingsfasen.
18. Evaluere og revidere overdosestrategien hver stortingsperiode og styrke det selvmordsforebyggende arbeidet i overdosestrategien.
19. Videreføre og styrke heroinassistert behandling i Norge. De som skal injisere på brukerrommene bør gis et tilbud om å få heroin eller andre morfinstoffer i pilleform som et alternativ til gateheroin.
20. Utrede mulighetene for å substitusjonsbehandle også annen type avhengighet enn opiatavhengighet.
21. Jobbe for å redusere stigma og fordommer rettet mot brukere av ulovlige rusmidler i helsevesenet og politiet.
22. Sikre trygg overnatting og nok gode oppholdssteder for rusavhengige i byene.
23. Ha økt fokus på ettervern med øremerkede statlige midler.

DEL 12

KULTUR

51. KUNST OG KULTUR

Kultur fyller livet med mening. Gjennom kunst og kultur kan vi utforske menneskeliv, samfunn og natur på unike måter. I et grønt samfunn må kulturlivet blomstre. Immaterielle verdier som kunst- og kulturopplevelser, spiller en viktig rolle når vi skal bedre livskvaliteten og frikoble økonomien fra ressurskrevende materielt forbruk og forurensning. Forbruket av ting skal ned, forbruket av opplevelser skal opp. Samtidig må politikken støtte opp om initiativer for å redusere også kulturbransjens miljøavtrykk i tråd med naturens tålegrenser.

De Grønnes kulturpolitikk skal stimulere skaperkraft og engasjement og ta hensyn til hele bredden i det norske kulturlivet. Skapende og utøvende kunstnere og kulturarbeidere skal få tillit, frihet og ansvar. Politikere skal holde en armlengdes avstand til kunstfaglige vurderinger, men sikre trygge rammer med finansierings-, utdannings- og arbeidsmuligheter i både byene og distriktene.

Staten bør spille en aktiv rolle som pådriver når kulturlivet gjenreises etter koronapandemien. Kulturbedrifter, scener, museer, kinoer og enkeltmannsforetak over hele Norge gir skatteinntekter, arbeid og inntekt til mange - i tillegg til verdifulle opplevelser.

Kunst må kunne skapes og oppleves i hele landet og av hele spekteret av mennesker med ulike ressurser. De Grønne vil styrke det lokale kulturlivet, den frivillige innsatsen og samarbeidet mellom profesjonelle og frivillige aktører. Dyktige lærere i skole og kulturskole skal gi alle muligheter til å tilegne seg estetisk kompetanse og ferdigheter.

De Grønne vil:

1. Styrke kulturskoletilbudet, med mål om å rekruttere flere elever fra grupper som i dag er underrepresentert.
2. Videreføre lovpålagt kulturskole, og fastsette en egen forskrift til opplæringsloven for blant annet å regulere krav til faglig nivå, kapasitet og nivå for egenbetaling.
3. Øke støtten til kunstfaglige samarbeidsprosjekter mellom kulturskole og grunnskole (Likelydende kap.12.)
4. Gi tilbud om kulturopplevelser for både unge og eldre, blant annet ved å styrke Den kulturelle skolesekken og Den kulturelle spaserstokken, og innføre Den kulturelle bæremeisen nasjonalt.
5. Videreutvikle gode og forutsigbare støtteordninger for kunstnere, kunstnerorganisasjoner og institusjoner innenfor alle kulturfelt, spesielt det frie feltet.
6. Styrke norsk produksjon, formidling og eksport av musikk, film, litteratur, teater, spill og andre kulturuttrykk og sikre sjangerrikdommen i norsk kulturliv gjennom målrettet offentlig finansiering.
7. Sikre kulturtilbud i lokalsamfunnene der folk bor og legge til rette for flere kortreiste kulturopplevelser.
8. Etterstrebe en jevnere fordeling av kulturmidler mellom regionene.
9. At støtteordninger for turnévirksomhet skal belønne miljøvennlige transportformer.

10. Revidere og styrke ordningen med utstillingsvederlag og -honorar, slik at kunstinstitusjoner gir kunstnere riktig kompensasjon for arbeidet med utstillinger og de reelle produksjonskostnadene.
11. Legge bedre til rette for at turnerende produksjoner kan benytte tog og annen kollektivtransport.
12. Stille offentlige lokaler til disposisjon for kulturlivet som atelierer, utstillingslokaler, verksteder, utsalgssteder, øvingsrom, konsertlokaler, lydstudioer og lignende.
13. Stille skoler og andre offentlige lokaler til disposisjon for amatørkultur, som korps, band og teatergrupper.
14. Øke bevilgningen til tilskuddsordningen for teknisk utstyr og lokaler.
15. Tilpasse konsert- og øvingslokaler og andre visningsarenaer – herunder skoler og andre offentlige lokaler – til den bruken som foregår, enten de brukes av amatører eller profesjonelle. Nasjonale standarder (som [NS 8178](#)) bør legges til grunn ved bygging og rehabilitering av lokaler for musikkformål.
16. Beholde et desentralisert og gratis bibliotektilbud og styrke folkebibliotekene som lokal møteplass og arena for mangfoldig kulturformidling, aktiviteter og arrangementer, læring, deleordninger og utlån av kulturprodukter i ulike formater og sjangre rettet mot alle deler av befolkningen.
17. Hindre at samme eiere kan kontrollere både forlag, distribusjon og bokhandel for å sikre fri konkurranse på bokmarkedet.
18. Videreutvikle [insentivordningen](#) som skal trekke internasjonale film- og serieproduksjoner til Norge slik at den i enda større grad premierer produksjoner med lavt klima- og miljøavtrykk.
19. Jobbe sammen med filmbransjen for å sikre at større deler av norske produksjoner skjer i Norge.
20. Opprette en insentivordning for å stimulere til økt bruk av norsk musikk i spill, film og TV-drama.
21. Stille krav om at offentlig støttede kulturinstitusjoner skal operere i tråd med tariffavtaler og standardkontrakter som sikrer rimelig lønn for arbeidet til skapende og utøvende kunstnere, inkludert frilansere, samt jobbe for å styrke kulturskaperes rettigheter i kontraktsforhandlinger generelt.
22. Stille miljø- og bærekraftskrav til festivaler og institusjoner som mottar statsstøtte.
23. Legge bedre til rette for gatekulturelle uttrykk og ikke-kommersiell kunst.
24. Utvide utsmykkingsordningen for offentlige bygg til også å gjelde alle nye statlige samferdselsprosjekter.
25. Stimulere til at statsstøttede kulturinstitusjoner og festivaler etterstreber økt mangfold og representativitet blant kunstnere som deltar i produksjoner og fremvisninger.
26. Støtte bruk av avtalelisens og kollektive vederlag for å sikre opphavspersoner og rettighetshavere i møte med nye bruksmønstre og digitale plattformer for kultur.

27. Jobbe for brukersentrerte modeller for vederlag fra strømming av musikk, film, spill og litteratur, slik at mest mulig av det brukere av strømmetjenester betaler, går til dem som har laget innholdet den enkelte bruker faktisk strømmer.
28. Jobbe for å sikre kulturskaperne rimelig vederlag fra plateselskaper, forlag, produsenter distributører, strømmetjenester, samt ved konserter og andre fremføringer.
29. Utrede nye modeller for opphavsrettens vernetid som kan sikre at gamle verk ikke faller ut av den kulturelle allmenningen og blir glemt.
30. Beholde Fond for utøvende kunstnere (FFUK) eller en tilsvarende fondsordning for musikere og den frie scenekunsten.
31. Styrke kunstnere og frilanseres sosiale rettigheter i NAV. Hele personinntekten skal telle med i opptjening av ytelser, og vi vil innføre minstefradrag for kunstnere og frilansere.
32. Støtte amatørkulturråd i alle fylker.

52. KULTURARV

Menneskene har alltid satt spor etter seg i landskapet. Redskaper, gravhauger, skipsvrak, helleristninger og bygninger er eksempler på kulturminner våre forfedre har etterlatt oss. I tillegg til disse håndfaste kulturminnene, har vi også immaterielle kulturminner som ulike former for tradisjonshåndverk og sang og musikk. Kulturarven fungerer som vår kollektive hukommelse og er viktige byggesteiner i fortellingen om oss selv. Det må legges til rette for at hver ny generasjon møter historien om oss alle og kan forstå mer av hvem vi er.

Klimaendringer og luftforurensning truer de fysiske kulturminnene. Ekstremvær og mildere, fuktigere klima øker skaderisikoen. Økt kunnskap gjennom miljøovervåking må føre til et bedre framtidig vern av alle typer kulturminner. De Grønne vil ivareta tidligere bygningskultur og -struktur for å sikre byers og tettsteders særpreg.

Frivillige organisasjoner har vært og skal være en viktig del av norsk kulturvern. De Grønne vil styrke deres rolle som samfunnsaktører. Arbeidet med å ta vare på og fremme den immaterielle kulturarven trenger nasjonal drahjelp og oppmerksomhet gjennom særskilte satsinger. Det er viktig for å oppmuntre og motivere flere utøvere og tradisjonshåndverkere til å fortsette med tradisjonshåndverket og slik sikre videreføring av kulturarven. De Grønne vil legge til rette for at ulike typer kulturminner ikke bare skal bevares, men også tas i bruk på en forsvarlig måte.

De Grønne vil:

1. Sikre en helhetlig forvaltning av Norges kulturarv og samle ansvaret for både materielle og immaterielle kulturminner i samme departement.
2. Gjenskape og vedlikeholde områder med verneverdige kulturlandskap.
3. Styrke Kulturrådets ressurser til oppfølging av Norges forpliktelser gjennom UNESCOs konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven.

4. Bevare truede immaterielle uttrykk, som tradisjonell sang, dans og håndverk gjennom stipender og garantilønn for utøvere.
5. Gi håndverksfagene større plass i grunnskolen.
6. Etablere nasjonale videregående opplæringstilbud i fag der kulturarven er truet.
7. Jobbe for en kulturminnelov der kirkebygg og deres forvaltning omtales særskilt, og sikre landets kulturhistorisk viktige kirkebygg med et eget fond for vedlikehold.
8. Utrede muligheten for flerbruk av enkelte kirker.
9. Innføre en kompensasjonsordning for merkostnader knyttet til restaurering av fredede bygninger i privat eie og pålagt arkeologisk arbeid med kulturminner.
10. Begrense forfall og tap av Norges bygningsarv.
11. Etablere fartøy- og bygningsvernsektorer i alle fylker for kursing av båt- og huseiere og opplæring av håndverkere.
12. Styrke arbeidet med å digitalisere museenes samlinger under frie lisenser.
13. Prioritere kulturminneforskning på klimatilpasset bygnings- og fartøyvern, klimapåvirkning på kulturminner, minoriteters og urfolks kulturarv.
14. Styrke støtten til museer og arkiver som dokumenterer nasjonale minoriteters historie.
15. Etablere et program hos Innovasjon Norge rettet mot verdiskapning ved bruk av kulturarv.
16. Gi kommunene flere verktøy for å motvirke spekulativt forfall av verneverdige bygninger.
17. Arbeide for at nasjonalt og regionalt viktige krigsminner skal inkluderes i kulturminneloven.
18. Ivareta NRK som arkiv- og formidlingsinstitusjon og utvikle et system for årlig registrering og publisering av verk som faller i det fri når vernetiden går ut.
19. Gi de frivillige kulturvernorganisasjonene forutsigbare rammer.

Det språklige mangfoldet i Norge er en kulturell verdi og ressurs som må ivaretas og dyrkes. De Grønne vil la språkmangfoldet synes og høres i hverdagen og utnytte mulighetene det gir.

Likestilling mellom nynorsk og bokmål må realiseres, og norsk tegnspråk må få offisiell status. Brukere av urfolks- og minoritetsspråkene samisk, kvensk, romani og romanés må få styrket sine rettigheter. Sørsamisk og lulesamisk, samt samisk i kystområdene, trenger et særskilt løft i samepolitiske spørsmål.

Språkkompetansen i innvandremiljøene må ses på som en ressurs for hele samfunnet. God morsmålsundervisning er en nøkkel til integrering, og derfor skal integreringspolitikken fremme barns flerspråklige kompetanse.

De Grønne vil:

1. Sikre minoriteters rett til språk og kultur.
2. Bevare statlige sameskoler som samiske alternativ i grunntidningen og nasjonale sentre for språkopplæring.
3. Styrke retten til opplæring på samisk utenfor språkbevarings- og språkvitaliseringskommuner, ved at minstekravet på ti elever reduseres til tre elever.
4. Styrke døves og deres familiers rett til tegnspråkopplæring, samt styrke arenaer for døvekultur.
5. Gi norsk tegnspråk offisiell status og større plass i det offentlige rom.
6. Styrke bruken av nynorsk i offentlig kommunikasjon for å gjøre den reelt likestilt med bokmål.
7. Håndheve og styrke elevenes språklige rettigheter, som retten til lærebøker på hovedmålet.
8. At elever som er fritatt fra sidemålsundervisning, skal møte litterære tekster og sakprosa på sidemålet.
9. Skjerpe kravene for tilgjengelige læremidler, både digitale læremidler og kontorstøtteprogram, slik at også brukere av nynorsk får et fullverdig tilbud.
10. Jobbe for at lærere har tilgang på etter- og videreutdanning som styrker deres kompetanse i nynorsk.
11. Sikre videre utvikling av nynorskpråklige læremidler og læringsressurser for voksne innvandrere.
12. Støtte universitets- og høyskolesektoren i utvikling av norsk fagterminologi for å hindre domenetap til engelsk.
13. Sikre retten til å skrive avhandlinger på norsk ved universitet og høgskoler.

14. Gi støtte til digitale, fritt tilgjengelige norske ordbøker.
15. Jobbe for at flere kommuner innlemmes i forvaltningsområdet for samelovens språkregler.
16. Etablere støtteordninger for oversettelse av barne- og ungdomslitteratur til samisk og for oversettelse av samiske bøker til norsk.
17. Ta initiativ til en nasjonal satsing for revitalisering av kvensk språk, blant annet ved øke bruken av kvensk i det offentlige rom og i media.
18. Iverksette nasjonale satsinger for å synliggjøre og fremme romani og romanés.
19. Øremerke midler til tospråklig fagopplæring, morsmålsopplæring og særskilt norskopplæring og undersøke hvordan en kan sikre at denne rettigheten blir fulgt opp i skolen.
20. Støtte bruk av andre skandinaviske språk i tv og film for barn.
21. Gjennomføre en systematisk satsing på klarspråk i alle offentlige etater og med tydelige krav til måloppnåelse.
22. Arbeide for at grunnloven oversettes til nordsamisk, med mål om at den etter hvert også skal foreligge på andre minoritetsspråk.

54. IDRETT OG FYSISK AKTIVITET

Idrettsbevegelsen fremmer samarbeid og mestring og inspirerer individet til å strekke seg etter nye mål. Den samler mennesker på tvers av generasjoner og favner mangfoldige interesser. Idrett er en essensiell del av folkehelsen.

Norsk idrett er i god form, men ikke uten utfordringer. Rekrutteringen til vintersportene smelter bort sammen med snøen og idretten konkurrerer med stadig flere organiserte aktiviteter blant barn.

De Grønne ønsker å legge til rette for at det skal være så lav terskel som mulig for å delta i idrett, uten overdrevent utstyrspress og høye medlemskontingenter. Blant våre viktigste grep er å satse på den uorganiserte aktiviteten som alle kan ta del i.

De Grønne vil:

1. Legge til rette for et mangfold av rimelige og gratis idretts- og fritidstilbud for barn og unge.
2. Prioritere investeringer i anlegg for breddeidrett og ta vare på eksisterende anlegg framfor å bygge nye.
3. Beholde enerettsmodellen for pengespill, men sørge for at mer av idrettsmidlene fra Norsk Tipping går til breddeidrett og til lokale klubber.

4. Anerkjenn den egenorganiserte og uorganiserte idretten som en del av norsk idrettsliv som har rett på andeler av idrettsmidler, samt egne nærmiljøanlegg og aktivitetsparker.
5. Satse på tiltak som kan hindre frafall i aldersgruppen 20-25 år.
6. Fase ut kunstgressanlegg med gummigranulat og støtte utvikling av og bytte til miljøvennlige alternativer.
7. Støtte deleordninger for frilufts-, kultur- og idrettsutstyr.
8. Gi offentlig støtte til forbund for e-sport, slik at e-sporten får en representasjon og utvikling på lik linje med annen konkurransesport og jobbe for å få et større internasjonalt e-sportsarrangement til Norge.
9. Tette hull i dagens enerettsmodell, som reklamer for pengespill sendt fra utlandet og lootboxes (tilfeldige belønninger som koster ekte penger) i dataspill.

55. FRILUFTSLIV

Naturen gir menneskene mulighet til ro, perspektiver og ettertanke. Den gir også spektakulære opplevelser av rå, utemmet naturkraft i vind, bølger, dyreliv og urørt natur. Gjennom friluftsliv fremmes nærhet til naturen og forståelse for at vi må ta vare på den.

De Grønne vil ta vare på og styrke tilgangen til natur og friluftsliv som er en viktig del av norsk kultur. Utvikling av friluftslivstilbud er også verdifullt for stedstilhørighet og reiseliv. Allemannsretten må bevares. Friluftslivet må være lett tilgjengelig. Grønn friluftspolitikk skal ta vare på naturmangfoldet slik at det kan gi naturopplevelser og glede til dagens og framtidens generasjoner.

De Grønne vil:

1. Grunnlovsfeste allemannsretten og verne om prinsippet om at ferdsel i utmark skal være gratis.
2. Innføre en nærnaturlov for varig vern av områder for friluftsliv og naturopplevelser der folk bor. (Likelydende punkt i kap. 2.)
3. Jobbe for at den norske friluftstradisjonen basert på et enkelt og naturvennlig friluftsliv videreføres og styrkes.
4. Stramme inn regelverk og praksis med å tillate motorferdsel i norsk natur, også for nyttekjøring, slik at hensyn til plante-, dyre- og friluftslivet settes først. Ikke tillate fornøyleskjøring med vannscooter eller motoriserte kjøretøy, inkludert snøscooter, utenfor vei og sti. (Likelydende punkt i kap. 2.)
5. Verne skjærgården mot overdreven motorisering og utarbeide et bedre regelverk for fartsgrenser og motorstørrelser for fritidsbåter.
6. Sikre allemannsretten, bevare kystlandskapet og stanse nedbyggingen av strandsonen, blant annet ved å fjerne kommunenes mulighet til å gi dispensasjon for

arealkrevende inngrep i strandsonen, lovfeste at bygging kun kan skje i henhold til reguleringsplan, begrense kommunenes mulighet til å omgå byggeforbudet i 100-metersbeltet gjennom reguleringsplaner, og stille strenge krav til bevaring av landskap og vegetasjon ved eventuell ny utbygging eller inngrep i strandsonen. (Likelydende punkt i kap. 2.)

7. Lage og gjennomføre en handlingsplan for bærekraftig turisme i Norge i samarbeid med natur- og frilftsorganisasjoner, reiselivsnæringen, kommuner, lokale matprodusenter og lokale kulturinstitusjoner.
8. Øke støtten til organisasjoner og kommuner som driver med dele- og utlånsordninger av hytter, frilfts- og idrettsutstyr.
9. Legge til rette for økt bruk av naturen i offentlige institusjoner som barnehager, skoler og omsorgssentre ved å gjøre uteområder egnet for aktivitet og naturopplevelser.
10. Utvide aldersgrensen for gratis innlandsfiske til 18 år.
11. Styrke barn og unges kunnskap om natur og frilftsliv ved å øke bevilgningen til Den naturlige skolesekken.
12. Forsterke ute- og frilftslivsundervisningen gjennom aktive læringsmetoder i lærerutdanningene og å gi lærere og barnehageansatte mulighet for faglig påfyll for å møte kravene i nye læreplaner.
13. Etablere et samarbeid mellom samferdsels- og frilftslivsmyndigheter for å fremme sykling og gange som hverdagsaktivitet.
14. Gjøre frilftsliv til en del av introduksjonsprogrammet for innvandrere for å bidra til økt inkludering og fellesskap, bedre helse og kulturinnsikt.
15. Utvide og styrke skjærgårdstjenesten som forvalter og ivaretaker av frilftsområder langs kysten og bidragsyter i kampen mot marin forsøpling.
16. Styrke frilftsorganisasjonene og de interkommunale aktivitetsrådene for å fremme frilftsliv for folk flest.
17. At kommunene skal ha konkrete planer for turtilbudet for brukergrupper med spesielle behov, og tilgjengeliggjøre turstiene gjennom smart opplysning, skilting og merking.

56. FRIVILLIGHET

Frivilligheten og sivilsamfunnet bringer folk sammen og bidrar til livskvalitet og kunnskap. Frivillige og ideelle organisasjoner er dessuten en viktig del av velferdstilbudet. Frivilligheten er aller best når den får drive på sine egne premisser, uten panisk jakt på prosjektstøtte. Derfor må det finnes romslige og forutsigbare støtteordninger der driftsstøtte og høy forutsigbarhet er normalen og prosjektstøtte unntaket.

Større tillit til sivilsamfunnet betyr desentralisering av makt, fra staten til kommunene, og fra kommunene til bydeler, nærmiljøer og grender. De Grønne vil jobbe for at flere engasjerer seg frivillig, sikre gode arbeidsvilkår for de frivillige organisasjonene og samtidig sikre deres uavhengighet. Det offentlige må spille på alle ressurser i landet vårt, og samarbeid med frivilligheten kan bidra til innovasjon i offentlig sektor.

De Grønne vil:

1. Være pådriver for at det frivillige arbeidet og sivilsamfunnet har gode og forutsigbare vilkår.
2. Satse mer på frivillighet og samarbeid mellom det offentlige og sivilsamfunnet for å supplere og styrke kulturtilbud og omsorgs- og velferdstjenester.
3. Sikre økt langsiktighet i støtte til sivilsamfunnsorganisasjoner og redusere statlige føringer på hva pengene skal brukes til, samt reversere krav til høyere egenandel ved prosjektstøtte.
4. Gi frivillige organisasjoner full kompensasjon for merverdiavgift.
5. Øke skattefradraget for gaver til frivillige organisasjoner.
6. Forenkle lover, regler og rapporteringskrav som gjelder frivilligheten.
7. Legge til rette for frivillige og ideelle aktører i offentlige anbudsprosesser.

DEL 13

DELTAGELSE, MANGFOLD OG LIKEVERD

57. LIKESTILLING I UTDANNING OG ARBEIDSLIV

Del 13
Deltagelse,
mangfold og
likeverd

Alle skal ha lik rett og tilgang på utdanning og arbeid. Slik er det ikke i dag. Diskriminering og stigmatisering er et alvorlig demokratisk problem. Kvinner tjener systematisk dårligere enn menn. Personer med nedsatt funksjonsevne får ikke den tilretteleggingen i utdanning og arbeidsliv som de har krav på, og diskriminering på bakgrunn av navn, kulturell tilhørighet eller hudfarge foregår i ansettelsesprosesser så vel som på arbeidsplasser. Vi vil gjøre tillitsvalgte på arbeidsplassene i bedre stand til å avdekke og forebygge rasisme og diskriminering, stille krav til universell utforming og aktiv rekruttering av personer med funksjonsnedsettelse.

Sammenlignet med resten av verden, er en svært stor andel av den kvinnelige befolkningen i Norge i arbeid. Samtidig har vi et kjønnsdelt arbeidsmarked, som i noen tilfeller forsterker uheldige kjønnsrollemønstre. De Grønne vil derfor arbeide aktivt for å rekruttere flere menn til barnehagesektoren og omsorgsyrkene. Vi vil beholde ordningen med mulighet for kjønnspoeng i utdanningssektoren for å sikre en bedre kjønnsbalanse i yrker som tradisjonelt sett har vært dominert av ett kjønn. Vi vil bekjempe alle former for diskriminering, og føre en normkritisk og feministisk politikk for å bygge ned frihetsberøvende maktstrukturer.

De Grønne vil:

1. Styrke arbeidet mot rasisme i skolen og heve kompetansen til lærere på feltet.
2. Gjeninnføre handlingsplanen for likestilling i barnehagen.
3. Rekruttere flere menn til å jobbe i barnehage gjennom mentorordninger, og lekeressursordninger.
4. Bedre eneforsørgeres mulighet til utdanning.
5. Videreføre ordningen med mulighet for bruk av kjønnspoeng ved opptak til høyere utdanning.
6. Sikre at høyere utdanning er universelt utformet, og at tjenester og infrastruktur er lagt til rette for at alle skal kunne delta. (Likelydende punkt i kap. 44.)
7. At alle yrkestitler i offentlig sektor skal være kjønnsnøytrale.
8. Praktisere prinsippet om lik lønn for arbeid av lik verdi, herunder å forby ulønnede praktikantstillinger i det offentlige og utrede ulike tiltak for lønnsutjevning til fordel for kvinnedominerte yrke. (Likelydende punkt i kap. 37.)
9. Bekjempe ufrivillig deltid og øke andelen hele stillinger i helse og omsorgssektoren i samarbeid med partene i arbeidslivet.
10. Gi likestillings- og diskrimineringsnemnda myndighet til å fastsette oppreisning i saker innenfor arbeidslivet.
11. Gjøre tillitsvalgte på arbeidsplassen bedre i stand til å avdekke og forebygge rasisme og diskriminering.

12. Innføre mål om minimum fem prosent nye arbeidsplasser for personer med nedsatt funksjonsevne for offentlige arbeidsgivere, og at dette også innebærer deltidsstillinger tilpasset ulike grader av uførhet.
13. Utvide vernet mot diskriminering som følge av manglende universell utforming i arbeidsliv gjennom likestillings- og diskrimineringsloven, i tråd med FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD).
14. Arbeide aktivt, målrettet og systematisk med å bekjempe stereotypier og fordommer i arbeidslivet for å sikre lønnet arbeid for mennesker med nedsatt funksjonsevne.
15. Bruke kvotering som virkemiddel der det er nødvendig for å sikre like muligheter i arbeidslivet.
16. Innføre stillingssøknader uten navn på søker som norm i statlige ansettelser.
17. Gi far og medmor selvstendig opptjeningsrett til foreldrepenger. (Likelydende punkt i kap. 38.)
18. Åpne opp for at foreldrepermisjonen kan tas ut av flere enn de to juridiske foreldrene. (Likelydende punkt i kap. 38.)
19. De Grønne går inn for å sikre far/partner eller annen omsorgsperson to ukers lønnet omsorgspermisjon i forbindelse med fødsel.
20. De Grønne ønsker at det skal være mulig for foreldre å velge ulik dekningsgrad. Altså en foreldre kan ha 80 % og en annen 100 % lønnet permisjon.
21. Ta hensyn til at familiers situasjon er ulike og at alle barn skal ha mulighet til trygg tilknytning til begge foreldre. Derfor vil MDG bevare dagens mødre- og fedrekvoterte på 15 uker, øke antallet fleksible uker i foreldrepermisjonen fra 16 til minimum 20 uker, og innføre flere muligheter til unntak, slik at en kan få overført permisjons- uker mellom foreldrene etter gitte kriterier.
22. At retten til hjelpemidler fortsatt skal være statlig finansiert gjennom folketrygden, og formidles gjennom hjelpemiddelsentralene i samarbeid med kommunene.

58. LIK RETT TIL HELSE OG SELVBESTEMMELSE

I et likestilt samfunn begrenses ikke mulighetene hver enkelt har til å leve trygge, varierte og meningsfulle liv av kjønn, seksualitet eller fysiske egenskaper. Tilgang på likeverdig helsehjelp, mulighet for deltagelse og selvbestemmelse over egen kropp, er forutsetninger for livskvalitet og helse.

I Norge har kvinnebevegelsen gitt oss hardt tilkjempede goder og rettigheter. Selvbestemt abort er en av dem. Tilgang på prevensjon og god oppfølging under og etter svangerskap, er en annen. Vi er likevel ikke i mål. Samfunnet er fortsatt innrettet slik at enkelte grupper har systematisk dårligere muligheter for deltagelse, eller rammes oftere av mangelfulle tilbud i offentlige tjenester, helsetilbud eller hverdagslivet.

De Grønne vil føre en politikk som sikrer et forutsigbart og fullverdig helsetilbud til alle gravide og fødende - i hele landet. Vi vil også sikre et fullverdig helsetilbud til de av oss som bryter med samfunnets normer for kjønn og seksualitet.

Selvbestemmelse og god livskvalitet handler ikke bare om tilbudet en møter i helse-tjenesten. Det handler også om å kunne styre hverdagen sin slik en selv vil, og delta i sosiale fellesskap på lik linje med andre. Derfor vil vi i De Grønne sikre et tilbud om brukerstyrt personlig assistanse (BPA) hvor kvaliteten på tilbudet ikke avgjøres av hvor i landet du bor.

De Grønne vil:

1. At brukerstyrt personlig assistanse (BPA) skal fullfinansieres av staten.
2. At BPA-tilbudet skal være universelt og ikke avgjøres av alder, kjønn eller postad-ressen til de som trenger ordningen.
3. Utvide utdanning og ansettelser innenfor tegnspråk og stimulere til høyere lønn-strinn for tegnspråktolker, samt utbedre løsninger for syns- og hørselshemmede i både private og offentlige bygninger.
4. At all ny kollektivtransport som blir kjøpt inn skal oppfylle krav til universell ut-forming. Kollektivtransport skal være et likeverdig tilbud for ethvert menneske, uavhengig av funksjonsgrad. (Likelydende punkt i kap. 11.)
5. Sørge for at jordmødre er skolerte i og har kapasitet til å ivareta personer som har vært utsatt for overgrep.
6. Sikre gode og trygge tilbud gjennom graviditet, fødsel og barseltid bl.a. gjennom å sikre god nok jordmordekning over hele landet. (Likelydende punkt i kap. 46.)
7. Gjøre flerkulturell doula til nasjonalt helsetilbud.
8. Forby retusjert reklame som fremmer urealistiske kroppsidealer.
9. Sikre økt veiledning og støtte til de som ønsker abort, både i forkant av et valg, og etterpå.
10. Stemme mot forslag som innskrenker retten til selvbestemt abort og reversere innstrammingene i abortloven fra 2019.
11. Utvide retten til selvbestemt abort til uke 18 ved å erstatte dagens abortnemnd med et rådgivende og støttende organ som et frivillig tilbud rettet mot kvinner og foreldre som vurderer å avbryte svangerskapet mellom uke 12 og 18.
12. At tidlig ultralyd med tilleggsundersøkelser skal være et tilbud til alle personer i første trimester gjennom den offentlige svangerskapsomsorgen.
13. Inkludere unge under 16 år i statens subsidieordning for prevensjon, og sikre hel-sesykepleiere og jordmødre rekvireringsrett også for denne aldersgruppen.
14. Gjennomføre nødvendige lovendringer for å sikre at alle nye skolebygg og offent-lige institusjoner skal ha tilgjengelige kjønnsnøytrale toalett- og garderobemulig-heter.

15. At alle ansatte i helse- og sosialtjenestene skal sikres kompetanse om kjønns- relasjons- og seksualitetsmangfold.
16. At de nasjonale faglige retningslinjene for behandling av transpersoner implementeres, og at dette inkluderer en reell og hensiktsmessig desentralisering av behandlingen til de regionale sentrene for kjønnsinkongruens.
17. Styrke undervisningen i positiv seksualitet, grensesetting og normkritikk i barnehage, grunn- og videregående skoler, samt relevante profesjonsutdanninger.
18. La helsetilstand og atferdsmønster være avgjørende for hvorvidt en kan bli blodgiver, ikke kjønn eller seksuell orientering.
19. Forby konverteringsterapi.
20. Ikke utføre kjønnsnormerende kirurgi på interkjønnbarn uten at det er akutt medisinsk nødvendig, og utsette behandling til barnet selv kan fatte beslutninger om egen helse.
21. Arbeide for at lovforbud mot sex mellom mennesker av samme kjønn fjernes over hele verden, og prioriterer støtte til organisasjoner som kjemper mot lovforbud, inkludert lokale skeive organisasjoner.
22. Aktivt jobbe for markedsføringsregler, også for aktører på sosiale medier, som beskytter barn og unge mot kroppspress og annen negativ påvirkning, i tillegg til å sikre overnasjonale reguleringer innenfor internettbasert markedsføring.
23. Gi gratis prevensjon og graviditetstester til alle under 30 år, i tillegg til å styrke ordningene med å promotere langtidsvirkende prevensjon.

59. TRYGGHET OG RETTSSIKKERHET FOR ALLE

Enkelte grupper er systematisk mer utsatt for alvorlige krenkelser enn andre i dagens samfunn. På en rekke arenaer og samfunnsområder utsettes personer for hets, trusler og vold på grunn av blant annet kjønn, kjønnsidentitet og -uttrykk, hudfarge, religion, funksjonsnedsettelse og seksuell orientering. Dette er et samfunnsproblem. Et samfunn hvor flest mulig lever trygge liv, uten frykt for å bevege seg eller ytre seg i det offentlige rom, er et bedre samfunn for alle.

De Grønne vil styrke innsatsen mot trakassering, trusler og vold basert på gruppetilhørighet, kjønn, funksjonsevne eller hudfarge, i skolen, arbeidslivet og rettsstaten. Derfor vil vi øke politiets ressurser til å etterforske hatkriminalitet og støtte organisasjoner som jobber mot hatprat, rasisme og diskriminering. Vi vil styrke overgrep- og voldtektsmottakene og bygge ut behandlingstilbudet for utsatte og overgripere, med særlig fokus på unge utøvere av vold og overgrep. De Grønne jobber for et samfunn uten rasisme og diskriminering, og er derfor et antirasistisk parti.

De Grønne vil:

1. Innta FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD) i menneskerettsloven, på samme måte som FNs barnekonvensjon og FNs kvinnekonvensjon.
2. Styrke arbeidet mot rasisme, antisemittisme og annen kulturell eller etnisk basert diskriminering i arbeidslivet, på boligmarkedet og i skole, politi og helsevesen.
3. Gjennomgå politiets praksis med utlendingskontroll for å hindre at den fungerer diskriminerende.
4. Sørge for at hvert politidistrikt prioriterer etterforskning og påtale av hatefulle ytringer og hatkriminalitet, og tilføre politi og domstoler nødvendige ressurser og kompetanse til dette. (Likelydende punkt i kap. 68.)
5. Gjøre det obligatorisk å få kvittering hver gang du blir stoppet av politiet og tollvesenet, for å avdekke mulige fordomsfulle rasistiske mønstre i pågripelser.
6. Etablere et nasjonalt varslingsombud.
7. At domfelte for vold i nære relasjoner og æresrelaterte forbrytelser som regel skal bruke elektronisk lenke, såkalt omvendt voldsalarm, og at dette praktiseres strengt.
8. Sette ned en undersøkelseskomisjon for partnerdrap for å gjennomgå offentlige instansers oppfølging i forkant av dødsfall etter vold.
9. Styrke arbeidet mot seksuell trakassering, blant annet ved at slike saker tas inn i ordningen for fri rettshjelp.
10. Styrke overgrep- og voldtektsmottakene for å sikre bedre oppfølging av ofre for voldtekt og seksuelle overgrep.
11. Opprettholde og styrke barnehus, krisesenter- og tilbud til ofre for vold i nære relasjoner i alle deler av landet, blant annet gjennom bedre rammevilkår.
12. Opprette et offentlig tilbud, etter modell av Sanitetskvinnenes ressursvenn-tilbud, for å følge opp personer som bryter med voldelige partnere etter eventuelt opphold på krisesenter.
13. Styrke arbeidet mot festvoldtekter.
14. Bygge ut hjelpe- og behandlingstilbudet til både utsatte, voldsutøvere og overgripere, herunder tilbudet til unge overgripere.
15. Bekjempe negativ sosial kontroll, blant annet ved å styrke den flerkulturelle kompetansen i barnehage og skole og gjøre normkritisk seksualundervisning til en del av introduksjonsprogrammet.
16. Styrke politiets kompetanse i normbrytende seksualitet.
17. Opprette en erstatningsordning for de som har blitt tvunget til sterilisering som en forutsetning for å endre juridisk kjønn.

18. Sikre politiet ytterligere ressurser til å takle hatkriminalitet og jobbe for at politiet i flere fylker og kommuner skal ha en hatkriminalitetsgruppe.
19. Innføre en tredje juridisk kjønnskategori og kjønnsnøytrale personnumre.
20. Ikke gi statsstøtte til organisasjoner som fremmer rasistiske eller diskriminerende holdninger basert på kjønn, funksjonsevne, religiøs eller etnisk tilhørighet og hudfarge.
21. Øke statsstøtten til organisasjoner og sentre, som 22. juli senteret og 10. august stiftelsen, som jobber mot rasisme, islamofobi og antisemittisme.
22. Sikre forutsigbar finansiering for organisasjoner som arbeider med å gi helsefaglig, sosialfaglig og juridisk bistand til personer i prostitusjon.
23. Revidere hallikparagrafen slik at den igjen kun omhandler utnyttelse og tvang.
24. Styrke rettsikkerheten til personer utsatt for menneskehandel og gi disse rett til oppholdstillatelse i Norge.
25. Evaluere sexkjøpsloven med sikte på å styrke sexarbeideres rettigheter og trygghet. Vi vil gjøre det enkelt og trygt å komme seg ut av ufrivillig prostitusjon.
26. Nedsette et offentlig utvalg som skal utrede og systematisere kunnskap og erfaringer knyttet til nasjonal og lokal prostitusjonspolitik.
27. Endre markedsføringslovens §2 annet ledd, slik at det gjøres ulovlig å spille på rasistiske stereotyper i markedsføring. Markedsføring skal ikke fremme støtende eller nedsettende karakteristikk av etniske minoritetsgrupper.
28. Motarbeide alle forsøk på å innføre tiggeforbud og arkitektur som er fiendtlig mot hjemløse.
29. Styrke og tydeliggjøre rasismeparagrafen slik at det blir enklere å rettsforfølge hatefulle ytringer, og regulere teknologiselskaper som Facebook og YouTube for å sikre at rasistiske og antisemittiske ytringer og konspirasjonsteorier ikke spres gjennom selskapenes algoritmer.
30. Motvirke rasisme i arbeidsmarkedet gjennom å innføre anonyme jobbsøknader i offentlig sektor og kreve at arbeidsgivere i offentlig sektor rapporterer om mangfold på arbeidsplassen sin.
31. Fjerne statsstøtte til Human Rights Service.
32. Motvirke rasisme blant større aktører på boligmarkedet gjennom anonymisering av identitet, oppfølging av profesjonelle leietakere og sterkere sanksjoner mot diskriminering på boligmarkedet.

60. INTEGRERING

Norge har de siste tiårene utviklet seg til å bli et flerkulturelt og multireligiøst samfunn. Den utviklingen ønsker De Grønne velkommen. Innvandring bringer med seg et mangfold som beriker og styrker landet vårt. Det gjelder enten mennesker kommer til Norge for å jobbe eller fordi de flykter fra krig og forfølgelse.

De Grønne anerkjenner at god integrering handler om erfaring og kompetanse, og krever samarbeid over tid med mellom kommunen, næringsliv, skoler og frivillige. Vi vil gjøre kommunenes flyktningsjeneste mer stabil og holde kompetansen oppe ved å gjøre dette til en fast, lovpålagt oppgave som enhver kommune har ansvar for, og eventuelt heller kan reservere seg mot i enkeltår ved behov.

Høy innvandring bringer med seg noen utfordringer som god integrering og inkludering kan bidra til å løse. De Grønne ønsker raskere behandling av asylsøknader og støtter prinsippet om at de som ikke får opphold må forlate landet. Samtidig bør det tidligere legges til rette for at asylsøkere kan delta i samfunnet gjennom språkopplæring, skole og arbeid. Barn som kommer som flyktninger uten følge av voksne må tas særskilt godt vare på, og de må ha samme rettigheter som andre barn i Norge.

Det er ikke et mål at færre skal ønske å søke asyl her. En solidarisk innvandringspolitikk må følges av verdig og inkluderende integreringspolitikk. Vellykket integrering gir folk mulighet til å ta ansvar for egne liv, delta i lokalsamfunnet og bygge nettverk. Det gir også viktige ressurser og impulser til samfunnet, bidrar til å skape gode bomiljøer og til å hindre radikaliserings.

De Grønne vil:

1. At introduksjonsstøtten skal være lik for alle, uavhengig av alder.
2. Gi staten større mulighet til å fastsette bosettingsplasser i kommuner i perioder der flyktninger må vente over 3 måneder for å bosettes i kommuner.
3. Gi kommunene økonomiske insentiver til å ta imot flere flyktninger.
4. Oppheve ordningen med midlertidig opphold for enslige mindreårige asylsøkere mellom 16 og 18 år, og som et minimum sikre at disse og unge papirløse får fullføre videregående opplæring som er startet i Norge, også etter fylte 18 år.
5. Overføre ansvaret for alle enslige mindreårige asylsøkere til barnevernet.
6. Sikre at alle barn som oppholder seg i Norge får gå på skole.
7. Gi barn på asylmottak rett til plass i ordinær barnehage. (Likelydende punkt i kap. 41.)
8. Begrense alderstesting til tilfeller der myndighetene kan dokumentere stor tvil om oppgitt alder på asylsøkeren. Ved tvil skal dette komme asylsøkeren til gode.
9. Gjøre det mer attraktivt for næringslivet å ansette flyktninger gjennom mentorordninger, lønnstilskudd og bedre oppfølging av praksisplasser og nyansatte flyktninger, fra det offentlige.

10. At myndighetene ikke skal tilbakekalle statsborgerskap, og som et minimum innføre en foreldelsesfrist for tilbakekallelse. Ingen skal tape sitt statsborgerskap eller sendes ut av landet dersom det er andre familiemedlemmer som forårsaker sak om dette. (Likelydende punkt i kap. 74.)
11. Gi amnesti til papirløse voksne etter sammenlagt 7 års opphold i Norge, og til papirløse barn etter 4 år.
12. Kartlegge asylsøkeres kompetanse kort tid etter ankomst for å kunne tilby arbeidsrettet opplæring eller jobb så tidlig som mulig og gjøre det enklere å få godkjent utdanning fra utlandet.
13. Styrke og differensiere opplæringen i norsk språk og samfunnsliv for asylsøkere for å bidra til raskere integrering.
14. Skjerpe kravene til tilsynsmyndigheter som statsforvalteren (tidligere: "fylkesmannen") for bedre ivaretagelse av tilsynsoppgaver overfor kommuner som bosetter flyktninger. Tilsynet skal også inkludere grunnskolene for voksne.
15. Garantere asylsøkere på mottak et aktivitetstilbud inkludert norskundervisning på minimum 20 timer per uke.
16. Hindre fattigdom og sult på asylmottak gjennom økte stønader som er tilstrekkelige til å kunne bidra til selvstendigjøring og normalisering av tilværelsen for asylsøkere.
17. Utvide ordningen med tilskudd til organisasjoner som bidrar til integrering i kommunene.
18. Legge til rette for et mer omfattende samarbeid og erfaringsutveksling på tvers av kommuner, i integreringsarbeidet.
19. Avskaffe krav om inntekt for familiegjenforening.

61. PERSONER MED FUNKSJONSNEDESETTELSE

Miljøpartiet De Grønne skal jobbe for at ingen blir funksjonshemmet i møte med samfunnet og vi skal fortsette arbeidet med universell utforming av både tjenester og fysiske omgivelser så alle personer med funksjonsnedsettelse får oppfylt sin rett til å delta i samfunnet. BPA, eller brukerstyrt personlig assistanse, skal være et viktig likestillingsverktøy for å øke deltagelse og selvstendighet. Da må ordningen oppfylle intensjonen, også for mennesker med mindre funksjonsnedsettelser.

Norge må ta innover seg kritikken FN har gitt og som flere undersøkelser har vist, om at mange blir mobbet, opplever hets og opplever utenforskap på bakgrunn av sin funksjonsnedsettelse. Funksjonshemmede krever ikke særrettigheter, men krever universelle menneskerettigheter og muligheten til å kunne være likestilte borgere som kan delta i og gi tilbake til samfunnet.

En grønn framtid er også en tilrettelagt framtid. I 2019 var andelen av befolkningen med funksjonsnedsettelse i alderen mellom 16-66 år på 17 %, som tilsvarer ca. 627 000

personer. For at flest mulig mennesker skal kunne leve grønne og fullverdige liv, må vi prioritere tilgang og tilrettelegging i hele samfunnet, spesielt når det kommer til transport og deltagelse.

FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD) må i sin helhet implementeres i norsk lov og eksisterende norske lover må ikke bryte med CRPD. Alle borgere har rett til å engasjere seg, delta og bidra i demokratiet, og det er storsamfunnets plikt å legge til rette for like muligheter uavhengig av funksjonsnivå.

De Grønne vil:

1. At FN-konvensjonen om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne (CRPD) tas inn i sin helhet i lovverket ved å inkorporere CRPD og tilleggsprotokoller uten merknader og følge opp FNs kritikk av Norge. Det bør utarbeides en rapport som dokumenterer systematiske brudd på menneskerettighetene til mennesker med funksjonsnedsettelse. Staten må fortsatt ha oversikt over utviklingen av likestillingspolitikken for funksjonshemmede og legge fram årlige statusrapporter.
2. Vedta den menneskerettslige modellen i alt regelverk, som svar på at Norge mottok kritikk fra FN i 2019 om at funksjonshemmede blir sett på som en gruppe som trenger omsorg og ikke som selvstendige borgere med rettigheter og plikter.
3. Utvikle politikk i tett dialog med organisasjonene som jobber for personer med nedsatt funksjonsevne på lik linje med fagforeninger og næringslivsorganisasjoner når politikk utformes.
4. Sikre at utviklingshemmede og funksjonshemmede kan gjennomføre utdanning på en fullverdig måte og stå i arbeid. Varig tilrettelagt arbeid (VTA), meningsfull yrkesopplæring, individuell støtte og andre typer arbeidstiltak må på plass, og er eksempler på hvordan vi sikrer at folk skal få og kunne stå i skjermet eller ordinær jobb.
5. Gi personer med funksjonsnedsettelse mulighet til å ta del i det grønne skiftet gjennom å tilrettelegge kollektivtransport, styrke aktivitetshjelpemiddelordningen særlig for de over 26 år, styrke hjelpemiddelordningen ved at bilstønad skal gjøres tilgjengelig for flere med behov for denne og at elbiler også skal omfattes i bilstønadsordningen.
6. Myke opp reglene og utdelingen av HC-parkeringsbevis, slik at flere funksjonshemmede og utviklingshemmede som har behov for denne ordningen skal få den, og det må lages flere HC-parkeringsplasser.
7. Starte med å tilgjengeliggjøre barnehager, skoler, høyskoler og universiteter og jobbe for at samfunnet raskt blir universelt utformet.
8. Sikre at funksjonshemmede skal kunne kreve sin rett til selvbestemmelse og likestilt deltagelse ved å styrke likestillings- og diskrimineringslovgivningen, arbeidsmiljøloven og plan og bygningsloven, og treffe alle nødvendige tiltak for å redusere bostedsskjevhet og kommunale forskjeller i håndhevelse av lover og regler.
9. At lover og offentlig finansiering ikke bidrar til diskriminering og utenforskap, slik som å avskaffe diskriminerende tvangslovgivning i psykisk helsevern, sikre retten til selvbestemmelse og retten til å motta nødvendig støtte til å utøve den rettslige handleevnen. Dette omfatter retten til å velge eller velge bort støttealternativer,

basert på den enkeltes rett til fritt og informert samtykke.

10. Styrke aktiv bruk av rådet for personer med funksjonsnedsettelse lokalt og nasjonalt.
11. At alle uføre som lever på minstestøtelse må komme inn under bostøttens inntektsgrense, og sikre at disse samordnes om unge uføres minstestøtelse øker.
12. At BPA-tilbudet ikke er avhengig av antall timer assistansebehov, alder, kjønn eller postadressen til brukeren, men er universelt og at midlene til BPA skal følge brukeren.
13. At fritid og samfunnsdeltagelse skal vektlegges like mye som primære behov i tildelingen av BPA-timer.
14. Utrede om BPA-ordningen bør fullfinansieres av staten, og ansvaret for ordningen flyttes til arbeids- og sosialdepartementet. Det må legges klare føringer for kommunens forpliktelser og reguleringsadgang.
15. Utvide ordningen med funksjonsassistanse i arbeidslivet, og at ordningen samordnes med andre assistanseordninger som BPA og annen praktisk bistand. Funksjonsassistentordningen må utvides slik at den også inkluderer personer som er på arbeidsutprøving, har en midlertidig ansettelse, har praksisplass, jobber frilans og for de som studerer på voksenopplæring, høyere utdanning eller fagskoler.
16. Utvide utdanning og ansettelse innenfor tegnspråk og stimulere til høyere lønnsstrinn for tegnspråktolker, samt utbedre løsninger for syns og hørselshemmede i både private og offentlige bygninger.
17. Sikre økt bruk av utdanning som arbeidstiltak slik at en høyere andel av funksjonshemmede begynner og fullfører høyere utdanning. Den nedre aldersgrensen på 22 år og varighetsbestemmelsen på maks tre år for å få innvilget utdanning som arbeidstiltak må fjernes. Dette gir flere mulighet til å fullføre lengre utdanningsløp, samt rom for avbrekk i studieperioden og deltidsstudier.

62. URFOLK OG NASJONALE MINORITETER

Staten Norge er tuftet på områdene til to folk, det norske og det samiske. De nasjonale minoritetene som var her da landet ble etablert har rett til å få mulighet til å utøve og videreutvikle sine kulturer.

Urfolk og nasjonale minoriteter har en viktig plass både i norsk kulturarv og i vår egen samtid. Norge har klare forpliktelser til å ivareta den samiske befolkningens rettigheter. Historisk har den samiske befolkningen og minoritetsgrupper i Norge lidd betydelig urett, ikke minst gjennom en brutal fornuksingspolitikk som blant annet har gått utover språkene som kulturbærere. Også i dag er kunnskapen om samisk historie, språk og kultur begrenset i store deler av den norske befolkningen, og samer opplever fremdeles diskriminering.

Fem folkegrupper har status som nasjonale minoriteter i Norge: jøder, kvener, rom, romani og skogfinner. De Grønne ønsker en aktiv politikk for å ivareta denne delen av den

mangfoldige norske kulturarven. Vi vil arbeide for styrket kjennskap til urfolks og minoriteters vilkår, både hos myndighetene og i befolkningen. Urfolks rettigheter må spille en avgjørende rolle når det planlegges utbygging og inngrep i deres kjerneområder.

De Grønne vil:

1. Gjøre samefolkets dag til offisiell fridag i Norge.
2. Gi grunnleggende innføring i samisk som del av norskundervisningen for alle skolebarn.
3. Være en pådriver for en nordisk samekonvensjon for å lette samhandling og styrke samisk kultur på tvers av landegrensene.
4. Støtte og videreutvikle Sametinget som det viktigste verktøyet for selvbestemmelse for det samiske folket.
5. Styrke og lovfeste konsultasjonsordningen mellom Staten og Sametinget.
6. Arbeide for styrket minoritetsspråkpolitikk blant annet ved etablering av flere språk- og kultursentre og gi økt støtte til oversettelse av litteratur og film, samt styrke infrastruktur, kunnskap og satsinger tilknyttet digitale verktøy for urfolks- og minoritetsspråk.
7. Styrke kvensk, sørsamisk, lulesamisk, skolte-, ume- og pitesamisk språk.
8. Prioritere arbeid i skole og andre miljøer for å motvirke antisemittisme og antisiganisme.
9. Støtte arbeid som setter søkelys på romanifolkets og romenes historie og kultur i Norge, inkludert språkene romani og romanés.
10. Bidra til at det norske romfolkets kultur ivaretas og videreføres.
11. Innføre prosedyrer for å gi forutsigbarhet i økonomiske spørsmål for Sametinget og andre samiske budsjettområder, for eksempel ved at det hvert år legges fram en stortingsproposisjon om satsingsområder og prioriteringer i samepolitikken.
12. Sette i gang igjen prosessen etter Samerettsutvalget II, som handler om retten til land og vann i tradisjonelle samiske områder fra og med Troms fylke og sørover.
13. Etablere et forsknings- og formidlingsprogram for et samlet samisk historieverk hvor fornorskningshistorien er ett av flere tema.
14. Styrke forskning og formidling på urfolk og nasjonale minoriteters historie, språk og kultur i universiteter, museer, arkiver og kulturinstitusjoner.
15. Gi reindrifta stabile økonomiske rammevilkår og samtidig sikre god dyrevelferd og forvaltning av beiteområder.
16. Bruke resultatene fra sannhets- og forsoningskommisjonen for å legge til rette for framtidig utøvelse av samisk, kvensk og norskfinsk kultur og tradisjoner.
17. At Norge skal være en sterk stemme innad i Europa-samarbeidet for å sikre rom-

og romanifolks menneskerettigheter og formelle unnskyldninger og oppreisning for den urett som er begått mot dem.

18. Innføre en ordning med samiske observatører i Stortinget og gi Sametinget forslagsrett i Stortinget.

63. RELIGION OG LIVSSYN

Trosfrihet er grunnleggende i et mangfoldig og liberalt demokrati. Uansett religion eller livssyn bør alle sikres mulighet til å motta åndelige eller eksistensielle samtaler i livskriser og markere livets faser i egnede lokaler. Tros- og livssynssamfunn er dessuten viktige samfunnsinstitusjoner og kulturbærere. Både religiøse og ikke-religiøse livssynssamfunn har en naturlig plass i den offentlige samtalen. Mange tros- og livssynssamfunn er sentrale i opplæring og utøvelse av musikk, samt ivaretagelse av unik materiell og ikke-materiell kulturarv. Vi vil føre en politikk for at slike verdier kan bevares og utvikles.

Et økende mangfold av religioner og livssyn setter nye spørsmål på agendaen. Som samfunn må vi ta stilling til nye utfordringer knyttet til enkeltmenneskets rett til å utøve sitt livssyn og religionens plass i det offentlige rom. Vi i De Grønne vil bekjempe diskriminering på bakgrunn av livssyn og føre en livssynspolitik som gir både troende og ikke-troende rom til å utøve sin livssynspraksis. Aktiv livssynsdebatt er en del av et åpent og demokratisk samfunn. En slik debatt forutsetter et sterkt vern av ytringsfriheten, både for kritikk og forsvar av ulike livssyn.

De Grønne vil:

1. Likebehandle alle tros- og livssynssamfunn, og jobbe for og støtte et livssynsmangfoldig samfunn.
2. Sikre vern mot diskriminering på bakgrunn av livssynstilhørighet og kulturell tilhørighet, og iverksette tiltak for å avdekke og motarbeide systematisk diskriminering på grunn av religion eller livssynstilhørighet.
3. Jobbe for stabile rammebetingelser for trossamfunnenes virksomhet.
4. Arbeide for en livssynsnøytral ekteskapslov.
5. Skille religiøs seremonier fra juridisk vigsel og avvikle tros- og livssynssamfunns vigselsrett.
6. Reetablere en særlig støtteordning for musikk- og kulturpraksis i tros- og livssynssamfunn etter modell av Kulturrådets støtteordning for kirkemusikk.
7. Legge til rette for at eldre og syke i institusjoner kan få sjelesørgere fra den tros- eller livssynsretningen de måtte ønske.
8. Erstatte faget KRLE med faget FRED (filosofi, religion, etikk og dialog) som et inkluderende og mangfoldig religions- og livssynsfag i norsk skole.
9. Gi kommunene ansvaret for organisering av gravplasser og arbeide for flere gravplasser tilpasset alle livssyn.

10. Videreføre statlig tilskudd til drift av KAs nasjonale kirkebyggdatabase og finansiere utvidelse av denne til å omfatte religiøse bygg og gravplasser tilhørende alle tros- og livssynssamfunn i Norge.
11. Legge til rette for etablering av flere livssynsflexible seremonirom.
12. Sikre økonomisk støtte til organisasjoner som arbeider for å styrke kvinner og skeives rettigheter innenfor tros- og livssynsamfunn.

DEL 14

DEMOKRATI OG RETTSSTAT

64. DEMOKRATI OG INKLUDERING

Norge er et velfungerende demokrati med høy tillit mellom folk. Men demokratiet må hele tiden fornyes og utvikles for å sikre legitimitet og bred deltakelse. I mange land vokser en folkelig motstand mot den gjeldende økonomiske og strukturelle politikken. Flere demokratier er i en tillitskrise, hvor avstanden er stor og folk ikke lenger stoler på beslutningstakere. Også i Norge kan vi se begynnende tegn på slik motstand og mistillit.

Mange synes det er vanskelig eller lite relevant å delta i politiske prosesser, og færre engasjerer seg i politiske partier. Valgdeltakelsen er for lav, særlig blant ungdom og unge voksne. Det er avgjørende å styrke innflytelsen til de gruppene som er svakt representert i demokratiet. Alle innbyggere skal ha reell mulighet til å delta i beslutninger som angår seg og sitt nærmiljø.

De Grønne vil bekjempe konsentrasjon av politisk og økonomisk makt og innflytelse. Vi vil styrke lokaldemokratiet og sivilsamfunnet, og jobbe for demokratisk kontroll over infrastruktur og viktige tjenester. Den offentlige samtalen må være åpen, inkluderende og faktabasert, og beslutningsprosesser må være gjennomsiktige. Alle må gis god informasjon om demokratiske prosesser, og det offentlige må legge til rette for at alle som vil delta kan få nødvendig kunnskap og kapasitet.

De Grønne vil:

1. Sørge for at barn født i Norge av papirløse får statsborgerskap ved fødselen.
2. Senke stemmerettsalderen til 16 år.
3. Utrede en felles digital løsning som gjør det enkelt for innbyggere å få innsyn i alle offentlige dokumenter og saker som ligger til politisk behandling.
4. Verne om tilliten i samfunnet ved å skjerpe karantene-loven med to års karantene og forbud mot at statsråder, statssekretærer og politiske rådgivere som går over i påvirknings- og rådgivningsstillinger kan jobbe mot regjeringer de selv har sittet i.
5. Ikke innføre heldigitale valg, men videreføre praksisen med papirbaserte stortings- og lokalvalg av sikkerhets- og personvern hensyn. (Likelydende punkt i kap. 28.)
6. Innføre en nasjonal forslagsrett der borgere kan få en sak behandlet på Stortinget med et tilstrekkelig antall underskrifter.
7. Innføre gyldig fravær i skolen for politiske markeringer.
8. Opprette et åpent tilgjengelig lobbyregister for Stortinget.
9. Gjøre politikeres stemmegivning fra kommunestyre og fylkesting enkelt tilgjengelig på nett og i maskinlesbart format.
10. Ta initiativ til sterkere globalt samarbeid om etiske eller demokratiske problemstillinger og muligheter knyttet til kunstig intelligens.
11. Opprette et framtidombud for å bidra til at framtidige generasjoners interesser ivaretas i den løpende politikktutviklingen.

65. MEDIER OG OFFENTLIGHET

Et mangfold av frie, uavhengige medier og en opplyst offentlig debatt er avgjørende for et velfungerende demokrati. Mediebransjen er i endring som følge av ny teknologi og nye bruksmønstre. De Grønne vil jobbe for at de samme journalistiske rammevilkårene skal gjelde på tvers av plattformer og teknologiske distribusjonskanaler, og vil sikre vilkårene for uavhengige, redaktørstyrte, journalistiske medier i et digitalisert samfunn.

Offentligheten blir mer fragmentert. I digitale offentlige rom, hvor algoritmene regjerer, blir enkeltmennesker og miljøer i større grad isolert fra meningsmotstandere og andre perspektiver. Medier og plattformer uten ytringsansvar truer nå både ytringsfrihet og tilgang til sikker informasjon. Det gir spillerom for retorikk og argumentasjon som spiller på frykt, spekulasjon og motsetninger. For De Grønne ligger det et selvsagt ansvar hos hver enkelt, og hos oss som parti, for å skape en debatt som er opplysende, konstruktiv og inviterende.

De Grønne vil:

1. Styrke mediestøtten, for å sikre et mangfold av frie medier lokalt, regionalt og nasjonalt.
2. Fjerne merverdiavgift på redaktørstyrt journalistikk, uavhengig av plattform.
3. Hindre at norske medier utarmes av internasjonale digitale aktører som Facebook og Google ved å utrede virkemidler for å sikre like konkurransevilkår og jobbe for at alle medie- og teknologiselskaper som tjener penger i Norge betaler skatt av fortjenesten i Norge.
4. Stramme inn regelverket for utforming og presentasjon av markedsføring slik at reklame ikke skal kunne forveksles med redaksjonelt innhold.
5. Støtte uavhengige, ideelle aktører i arbeidet mot spredning av bevisst villedende informasjon.
6. Jobbe for strengere regulering av digitalplattformer ved å støtte opp om EUs nye direktiver om ulovlig innhold (Digital Services Act) og konkurranseforhold (Digital Markets Act) og være positive til at disse også innføres i Norge etter hvert.
7. Utrede å pålegge tilbydere av sosiale medier i Norge rutiner for bekjempelse av ulovlig hatprat og spredning av bevisst villedende innhold (inkludert "deepfakes"), og kreve at tilbydere av sosiale medier over en viss størrelse har brukerombud.
8. Sikre at det finnes hovedredaksjoner for kommersielle radio- og fjernsynstilbud med allmennkringkastingsoppdrag utenfor Oslo.
9. Pålegge alle riksdekkende kommersielle fjernsynskanaler med en andel på mer enn én prosent av de samlede seertallene for fjernsyn å tilrettelegge programmer for personer med funksjonsnedsettelse gjennom teksting, tegnspråktolking, synstolking, lydtekst eller andre teknikker.
10. At den viktige, statsfinansierte kulturarven i NRKs arkiver må være tilgjengelig for fellesskapet.

11. At både offentlige og kommersielle riksdekkende aktører med allmennkringkastingsoppdrag skal tilby journalistisk dekning fra lokalsamfunn i hele landet.
12. Sikre et sterkt kildevern for redaktørstyrte medier med taushetsplikt om anonyme kilders identitet overfor alle myndigheter, samt vitne- og etterforskningsforbud i kildevernsaker.
13. Styrke beskyttelsen av varslere slik at det blir enklere å avsløre skadelige forhold uten å bli straffet eller utsatt for andre negative sanksjoner.
14. Gi varslere som avslører alvorlige kritikkverdige forhold rett på økonomisk oppreisning for tapte inntekter og tort og svie.
15. Gjøre Norge til en internasjonal trygg havn for gravende journalister, kilder og varslere.

66. RETTSSTAT OG MENNESKERETTIGHETER

Rettsstaten og vern av menneskerettighetene er en forutsetning for et mangfoldig og jevnbyrdig samfunn med trygghet og frihet for den enkelte. De Grønne er en motpol til krefter som utfordrer disse liberale verdiene, og går til valg på å forsvare og forsterke den norske rettsstaten. Flere av rettsstatens grunnelementer bygger i dag på etablert praksis og prinsipper som ikke er lovfestet. Vi har ingen garanti mot at autoritære krefter i framtida vil utnytte huller i lovverket til å ta kontroll over viktige institusjoner. Det er i gode tider vi må ruste oss for dårlige tider. Derfor vil De Grønne grunnlovsfeste viktige rettsstatlige prinsipper, iverksette tiltak for å sikre en robust rettsstat og forsvare rettsstaten i internasjonale fora.

Norske borgeres grunnleggende menneskerettigheter er utilstrekkelig ivaretatt på flere områder. FNs menneskerettskomité, FNs torturkomité og FNs barnekomité er blant dem som jevnlig fremmer bekymringer knyttet til blant annet isolasjon og oppfølging av psykisk syke i fengslene, saksbehandlingstid i domstolene og domstolenes uavhengighet. De Grønne vil jobbe systematisk for å løse disse utfordringene og styrke etterlevelsen av menneskerettighetene på alle områder i samfunnet.

Lovgivningen blir stadig mer kompleks og forvaltningen får stadig større fullmakter, samtidig som tilgangen på rettshjelp har store mangler. God tilgang på rettshjelp er et avgjørende enkelttiltak for å ivareta den alminnelige rettsikkerheten i samfunnet. Ingen skal lide rettstap på grunn av manglende økonomisk evne eller mangel på informasjon.

De Grønne vil:

1. Grunnlovsfeste påtalemyndighetens uavhengighet og uavhengig utnevning av dommere.
2. Sette ned et utvalg som skal utrede rettsstatens sårbarheter og foreslå tiltak for å redusere disse.
3. Forsvare ytringsfriheten og retten til å ytre seg mot politiske, religiøse og andre systemer.
4. Sikre at domstolene er organisert og finansiert slik at saker kan behandles tilfreds-

- stillende, og avgjøres innen rimelig tid.
5. Følge opp Rettshjelpsutvalgets utredning og styrke ordningen med fri rettshjelp, blant annet ved å heve inntektsgrensen og inkludere flere sakstyper i ordningen. (Likelydende punkt i kap. 38.)
 6. Øke støtten til organisasjoner som gir gratis rettshjelp, herunder studentdrevne rettshjelpstiltak, og sikre deres mulighet til å drive rettspolitisk arbeid.
 7. Gi alle borgere, uansett inntekt, begrenset rett til gratis rettshjelp.
 8. Øke salærsatsene for straffesaker og fri rettshjelp.
 9. Jobbe for å endre systemet slik at personer uten fast adresse sikres fullverdige borgerrettigheter i samfunnet.
 10. Sikre at straffegjennomføringen bedre ivaretar innsattes vern mot umenneskelig eller nedverdiggende behandling og retten til nødvendig helsehjelp.
 11. Utarbeide en nasjonal handlingsplan for torturrehabilitering, etablere et nasjonalt senter for torturrehabilitering og få kunnskap om konsekvenser og behandling av tortur inn i utdanningsløpet til relevante yrkesgrupper, som helse- og sosialarbeidere.
 12. Melde Norge inn i individklageordningene under FNs barnekonvensjon, FNs konvensjon for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter og FNs konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne.
 13. Gjennomgå taushetspliktbestemmelsene i lovgivningen og forvaltningens praktisering av offentlighetslovgivningen for å finne ut om offentlighetsprinsippet overholdes.
 14. Sette i gang et omfattende digitaliseringsløft i domstolene og rettsvesenet, ved å blant annet sikre at alle norske rettssaker blir tatt opp med lyd og bilde og sikre bedre integrasjon med påtalemyndighetens systemer.
 15. Forby bruk av ansiktsgjenkjenning i det offentlige rom og butikklokaler.
 16. Stimulere til økt bruk av mekling som vanlig tvisteløsningsmetode og styrke rettsikkerheten ved mekling.
 17. Motarbeide straffefrihet ved å benytte økonomiske og juridiske sanksjoner mot personer som har begått grove menneskerettighetsbrudd i andre land.
 18. Øke kapasiteten til å etterforske, arrestere og stille for retten personer som er mistenkte for å ha deltatt i folkemord, forbrytelser mot menneskeheten eller krigsforbrytelser innenfor rammene av norsk og internasjonal lov.
 19. Støtte ordninger med midlertidig opphold for menneskerettighetsforsvarere som er under sterkt press, for å gi dem mulighet til å arbeide uten å risikere å bli angrepet.
 20. Videreføre støtten til Students at Risk.
 21. Innføre en miljø- og menneskerettighetslov for næringslivet, med etikkinformasjonsplikt slik at forbrukere får kjennskap til produksjonsforhold. (Likelydende punkt i kap. 21.)

22. Arbeide for et psykisk helsevern hvor tvang kun benyttes der det er strengt nødvendig. Det må arbeides systematisk på alle nivåer for å avdekke årsaker til at tvang blir gjennomført, og for å innføre tiltak som kan redusere bruk av tvang. (Likelydende i kap. 49.)

67. DIGITALE RETTIGHETER

En opplyst og engasjert befolkning er blant de viktigste vilkårene for et levende, velfungerende demokrati. Retten til å oppsøke informasjon og kommunisere uten å bli urettmessig og ufrivillig overvåket av myndigheter eller bedrifter må derfor vernes. Samtidig må borgerne beskyttes mot identitetstyveri, overgrep, hatprat og andre alvorlige krenkelser.

Den teknologiske utviklingen gir nye muligheter for digital overvåkning og kontroll for å avdekke kriminalitet. Dette utfordrer personvernet. De Grønne ønsker ikke en samfunnsutvikling der grensene for inngrep i personvernet flyttes. For å styrke vernet mot ubegrunnet overvåkning, vil vi blant annet stanse praksisen med ulovlig lagring av opplysninger fra kommunikasjonskontroll, si nei til innføring av et digitalt grenseforsvar og evaluere om personvernet ivaretas godt nok i politiets arbeid for å bekjempe alvorlig kriminalitet.

De Grønne vil:

1. Forsvare tilgangen til et fritt og åpent internett som en rettighet.
2. Sikre nettbrukere både ytringsfrihet og personvern, nasjonalt og internasjonalt.
3. Prioritere hensynet til personvern og borgerrettigheter i behandlingen av nye lover eller avtaler som berører digitale rettigheter.
4. Styrke forbrukernes rettigheter i møte med brukerlisenser og brukeravtaler.
5. Sikre nettnøytralitet som en forutsetning for full ytringsfrihet.
6. Gjennomgå og evaluere metodene politiet og e-tjenesten har til disposisjon for å forebygge og bekjempe terror og andre alvorlige trusler, for å avdekke om personvernet er tilstrekkelig ivaretatt i arbeidet med å verne rikets sikkerhet.
7. Gå mot tilrettelagt innhenting av grenseoverskridende elektronisk kommunikasjon, og kreve slutt på Sveriges overvåking av norsk internett-trafikk gjennom FRA-loven, samt all annen tilsvarende masseovervåkning utført av andre stater.
8. Ikke tillate søk etter slektninger i politiets DNA-register.
9. Forby kosperrere (DRM) og sperring av funksjonaliteter på brukernes egen maskinvare.
10. Støtte utvikling av fri programvare, blant annet ved å gjenopprette Friprog-senteret og prioritere fri programvare i offentlige anskaffelser.

DEL 15

ET TRYGT

SAMFUNN

68. KRIMINALITET, STRAFF OG KRIMINALOMSORG

De Grønne ønsker en kriminalpolitikk som fokuserer på rehabilitering og ivaretar Norges menneskerettslige forpliktelser. Dette er avgjørende for å gi straffedømte mulighet til å vende tilbake til og bli inkludert i samfunnet etter endt straff. Derfor vil vi legge til rette for at flere saker kan løses utenfor domstolene og prioritere alternative straffereaksjoner. Vi vil redusere bruken av isolasjon til et minimum, stille klarere krav til innholdet i fengselsstraffen og styrke arbeidet med tilbakeføring under soning. De Grønne er svært kritiske til politisering av strafferettsfeltet som svekker rettssikkerheten. Vi vil gå mot alle forslag om økt bruk av makt og tvang som ikke er godt faglig begrunnet.

De Grønne mener inngrep overfor borgerne bare skal skje når det er godt begrunnet, og bare når det er foranlediget av konkret mistanke og følger strenge regler som ivaretar rettssikkerheten. Vi vil sikre at all tvangsmiddelbruk og etterforskning skjer i samsvar med krav som følger av Grunnloven og menneskerettighetene.

Politiet bruker i dag store ressurser på bekjempelse av narkotikarelaterte lovbrudd, og tar også i bruk inngripende virkemidler på dette området. De Grønne mener rusmiddelbruk primært bør håndteres som et helseproblem, og at en stor andel av disse ressursene bør omprioriteres til andre formål. Resurser bør særlig prioriteres til områder der vi i dag ikke oppfyller våre menneskerettslige forpliktelser. Eksempler på dette er vold og overgrep mot kvinner og i nære relasjoner, hatefulle ytringer og hatkriminalitet overfor minoriteter og menneskehandel.

De Grønne vil:

1. Styrke uskyldspresumpsjonen ved blant annet å gi tydelig signal i den nye straffeprosessloven om at taushet aldri kan tale i noens disfavør.
2. Arbeide for et synlig og reelt tilstedeværende politi i hele landet, med forsvarlig responstid og tilstrekkelig kapasitet, også til å drive godt forebyggingsarbeid. (Likelydende punkt i kap. 35.)
3. Gå mot generell bevæpning av politiet.
4. Sørge for at hvert politidistrikt prioriterer etterforskning og påtale av hatefulle ytringer og hatkriminalitet, og tilføre politi og domstoler nødvendige ressurser og kompetanse til dette. (Likelydende punkt i kap. 59.)
5. Sikre at regelverk og praksis for bruk av politiarrest ivaretar de menneskerettslige kravene knyttet til isolasjon og til å fremstilles for fengsling innen 48 timer etter pågripelse.
6. Utarbeide en sektorovergripende handlingsplan mot vold mot kvinner og vold i nære relasjoner.
7. Styrke elevets rettssikkerhet og personvern ved å stille klare krav til hjemmel for politiaksjoner, og stanse praksisen med skolerazziaer med narkohunder.
8. Styrke politiets arbeid med organisert og grensekryssende kriminalitet, inkludert menneskehandel.

9. Styrke arbeidet for å avdekke og reagere på miljøkriminalitet ved å intensivere tilsyn, kontroll, håndheving og sanksjonering, samt øke strafferammene for økt allmennpreventiv effekt.
10. Prioritere og utvikle alternative straffereaksjoner til fengselsstraff, herunder utvide bruken av samfunnsstraff og elektronisk fotlenke.
11. Prioritere gjenopprettende rett og bruk av konfliktråd i straffesaker, særlig for ungdom.
12. Stille klare krav til aktiviteter, sosial kontakt og mulighet for å følge med i omverdenen for innsatte i fengslene.
13. Redusere bruken av isolasjon til et absolutt minimum, skjerpe regelverket og styrke oppfølging, helsehjelp og tilsyn med innsatte som blir isolert.
14. Gå mot forslaget om å ta i bruk spyttehette i kriminalomsorgen.
15. Styrke kriminalomsorgen for å bedre soningstilbudet og unngå faktisk isolasjon som følge av mangel på bemanning.
16. Styrke kriminalomsorgens arbeid med tilbakeføring underveis i soningen, for eksempel ved å bedre mulighetene for permisjoner og prøveløslatelse, utvide muligheten til soning i behandlingsinstitusjon og gi økt støtte til å planlegge livet etter soning.
17. Styrke soningstilbudet for kvinner, blant annet ved å opprette flere lavsikkerhetsanstalter og oppgradere soningsfasiliteter.
18. Kreve bruk av omvendt voldsalarm i flere saker.
19. Tydeliggjøre straffelovens voldtektsbestemmelse, slik at seksuell omgang uten samtykke defineres som voldtekt.
20. Gå imot nasjonale og lokale tiggeforbud.
21. Fjerne straff for bruk og besittelse av brukerdoser av illegale rusmidler, og i stedet satse på skadereduksjon og frivillige og individuelt tilpassede helsetilbud for rusavhengige.

69. BEREDSKAP

Alle samfunn blir, før eller senere, rammet av store, skadelige hendelser som endevender hverdagslivet. Hvor mye skade slike hendelser gjør, avhenger av hvor god beredskap vi har bygget opp. Både 22. juli og koronapandemien synliggjorde behovet for bedre beredskap. Verden er nå i rask endring, og nye kriser kan ramme fort og bredt. Det er avgjørende med godt samarbeid mellom kritiske sektorer og etater, bedre forsynings-sikkerhet og lagring av medisiner, mat og viktig utstyr, robust infrastruktur og en styrket beredskapskultur i samfunnet.

Samfunnets sårbarhet øker på flere områder. Sikkerhet, velferd og utvikling trues av eskalerende klimaendringer, naturødeleggelse og pandemier. Terror kan ramme Norge igjen.

Geopolitisk uro kan skape nye utfordringer. Økt digitalisering skjerper kravene til datasikkerhet. Noen trusler kan gjøre så stor skade at siviliserte samfunn vanskelig kan gjenreises, for eksempel asteroidenedslag eller atomvinter som følge av atomkrig. Den teknologiske utviklingen har også gitt opphav til eksistensielle trusler, som masseødeleggelsesvåpen og transformativ teknologi som kan slå feil ut.

De Grønne vil styrke norsk beredskap mot alle slags trusler, forhindre masseutryddelser og gjøre Norge til en pådriver for forskning, kompetanse og internasjonalt samarbeid som reduserer risikoen for nye kriser. Vi vil fasilitere god kontakt mellom forskningsmiljøer innen framtids- og risikoanalyse, politisk ledelse, beredskapsetater, forsvar, etterretning og frivillige aktører.

De Grønne vil:

1. Nedsette en beredskapskommisjon som skal evaluere Norges totalberedskap og foreslå tiltak for bedre forebygging og håndtering av kriser, inkludert optimal organisering av aktører og kritisk utstyr.
2. Forbedre samarbeidet mellom nødetatene, Forsvaret, Sivilforsvaret og sentrale frivillige aktører ved større ulykker, katastrofer og mulige terrorangrep, blant annet gjennom flere sektorovergrepene øvelser.
3. Sikre forsvarlig finansiering av alle nød- og beredskapsetater og forvaltningsorganer med beredskapsansvar og sette av midler til beredskapsøvelser i kommuner.
4. Styrke Sivilforsvarets evne til å respondere i kriser og unntakssituasjoner i Norge.
5. Styrke kompetanse, forebygging og beredskap for håndtering av skred, flom og andre naturfarer. (Likelydende punkt i kap. 9.)
6. Styrke myndighetenes kapasitet for helseberedskap, blant annet ved å utvide beredskapsfunksjonen hos Folkehelseinstituttet og Helsedirektoratets koordinerende rolle.
7. Bygge opp Norges kapasitet til å produsere medisiner, medisinsk utstyr og vaksiner til sin egen befolkning. (Likelydende punkt i kap. 47.)
8. Bygge opp kriselagre for kritisk viktig medisinsk utstyr som trengs ved pandemier og store ulykker. (Likelydende punkt i kap. 47.)
9. Sørge for beredskapslagring av matkorn for minst ett års forbruk, og etablere beredskapslagre for andre matvarer og samfunnskritisk materiell som kan bli mangelvare når det oppstår kriser. (Likelydende punkt i kap. 9.)
10. Sikre god fleksibilitet og reservekapasitet i sykehusene som gir mulighet for å utvide sengetallet ved katastrofer og pandemier. (Likelydende punkt i kap. 47.)
11. Sikre at primærnæringer som rammes av endrede klima- og naturforhold kan få krisehjelp gjennom Statens naturskadeordning.
12. Styrke nærberedskapen i kommunene, blant annet ved å vurdere økt stillingsprosent for deltidsbrannvesen, flere heltidsbrannvesen og utrede regional eller statlig finansiering av brannvesenet.

13. Arbeide for bedre planleggings-, koordinerings- og gjennomføringsevne ved søk- og redningsoperasjoner til havs i Nordområdene.
14. At frivillige ikke skal lide økonomiske tap ved å delta i redningsarbeid.
15. Sikre forsvarlige økonomiske rammer til frivillige organisasjoner som deltar i beredskapsarbeid og dekke deres kostnader for nødnett-terminaler over statsbudsjettet.
16. Opprette et risikokompensasjonsfond for å gi lønnpåslag til personer som må jobbe i samfunnskritiske funksjoner og utsetter seg for ekstra risiko i krisetider.
17. Øke finansieringen av blodbankene for å sikre bemanning og opplæring som svarer på blodberedskapsbehovet, og tilrettelegge for flere "blodbusser" som senker terskelen for å gi blod.
18. Styrke de eksisterende statlige støtteordningene for kartlegging, sikring og klimatilpasning i kommunene.
19. Bygge opp fagmiljøer og tilrettelegge for økt satsning på forskning og utvikling innen digital sikkerhet, også i det sivile domenet, og styrke Norges evne til å avdekke og håndtere digitale angrep.
20. At Norge skal være en pådriver internasjonalt for å redusere risikoen for, og styrke beredskapen mot, konsekvensene av naturkatastrofer, ekstremvær, pandemier, skadelig romvær, bruk av masseødeleggelsesvåpen og kunstig intelligens.
21. Kartlegge nye transformativ teknologiens mulige konsekvenser for samfunnet og utrede hvordan utvikling og bruk kan reguleres for å sikre mennesker og dyrs interesser.
22. Utvide perspektivmeldingen til å inkludere kartlegging av trusler og muligheter for velferden til mennesker og dyr de neste 100 årene.
23. Styrke norsk forskning på framtidsscenarioer, ekstrem risiko og reduksjon av risikoen for bruk av masseødeleggelsesvåpen.
24. Styrke og utvide det nordiske beredskapssamarbeidet, blant annet innen Haga-samarbeidet.
25. Bidra til finansiering av internasjonal overvåking av asteroider og andre jordnære objekter, inkludert ESAs program for å beskytte jorden ([Hera](#)).

70. FORSVAR

Det norske forsvaret skal verne om rikets sikkerhet, demokrati og selvstendighet, og skape trygghet for befolkningen. I tiårene framover vil raske sosiale, teknologiske, geopolitiske og økologiske endringer medføre nye sikkerhetsutfordringer. Forsvaret må tilpasses disse utfordringene. Den operative evnen og beredskapen må forbedres, samtidig som miljøbelastningen minimeres. De Grønne vil jobbe for et sterkt, folkelig forankret totalforsvar, med godt samarbeid mellom sivile og militære aktører.

Et troverdig forsvar av Norge forutsetter solide allianser. De Grønne vil styrke Norges selvstendige forsvarsevne og ha et mer forpliktende forsvars- og sikkerhetspolitisk samarbeid med våre nordiske naboland og resten av Europa. Det er samtidig avgjørende at Norge fortsatt har et godt nabosamarbeid med Russland. Vi vil bruke Norges medlemskap i NATO til aktivt å arbeide for at forsvarsalliansen skal holde seg innenfor kjerneoppdraget: kollektivt forsvar, krisehåndtering og sikkerhetssamarbeid. Innenfor sikkerhetssamarbeidet vil vi særlig prioritere å delta i og styrke NATOs arbeid for våpenkontroll, nedrustning og ikke-spredning.

Fred er en betingelse for at verdens land skal kunne løse vår tids kollektive utfordringer. Norsk deltakelse i militære operasjoner utenlands må være folkerettslig forankret, og skal ikke gå på bekostning av Forsvarets primæroppgaver. En ny verdenskrig i atomalderen vil kunne være utslettende. Avspenning må være et av de viktigste målene for norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk. De Grønne vil derfor arbeide for at NATO unngår å øke spenningsnivået i Europa eller i konfliktsoner i andre deler av verden. Forsvaret inkludert Kystvakten skal ha et tydelig og forutsigbart nærvær i nord.

De Grønne vil:

1. Sikre tilstrekkelig og forutsigbar finansiering av Forsvaret.
2. At Forsvaret skal konsentrere sin kapasitet om forsvar av landet, og bidra til å styrke sikkerheten i Europa og verden gjennom å delta i internasjonale fredsoppdrag med folkerettslig forankring.
3. Styrke det nordiske forsvarssamarbeidet innen NORDEFECO, blant annet innen operativ virksomhet, informasjonsdeling og øvelser.
4. Støtte Norges tilslutning til europeiske forsvarssamarbeid innenfor EU og til europeiske multilaterale initiativ med land med sammenfallende sikkerhetsinteresser.
5. Jobbe for at NATO skal utvikle sin førsteslagsstrategi for atomvåpen og lede an i et internasjonalt samarbeid om kjernefysisk nedrustning.
6. Bidra til avspenning i forholdet mellom NATO og Russland ved å si nei til utplassering av rakettskjold i NATO-regi på norsk jord og beholde en restriktiv basepolitikk uten fast utplassering av allierte styrker på norsk territorium i fredstid.
7. Videreføre praksisen med god varsling av militærøvelser på norsk jord for å hindre økt spenningsnivå.
8. Føre en tydelig og dialogbasert politikk overfor Russland, med vekt på menneskerettigheter, demokrati og folkerett, og med mål om et vedvarende godt naboskap og sivilt samarbeid.
9. Styrke finansieringen av Heimevernet og øke antallet personell til 38 000 i områdestrukturen og 4000 i innsatsstrukturen.
10. Styrke Kystvakten for å ivareta norske ressurser og sårbare miljøer langs kysten og i Arktis.
11. Styrke Sivilforsvarets evne til samordnet respons i kriser, krig og katastrofesituasjoner i Norge, og bygge kompetanse og kapasitet innen varsling, kommunikasjon, vernetiltak, redning, miljøinnsats og fredelig konfliktløsning.

12. Styrke den militære og sivile digitale beredskapen for å sikre samfunnskritisk infrastruktur, herunder sentral offentlig IT-infrastruktur, mot fysiske og digitale angrep.
13. Arbeide for å minimere Forsvarets klima-, miljø- og naturbelastning samtidig som den operative evnen opprettholdes og videreutvikles, blant annet ved å satse på simulatorteknologi og stille miljøkrav i Forsvarets drift, anskaffelser, utvikling av konsepter og struktur.
14. Opprettholde dagens verneplikt og ivareta retten til å nekte militærtjeneste av samvittighetsårsaker.
15. Styrke arbeidet for likestilling, kjønns- og seksualitetsmangfold og mot seksuell trakassering i Forsvaret.
16. Styrke ettervernet for veteraner.
17. At eventuell norsk deltakelse i fredsopprettende internasjonale militære operasjoner skal debatteres og vedtas i Stortinget, og evalueres grundig i etterkant.

DEL 16
NORGE I
VERDEN

71. INTERNASJONALT SAMARBEID, FRED OG SIKKERHETSPOLITIKK

Fred bygges og vedlikeholdes gjennom rettferdig og etisk handelssamarbeid, en rettighetsbasert utviklingspolitikk innenfor rammen av bærekraftsmålene, styrking av FN, folkeretten og menneskerettighetene og bidrag til sivilt og militært freds- og konflikt-håndteringsarbeid. Det beste vernet mot krig er bredt og forpliktende samarbeid mellom demokratiske stater, der menneskerettighetene er institusjonaliserte og respekterte, og alle innbyggerne har en akseptabel levestandard.

Fortsatt godt og omfattende nordisk samarbeid må prioriteres. EU er Norges viktigste strategiske partner for å styrke miljø- og klimapolitikken nasjonalt og internasjonalt. Norge bør søke kostnadseffektivt og strategisk militært samarbeid i Norden, og delta i EUs forsvarssamarbeid. De Grønne vil arbeide for å trygge menneskerettighetene, herunder rettighetene til urfolk og etniske og religiøse minoriteter, og løfte disse i dialog med andre land, inkludert med Kina.

De Grønne jobber for våpenkontroll og kjernefysisk nedrustning, og mot masseødeliggelsesvåpen og autonome våpen. Målet er å redusere behovet for voldsmakt til et minimum. En slik utvikling må vokse frem gradvis ved å bygge gjensidig tillit, fellesskap og kontrollmekanismer på tvers av grensene. Vi vil føre en langt mer restriktiv politikk for norsk våpeneksport, for å hindre at norskproduserte våpen ender opp i land som begår alvorlige menneskerettighetsbrudd.

I situasjoner der en stat ikke er i stand til å beskytte egne borgere mot forbrytelser mot menneskeheten, som folkemord og etnisk rensning, eller der en stat selv utøver slike forbrytelser, har verdenssamfunnet både rett og plikt til å gripe inn gjennom humanitære intervensjoner. Norsk deltakelse i internasjonale militære operasjoner må normalt være foranlediget av mandat fra FNs sikkerhetsråd. I situasjoner der en vetomakt blokkerer muligheten for å hindre folkemord, vil De Grønne likevel kunne støtte en humanitær intervensjon, gitt bred internasjonal oppslutning og deltagelse.

De Grønne vil:

1. Jobbe for økt bruk av sivil, ikke-voldelig konfliktbehandling globalt, styrke norsk innsats for internasjonal konfliktforebygging, observatørbruk og fredsmekling, og øke det norske bidraget til sivil overvåkning og forebygging av internasjonale konfliktsituasjoner for å kunne løse og håndtere konflikter på et tidlig tidspunkt og beskytte sivile mot vold og overgrep.
2. Anerkjennelse og jobbe for aksept for etniske, religiøse og kulturelle minoriteters rettigheter.
3. Styrke innsatsen mot miljøkriminalitet og grensekryssende kriminalitet, trusler og ekstremisme i europeisk og internasjonalt politi- og justissamarbeid.
4. Gjøre barn og ungdoms deltagelse til et bærende prinsipp i freds-, humanitært og forebyggende arbeid og utarbeide en norsk handlingsplan for [Sikkerhetsrådsresolusjon 2250](#) om ungdom, fred og sikkerhet.
5. Styrke innsatsen for beskyttelse mot og forebygging av seksuell vold i krig og kriser, respons for ofrene og straffeforfølgelse av gjerningspersonene.

6. Støtte FNs kartlegginger av alvorlige forbrytelser som begås mot barn i krig og hvilke stridende parter som begår disse forbrytelsene.
7. Styrke innsatsen for å forebygge forsvinninger og finne savnede i væpnet konflikt og naturkatastrofer.
8. Øke fokuset på, og styrke innsatsen for, psykisk helse og bearbeidelse av traumatiske opplevelser blant sivile i konfliktområder.
9. Stille krav om at alle parter i operasjoner der norske styrker deltar skal følge internasjonal humanitær rett. Norge skal bidra til respekt for folkeretten og ikke delta i operasjoner hvor allierte bryter menneskerettigheter eller internasjonale regler for krig.
10. Bidra til reell rettsforfølgelse av norske fremmedkrigere, ved at Norge henter hjem og tar ansvar for norske statsborgere som har vært tilknyttet terrororganisasjoner i utlandet, dersom landene de befinner seg i ber om dette.
11. Sikre at Norge alltid skal bistå norske barn og deres foreldre i å komme hjem til Norge, også i tilfeller hvor en forelder er siktet for lovbrudd i utlandet.
12. At norsk deltakelse i internasjonale militære operasjoner normalt må være foranlediget av et FN-mandat. I situasjoner der en vetomakt blokkerer muligheten for å hindre folkemord, vil De Grønne likevel kunne støtte en humanitær intervensjon, gitt bred internasjonal oppslutning og deltagelse.
13. Arbeide for forpliktende og balansert global nedrustning.
14. At Norge tilslutter seg det internasjonale forbudet mot atomvåpen.
15. Prioritere internasjonalt arbeid for kjernefysisk nedrustning og ikke-spredning, ta en lederrolle internasjonalt i arbeidet mot klasevåpen, landminer og kjemiske og biologiske våpen.
16. Være en pådriver for at stater forplikter seg til å unngå bruk av eksplosive våpen i byer.
17. Jobbe for et internasjonalt regelverk for autonome våpensystemer og våpen som er basert på kunstig intelligens, for å hindre en eskaleringsprosess der slike systemer tar beslutninger på et stadig mer overordnet nivå, uten menneskelig involvering.
18. Gjennomgå norsk våpeneksportregelverk og -kontroll, med sikte på at hensyn til folkeretten ligger til grunn for alle eksporttillatelser, og praktisere regelverket strengt.
19. Innføre eksportkontroll på nye typer overvåkingsteknologi, som ansiktsgjenkjenning og andre typer biometrisk overvåking, samt jobbe for at disse teknologiene legges til Wassenaars liste for eksportkontroll.
20. Ikke tillate salg av våpen eller annet militært materiell til autoritære regimer og til stater som begår alvorlige menneskerettighetsbrudd.
21. Kreve sluttbrukererklæring med reeksportklausul fra alle land som kjøper våpen og ammunisjon produsert i Norge.

22. Jobbe gjennom FNs sikkerhetsråd for menneskerettigheter, internasjonal humanitær rett, humanitær bistand til mennesker i nød, fredelig konfliktløsning, bekjempelse av organisert kriminalitet, det internasjonale rettsvernet for natur og miljø og for å sette sammenhengen mellom klima og sikkerhet på agendaen.
23. Støtte en reform for styrket representativitet og legitimitet i FNs sikkerhetsråd.
24. Arbeide aktivt for å få slutt på okkupasjoner i strid med folkeretten, som Palestina og Vest-Sahara, og utrede kriminalisering av handel med selskaper og andre aktører som opererer i slike okkuperte områder, samt arbeide for at internasjonale observatørstyrker skal kunne være til stede og fritt rapportere om overgrep de er vitne til.
25. Jobbe internasjonalt for tiltak mot drap og forfølgelse av miljøforkjempere i utlandet.

72. NORGE I NORD

Norge er en arktisk nasjon. Nordområdene er vårt viktigste strategiske område, både hva gjelder forsvar, sikkerhet og internasjonalt samarbeid. Utviklingen i nord vil være avgjørende for Norges økonomiske utsikter i framtida, med hav og kyst som ryggraden i en moderne fornybarøkonomi på naturens premisser.

De Grønne vil satse på bærekraftig aktivitet og nærvær i nord og fremme stolthet, kunnskap og kompetanse om Norge innenfor polarsirkelen. Det er avgjørende med internasjonalt samarbeid om utviklingen i et Arktis som er hardt rammet av klimaendringer og naturødeleggelse. Klimaendringene i nord må møtes med kunnskap om lokale forhold. De Grønne vil fremme tiltak for å forberede lokalsamfunn i nord på klimaendringene. Primærnæringer som kystfiske, jordbruk, reindrift og utmarksnæringer er særlig utsatt. Vi vil sikre at disse næringene kan tilpasse seg klimaendringene gjennom tradisjonell kunnskap, innovasjon, utvikling og statlig økonomisk støtte.

De Grønne vil:

1. Sikre tilstrekkelig støtte til klimatilpasning for bosettingene på Svalbard.
2. Dele erfaringer og kunnskap om konsekvensene av klimaendringene i Arktis med resten av verden.
3. Opprette og styrke utdanningsprogrammer og finansiere forskningsprosjekter om klimatilpasning og -løsninger i nordområdene ved universitetene i Nord-Norge, samt UNIS og forskningsmiljøene på Svalbard.
4. Videreutvikle næringsliv og forskning knyttet til romteknologi i de nordlige fylkene og på Svalbard.
5. At Norge tar initiativ til en Arktisk miljøtraktat, forankret i Arktisk Råd, med ambisjonsnivå for vern og beskyttelse basert på IPCC og IPBES' anbefalinger.
6. Arbeide for et globalt oljemoratorium i Arktis.

7. Holde i hevd vennskapet mellom folkene i nordområdene som en kontinuerlig og stabiliserende faktor.
8. Styrke samarbeidet med den internasjonale sjøfartsorganisasjonen (IMO) for å sikre maritim sikkerhet og hindre forurensing fra skip og shippingvirksomhet i nordlige havområder.
9. Stå fast ved svalbardtraktaten og avvise alle krav om særrettigheter på Svalbard, særlig krav som svekker svalbardmiljøloven.
10. Videreføre det arktiske miljø- og klimaarbeidet og videreutvikle Barentssamarbeidet med vekt på folk-til-folk-samarbeid og samarbeid om kultur, urfolk, helse, miljø og bærekraftig samfunnsutvikling.
11. Arbeide for en nordisk nordområdepolitikk der klima og miljø er blant satsingsområdene, og ta initiativ til en felles satsing på grensekryssende infrastruktur for utslippsfri samferdsel, inkludert kollektivtransport. (Se kap. 12, pkt 9).
12. Prioritere det gode samarbeidet med Russland om atomavfallssikkerhet.

73. EUROPAPOLITIKK

Et tett og forpliktende europeisk samarbeid er avgjørende for å løse store utfordringer som klimaendringer, tap av biologisk mangfold, flyktningkriser, terrorisme, økonomisk ulikhet og kapitalflukt. De Grønne vil føre en åpen, engasjerende og kunnskapsbasert europapolitikk og styrke Norges samarbeid med EU.

Europas "Grønne giv" (European Green Deal) har som mål å eliminere klimagassutslipp og forurensing til luft, jord og vann, samt innføre en sirkulær økonomi for å sette en stopper for en økonomi basert på kontinuerlig økt forbruk og vekst. Ettersom dette initiativet vil få globale konsekvenser og forsterke presset på Norges grønne omstilling, er det viktig at Norge er en aktiv og engasjert deltaker i prosessen.

I tiåret som kommer må klima- og naturkrisen bli et hovedtema i Norges og EUs utenrikspolitikk. EU har bidratt sterkt til fred og samarbeid i Europa etter andre verdenskrig, og har blitt en foregangsregion for klimapolitikk i verden. Gjennom tett samarbeid med EU kan Norge bidra til at unionen tar tydelige grep for å gjennomføre det grønne skiftet.

Samtidig opplever EU alvorlige utfordringer: svak tillit til EUs institusjoner, store økonomiske forskjeller, frykt for konsekvensene av økt innvandring og demokratisk underskudd. Vi ser autoritære utviklingstrekk og alvorlige brudd på menneskerettighetene også på vårt eget kontinent. Norge må stå sammen med demokratiske og humanitære krefter i EU og resten av Europa. Sammen med våre europeiske søsterpartier vil De Grønne arbeide for reformer i EU-systemet og i EØS-avtalen, med mål om mer innsyn, mer demokrati, mer deltakelse og bedre ivaretagelse av menneskerettigheter og klima- og miljøhensyn. Spørsmålet om et eventuelt norsk EU-medlemskap må avgjøres etter folkeavstemning.

De Grønne vil:

1. Samarbeide tett med EU om utvikling og gjennomføring av klimapolitikken, og ta initiativ til et felles mål om et fossilfritt Europa innen 2040. I tillegg knytte Norge til EUs nye klimalov om konkrete utslippsreduksjoner fram mot 2050.
2. Bidra til, og inngå i, forpliktende overnasjonale avtaler med EU som setter mest mulig ambisiøs standard for klima, natur og ressurspolitikk i Europa. Slike avtaler bør samtidig gi rom for at enkeltland kan gjennomføre enda mer ambisiøs politikk.
3. Jobbe for at EUs indre marked blir et internasjonalt pionérområde for en fossilfri grønn kretsløpsøkonomi, og støtte nødvendige tiltak for å beskytte EUs økonomi i en slik omstillingsfase, herunder tollbarrierer mot klima-, natur- og ressurskadelige produkter.
4. Støtte og samarbeide med EU om innføring av karbongrenseskatt og økonomiske og handelsbaserte sanksjoner mot land som aktivt undergraver muligheten for å innfri målene i Parisavtalen.
5. Etablere et program for å støtte demokrati- og menneskerettighetsarbeid i Sentral- og Øst-Europa i regi av norske og internasjonale sivilsamfunnsaktører.
6. Støtte videreføring av EØS-avtalen og være åpne for å bruke reservasjonsretten i avtalen, for eksempel mot direktiver som strider mot viktige klima- og miljøhensyn, eller som undergraver arbeiderrettigheter eller matsikkerhet.
7. Være en pådriver overfor EU og allianser blant medlemslandene for å endre, unngå og forebygge EU-direktiver og -rettsakter som står i strid med klima- og miljøhensyn, arbeiderrettigheter eller andre viktige sosiale forhold.
8. Jobbe for å øke bevissthet og engasjement om europeisk politikk og betydningen EUs beslutninger har for Norge og vurdere tettere og mer forpliktende involvering av Stortinget.
9. Jobbe for at Norge deltar i [LIFE](#), EUs miljø- og klimaprogram som finansierer lokale og regionale klimatiltak og gir støtte til miljøorganisasjoner.
10. Arbeide for å knytte Europa sammen gjennom et velfungerende og raskt jernbanelinnett for å redusere fly- og veitrafikk.
11. Jobbe for strenge, felleseuropeiske standarder for dyrevelferd og antibiotikabruk, og sikre norske primærnæringsinteresser opp mot EU.
12. Sikre at Norges energiresurser inngår i et mangfoldig og desentralisert felles kraftmarked med resten av Europa og bidrar til å erstatte forbruk av fossil energi i våre naboland, blant annet gjennom å støtte flere sjøkabler til Storbritannia og kontinentet. (Likelydende punkt i kap. 8.)

74. ASYL- OG FLYKTNINGSPOLITIKK

Vi lever i en verden der flere titalls millioner mennesker er på flukt. De Grønnes asyl- og flyktningpolitikk bygger på asylretten og solidaritet med dem som flykter. Noen land velger nå å stenge grensene for mennesker i nød. Da er det særlig viktig at Norge fører en human, anstendig og forutsigbar flyktningpolitikk, med forankring i menneskerettighetene og anbefalingene fra FNs høykommissær for flyktninger. Asylinstituttet skal beskytte mennesker med reelle beskyttelsesbehov. Dette forutsetter en individuell og rettsikker behandling av asylsøknader.

Tett og forpliktende samarbeid i Europa og med land i Europas nærområder er nødvendig for å ivareta asylsøkeres og flyktningers grunnleggende rettigheter. Det er verken etisk akseptabelt, rettslig forsvarlig eller bærekraftig for det europeiske samarbeidet at enkeltland får brottdelen av byrden med å saksbehandle asylsøknader og sikre rettighetene til det store flertallet asylsøkere og flyktninger som ber om beskyttelse i Europa. I påvente av felleseuropeiske løsninger på tvers av hele EU, vil De Grønne styrke samarbeidet med andre EU-land i såkalte "koalisjoner av villige" om rimelig ansvarsfordeling for asylsøkere, og om evakuering ved akutte humanitære situasjoner i flyktningleirer innenfor Europas grenser.

FNs klimapanel og FNs naturpanel advarer om at klima- og naturkrisen kan tvinge mange til å måtte flytte og flykte i årene som kommer. Politikk for å løse klima- og naturkrisen, kombinert med å sikre fred og sikkerhet, styrke demokrati, menneskerettigheter og utvikling er avgjørende for å skape en verden der færre ser seg nødt til å flykte fra sine hjem.

De Grønne vil:

1. Lovfeste tilgang på gratis rettshjelp til barn i UNE-saker og 18-åringer som har hatt tidsbegrenset opphold og ønsker å gjenoppta sin asylsøknad.
2. Staten skal ikke finansiere informasjonsvideoer som fremmer et feilaktig og ubalansert bilde av Norge som mottakerland for flyktninger.
3. Styrke den humanitære bistanden for å hjelpe internt og regionalt fordrevne mennesker.
4. Grunnlovsfeste retten til å søke asyl.
5. Ta imot langt flere kvoteflyktninger enn i dag, og som et minimum følge FNs anbefalinger.
6. Jobbe for et felles europeisk asylsystem som forsvaret asylretten og skaper en rettferdig og fornuftig fordeling av asylsøkere mellom europeiske land.
7. Bidra til internasjonale løsninger for å gi beskyttelse til mennesker som flykter på grunn av klimaendringer og naturødeleggelser, og jobbe for at Norge skal ta imot et gitt antall slike flyktninger årlig.
8. Arbeide for internasjonale avtaler som sikrer lovlige veier til Europa for de som trenger beskyttelse.
9. Samarbeide med andre europeiske land om å relokalisere asylsøkere fra områdene rundt Middelhavet, og ikke gjennomføre [Dublin-returer](#) til Hellas, Italia og andre utsatte land så lenge kapasiteten der er utilstrekkelig.

10. Arbeide for å oppheve flyktningavtalen mellom EU og Tyrkia.
11. Ta initiativ til felleseuropeiske løsninger for å sikre tilstrekkelig søk- og redningskapasitet i Middelhavet.
12. Sikre rettighetene til barn og andre sårbare grupper på flukt ved å gjeninnføre rimelighetsvilkåret for internflukt, som sier at ingen skal sendes tilbake til flukt i hjemlandet om det blir vanskelig for dem å klare seg.
13. At myndighetene ikke skal tilbakekalle statsborgerskap, og som et minimum innføre en foreldelsesfrist for tilbakekallelse. Ingen skal tape sitt statsborgerskap eller sendes ut av landet dersom det er andre familiemedlemmer som forårsaker sak om dette.
14. Overføre ansvaret for alle enslige mindreårige asylsøkere til barnevernet, legge større vekt på barnets beste i asylsaker og sikre at Barnekonvensjonen alltid trumfer innvandringspolitiske hensyn.
15. Verne om retten til familieliv ved å fjerne urimelige barrierer for familiegjengforening, deriblant søknadsgebyr og inntektskrav.
16. Forkorte saksbehandlingstiden i asyl- og familieinnvandrings saker.
17. Styrke rettsikkerheten for asylsøkere ved å innføre topartsprosess i Utlendingsnemnda, tilby flere timer rettshjelp og sikre forutsigbare bevilgninger til spesielle rettshjelpstiltak.
18. Styrke kompetansen hos utlendingsforvaltningen i LHBTI+-spørsmål og sikre mulighet til å søke asyl i Norge for mennesker som flykter på grunn av sin kjønnsidentitet eller seksuelle legning.
19. Styrke kompetansen hos utlendingsforvaltningen i behandlingen av asylsøknader på bakgrunn av seksuell orientering eller tro og livssyn, inkludert religiøs konvertering.
20. Gi arbeidstillatelse og rett til helsehjelp til papirløse mennesker uten oppholdstillatelse som av ulike årsaker ikke kan bli sendt til hjemlandet.
21. Gi asylsøkere midlertidig arbeidstillatelse fra dagen de har søkt asyl.
22. Sikre etterforskning og oppfølging av forsvinnings saker av barn fra asylmottak.
23. Følge FNs konvensjon om statsløses stilling, innføre en definisjon av statsløshet i lovverket, gjøre statsløshet til et selvstendig oppholdsgrunnlag og ikke frata noen statsborgerskapet hvis det fører til at de blir statsløse.
24. Oppheve bruk av «begrenset oppholdstillatelse på grunn av tvil om identitet» for barn under 18 år. Dersom det likevel gis, ønsker MDG å sikre rettigheter til å bli bosatt i en kommune, gå på norskkurs/grunnskoleopplæring, og få bankkort. Dette gjelder både barn og voksne.
25. Legge til rette for og motivere til frivillig retur, og gjennomføre raskere retur etter endelig avslag.

26. Bedre forholdene på Trandum, blant annet ved å utvide tolketilbudet, innføre uavhengig psykologfaglig kompetanse, sørge for menneskerettslig holdbar behandling av de som bor der og begrense opphold til maks 72 timer.
27. Stoppe dagens praksis med opphør av flyktningstatus.
28. Ikke returnere mennesker til land som FN definerer som utrygge.
29. Sikre at UDI har ressurser til å få ned ventekøene i asylmottak, og gi grundig og rask saksbehandling av søknader om asyl, opphold og familiegjenforening.
30. Kartlegge asylsøkeres fysiske og psykiske helsetilstand kort tid etter ankomst.
31. Styrke kompetanse om sårbare asylsøkere hos UDI og ansatte ved asylmottak.
32. Fjerne avgiften for å søke om permanent oppholdstillatelse.
33. Gjøre stemmerett mer tilgjengelig for innvandrere ved å senke språkkrav til A2-nivå i norsk for å få innvilget statsborgerskap og fjerne kravet til bestått prøve i samfunnskunnskap.
34. Senke kravene til å få permanent oppholdstillatelse for flyktninger.

75. GLOBAL UTVIKLING OG HUMANITÆR BISTAND

Klimaendringer, naturkatastrofer, krig og konflikt forårsaker og forverrer humanitære utfordringer. Bedre lokal beredskap mot naturkatastrofer vil bidra til at mennesker i krise får rask og god hjelp. Byene spiller en viktig rolle i kampen mot klimaendringene. Vi vil støtte opp om byutvikling som hindrer klimagassutslipp og naturtap, dele erfaringer fra norske byer og hente inspirasjon hjem. Lokal matproduksjon og bygdeutvikling bør også få en mer sentral plass i norsk bistand.

Seksuelle og reproduktive rettigheter, likestilling og barns behov er andre prioriterte tema. Utdanning er en nøkkel for å nå flere mål, som bedre likestilling, lengre liv, anstendig arbeid og mindre ulikhet. Globale helsetiltak er blant den bistanden vi vet fungerer best og mest effektivt, der økt finansiering kan redde og forbedre mange liv, ikke minst innen forebygging og håndtering av pandemier.

Både nødhjelp og utviklingsbistand må foregå på mottakerens premisser, ha lokalt eierskap og følge gode bistandsprinsipper. Godt styresett og anti-korrupsjonsarbeid er viktig for å hindre konflikter og sikre at skatteinntekter brukes til innbyggernes beste, og for å hindre rovdrift på naturen. Sterke sivilsamfunn, god statsforvaltning og lokal næringsutvikling er derfor satsningsområder. Gunstige lån kan være nødvendig, men det er viktigere å bidra til næringsutvikling som kan dekke lokale behov og gi inntekter fra regionale og globale markeder.

Sivilsamfunnsorganisasjonene kjenner lokale forhold og er viktige samarbeidspartnere i utviklingspolitikken. Et sterkt sivilsamfunn styrker demokratiet, avlastar staten, støtter sårbare og marginaliserte grupper og bidrar til utvikling. Fokuset på statens ansvar for – og evne til – å sikre innbyggernes menneskerettigheter og yringsfrihet bør likevel styrkes.

De Grønne vil:

1. Jobbe for en samstemt utviklingspolitikk hvor tiltak innen ulike politikkområder trekker i samme retning. Vi vil oppnå dette blant annet ved å oppdatere utredningsinstruksen med en sjekkliste på samstemthet.
2. Sørge for at det i størst mulig grad er lokale aktører som får kontraktene på oppdrag Norge er med på å finansiere i mottakerland.
3. At minst én prosent av nasjonalinntekten skal gå til humanitær bistand og utviklingsbistand.
4. Sikre at rapportering på Norges oppnåelse av bærekraftsmålene bygger på eksterne evalueringer, belyser reelle dilemmaer og inkluderer effekten norsk politikk har utenfor Norge.
5. Prioritere arbeid for å sikre jenter utdanning og styrke kvinners rettigheter i arbeidslivet, innen seksuell og reproduktiv helse og rettigheter, og mot vold i nære relasjoner.
6. Videreføre innsatsen mot mødredødelighet og barnedødelighet.
7. Støtte opp om aktører som jobber for trygg, lovlig og selvbestemt abort og økt tilgang til trygge aborttjenester globalt.
8. Fremme jenter og andre som menstruerer, sin rett og mulighet til å gå på skole også når de har mensesen.
9. Løfte seksuell og reproduktiv helse, selvbestemmelse og rettigheter i utdanningsbistanden, herunder seksuelle- og kjønnsminoriteters rettigheter.
10. Arbeide for at den offentlige skolen skal være gratis og tilgjengelig for alle, slik at alle barn og unge, uavhengig sosial bakgrunn, kjønn, etnisitet og funksjonsnivå, får sin rett til utdanning oppfylt.
11. Utelukke profittbaserte aktører innenfor utdanningssektoren fra å motta norsk bistand.
12. Videreføre arbeidet med forebygging av angrep mot helsetjenester og skoler, herunder [Safe Schools](#)-arbeidet.
13. Videreføre Norges globale arbeid for å sikre tilgang til utdanning i humanitære kriser.
14. Arbeide for byutvikling med energieffektive og universelt tilgjengelige bygg- og transportløsninger, bidra til å bevare matjord og annen natur så langt mulig ved utvikling av urbane områder, støtte [UN Habitats](#) arbeid for bærekraftig byutvikling og støtte opp om byer som tar ansvar og setter ambisiøse klimamål.
15. Støtte kapasitetsbygging for økt motstandsdyktighet i lokalsamfunn som er spesielt utsatt for naturkatastrofer, gjennom støtte til nasjonale og lokale aktører som er til stede før, under og etter en katastrofe.
16. Bidra til å gjenreise lokalsamfunn som er ødelagt i krig og konflikt.

17. Bygge opp robuste nasjonale skattemyndigheter ved å styrke Skatt for utvikling, slik at land selv kan finansiere grunnleggende velferdstjenester, opprettholde infrastruktur og håndtere kriminalitet.
18. Arbeide for en global formuesskatt rettet mot verdens 1 prosent rikeste, underlagt et skatteorgan i regi av FN. Skatten skal bidra til å finansiere FNs bærekraftsmål i utviklingsland.
19. Arbeide for en rettferdig gjeldshåndteringsmekanisme under FN, og for et bindende internasjonalt regelverk for ansvarlig långivning.
20. Bidra til lokal næringsutvikling ved å videreføre satsingen på strategiske partnerskap med næringslivet som kan sikre at investeringer i utviklingsland kommer befolkningen til gode, og utvide satsingen til å dekke klima- og miljøtiltak på tvers av sektorer.
21. Øke lokal ungdomsdeltagelse i bistand, inkludert i planleggingsfasen.
22. Styrke offentlighet og ansvarliggjøring i samarbeidslandene ved å prioritere støtte til sivilsamfunnsorganisasjoner og uavhengige medier, og utarbeide en helhetlig strategi for styrking av sivilsamfunn med vekt på representasjon, lokal forankring og bredde.
23. Fortsette Norges viktige arbeid med å beskytte og støtte menneskerettighetsforkjempere, og søke partnerskap med andre land, sivilsamfunn og næringsliv for å sikre at menneskerettighetene vernes.
24. Løfte urfolk som målgruppe i norsk utviklingspolitikk.
25. Støtte finansieringsmekanismer som kan bidra til å gjøre viktige medisiner tilgjengelige for alle, og arbeide for at land oftere kan produsere medisiner under unntak fra patentene med en folkehelsebegrunnelse.
26. Være en global pådriver for offentlige utdannings- og helsetilbud, herunder psykisk helsevern, med formål om å fremme lengre liv, likestilling og mulighet for arbeid, samt bekjempe ulikhet.
27. Øke støtten til vaksiner mot og bekjempelse av neglisjerte tropiske sykdommer og sykdommer som rammer mange i fattige land, gjøre medisiner av høy kvalitet tilgjengelige for disse landene og tilby medisiner gratis under store sykdomsutbrudd.
28. At Norge bør gå inn for å støtte tidligere og nåværende kolonier i deres krav om reparasjoner, spesielt gjeldssletting.
29. Styrke bekjempelsen av korrupsjon, ulovlig kapitalflyt, miljøkriminalitet og annen organisert kriminalitet gjennom strategiske partnerskap med land, organisasjoner og sivilt samfunn, der norsk kompetanse og internasjonal beste praksis tas i bruk. Delta aktivt i arbeidet for globale reguleringer av internett og bekjempelse av det mørke nettet.

76. MILJØ- OG KLIMABISTAND

Norge skal bli et foregangsland i kampen for det globale miljøet. Et levelig klima og levende natur i hele verden er avgjørende for trygghet og velferd. Et av de billigste og mest effektive tiltakene for å løse klima- og naturkrisen er å bevare naturområder og naturlige karbonlagre, på land og i havet. Ikke minst betyr det å ta vare på naturlige skoger, der to tredjedeler av alle arter i verden lever.

I tillegg til den ordinære bistandsprosenten vil De Grønne gi én klima- og naturprosent av bruttonasjonalinntekten til miljøformål. Denne bistanden skal rettes mot tiltak som kutter klimautslipp, hindrer ødeleggelse av natur og miljø, restaurerer ødelagte økosystemer og legger naturbaserte løsninger til grunn. Eksempler er: fornybar energi og utslippsfrie transportsystemer, klimatilpasning, bærekraftig og økosystembasert natur- og naturressursforvaltning, bekjempelse av marin forsøpling, samt utvikling av grønn matproduksjon og industri. Bistanden skal prioritere de mest sårbare statene og menneskene som er mest utsatt. Investeringer i fattige land oppfattes ofte som mer risikofylte enn i industriland. Bistand kan dempe denne risikoen, og dermed utløse grønne investeringer mange ganger større enn det offentlige bidraget. Det er avgjørende at miljø- og klimabistand ikke går på bekostning av annet utviklingsarbeid og humanitær nødhjelp.

De Grønne vil:

1. Innføre en klima- og naturprosent i bistanden, hvor et beløp tilsvarende én prosent av nasjonalinntekten (BNI) overføres årlig fra Oljefondet til klimatiltak, klimatilpasning og naturbevaring i utviklingsland. (Likelydende punkt i kap. 20.)
2. Double støtten til klima- og skoginitiativet og utvide det til et internasjonalt naturprosjekt, som i tillegg til regnskog skal bidra til bevaring av våtmarker, mangroveskoger og sjøgressenger.
3. Stille krav om offentlige klima- og miljøplaner og rapportering for alle store mottakere av bistandsmidler.
4. Gi minst 10 milliarder kroner i gavebistand til FNs grønne klimafond per år, som del av klima- og naturprosenten.
5. Avvikle bistandsprogrammet Olje for utvikling og overføre ressursene til Ren energi for utvikling med vekt på å utvikle lokal produksjon og eierskap.
6. Gjøre Hav for utvikling til et storskala, langsiktig program for kunnskaps- og kapasitetsbygging om helhetlig havforvaltning globalt.
7. Innrette fiskeribistanden mot bærekraftig forvaltning av fiskeriressurser og arbeidet mot ulovlig, urapportert og uregulert fiske gjennom Fisk for utvikling.
8. Prioritere programmet Landbruk for utvikling og et bærekraftig, mindre ressurskrevende jordbruk i norsk utviklingssamarbeid, og bruke en større andel av bistanden til å støtte bærekraftig og klimarobust matproduksjon for lokale behov.
9. At investeringer og planer i klima- og miljøbistanden skal være robuste mot framtidige klimaendringer og være tilpasset de langsiktige målene under Parisavtalen og Kunming-avtalen.
10. Sikre tilgang til ren energi ved å styrke garantiordningen for investeringer i fornybar energi i utviklingsland.

mdg.no